

www.transtukipiste.fi

NAINEN, MIES JA MONI MUU: Sukupuolien kulttuurinen rakentuminen

Olen koonnut tälle sivustolle tietoa sukupuolen moninaisuudesta ympäri maailmaa ja eri historiallisina aikoina. Kokonaisuus on koottu erilaisista teksteistä; akateemisista kirjoista, populaareista kirjoista, enemmän tai vähemmän tieteellisistä artikkeleista ja netissä olevista kirjoituksista. Eri tietolähteistä saatavilla oleva tieto, joka on varsin monimuotoista ja laadultaan vaihtelevaa on joskus varsin asiantuntemusta osoittavaa, yksityiskohtaista ja kuvailevaa, toisinaan ylimalkaista ja yleistävää, ja joskus varsin puutteellista. Tiedon lähteiden moninaisuuden vuoksi tieto on pirstaleista, eikä tämän kokonaisuuden tarkoituksena ole antaa yhtenäiseen tietopohjaan tai tieteelliseen paradigmaan perustuvaa informaatiota, vaan tavoitteena on valottaa näkemystä sukupuolesta sellaisena kuin se eri lähteistä on saatavilla.

Ideaali olisi ollut saada tietoa siitä sukupuolen moninaisuudesta, mikä on ”todellisuudessa” ollut olemassa. Tämä on mahdotonta. Tieto on aina välitetty ja välityksessä väritynyt, olipa kyseessä antropologinen tai historiallinen kuvaus tai nykypäivän uutisartikkeli. Välityksessä ja tulkinnassa katoaa aina jotain alkuperäisestä, näin tapahtuu myös kun tekstiä käännetään toiselle kielelle.

Nämä lähtökohdat huomioiden uskon, että sivusto tarjoaa mielenkiintoisen ja avartavan matkan sukupuolen moninaisuuteen ja tämän moninaisuuden ilmaisuun. Tämä matka rikastuttaa meitä jokaista, sukupuolikokemuksestamme riippumatta. Tervetuloa mukaan!
Marita Karvinen

SUKUPUOLISTA JA SUKUPUOLIJÄRJESTELMISTÄ

On vuosi 1896. Olemme Uuden Meksikon ja Arizonan rajalla, Zuñi-intiaaniheimon parissa. Koko heimo on kokoontunut yhteen suremaan menetystä: We’wha on kuollut. Lattialle levitetään peitteitä, joiden päälle vainajan veljet nostavat ruumiin. Vainaja on ensin pesty, sitten hierottu maissijauhoilla ja tämän jälkeen hänen päällensä on puettu valkoiset puuvillahousut. Nämä housut kuuluivat miesten vaatetukseen, jota We’wha ei ollut pitänyt yllään sitten lapsuuden vuosiensa, jolloin hän alkoi etäännyä miehen sukupuolesta. Muu vaatetus onkin naisen vaatetusta; hänellä on omien huiviensa sekä Hopi-intiaanien huivin ohella päällään kuusi kaunista huivia – kaikki valmistettu ulkomailla, saatu ystäviltä Washingtonissa. Hiukset on kammattu huolella. Hänellä on kolme hopeista kaulakoruja kaulassaan, turkoosit korvarenkaat korvissa ja useita rannerenkaita. We’whan ruumis on näytteillä tunnin verran, jolloin kaikki heimoon kuuluvat ja kuulumattomat paikalla olevat ihmiset käyvät jättämässä hänelle hyvästinsä. Tunnin kuluttua peitteet suljetaan, ja tämän jälkeen suuren surun vallassa vainajan veljet kantavat hänet hautaan. Samaan aikaan hänen kasvatusäitinsä kerää kaiken We’whan omaisuuden, jotta tämä tuhottaisiin. Mitään ei saa jäädä jäljelle.

We’whasta on kuitenkin jäänyt jäljelle paljonkin. We’wha oli kaikista tutkituin ja kirjotetuin *berdache* tai two-spirit henkilö, termit, joita antropologit ja historioitsijat käyttävät. Hänen elämäntarinastaan meille on jäänyt paljon tietoa sukupuolen moninaisuudesta intiaanikulttuureissa (**Pohjois-Amerikka, We’wha**¹). Tämän, ja muun antropologisen ja historiallisen tiedon perusteella

voimme ymmärtää, miten voimakkaasti kulttuuri ja sosiaalinen konteksti vaikuttavat sukupuolen kokemiseen, ilmaisuun ja määrittelyyn. Sukupuoli rakentuu ja sitä rakennetaan kulttuurisesti. Se, minkälaisia miehiä ja naisia me olemme, riippuu paljolti siitä sosiokulttuurisesta kontekstista, mihin me olemme osallistuneet. Miehen voi ”kuulua” olla miehinen macho; viriili ja maskuliinisuutta korostava ja julkituova Mies. Naisellisen naisen voidaan nähdä kävelevän vain korkokengillä piukka hame päällä, tarpeen vaatiessa avuttoman näköisenä bimbona, tai naiseus voi täydellistyä vain neitsyydessä. Voi myös olla, että ”ainoa oikeaa” naiseutta voidaan ilmentää vain verkkareissa ja nuhjaantuneessa t-paidassa, johon ylipursuava äidinmaito on jättänyt epämääräisiä läiskä täyteen, joista ei kerta kaikkiaan jaksa - eikä pidäkään - välittää. Äitiys voi olla ”oikeaa” naiseutta – monessakin kulttuurissa (**Pohjois-Amerikka, alyha** ², **Pohjois-Amerikka, mujerado** ³, **Venäjä, shamaanit** ⁴).

Vaikka tuskin kenenkään sukupuoli-identiteetti vastaa tarkalleen sitä, mikä omassa kulttuurissaan on stereotyyppinen tai ihanteellinen kuva maskuliinisuudesta ja/tai feminiinisuudesta, ohjaa sosiokulttuurinen ympäristö sukupuolten rakentumista ja ilmaisua vahvasti. ”Nainen” ja ”mies” eivät ole pelkästään deskriptiivisiä käsitteitä, vaan ne ovat myös preskriptiivisiä; kuvaamisen ohella ne normittavat. Se normitus, joka osoittaa miten sukupuoli ilmenee ja miten sitä ilmentää, on osa laajempaa kulttuurisidonnaista sukupuolijärjestelmää. Sukupuolijärjestelmä on monitasoinen käsite, joka vaikuttaa samanaikaisesti yhteiskunnan rakenteellisissa jaoissa, symbolisissa merkityksissä, sosiaalisissa verkostoissa ja vuorovaikutuksessa sekä yksilöiden omassa identiteetissä. Ihmiset tuottavat ja ylläpitävät sukupuolijärjestelmää itsessään, toisissaan sekä sosiaalisissa ja kulttuurisissa rakenteissa. Sukupuolijärjestelmä on tiettyyn aikaan ja paikkaan sidottu eikä se ole muuttumaton. Vaikkakin sukupuolijärjestelmällä ymmärretään monesti vain miesten ja naisten suhdetta ja tasa-arvoa/epätasa-arvoa kuvaava järjestelmä, tämä käsite pitää sisällään paljon muutakin. Sukupuolijärjestelmän perustana on käsitys siitä, mitä sukupuolia on olemassa. Vasta tämän päälle rakentuvat suhteet eri sukupuolien välillä.

Sukupuolijärjestelmän normittava luonne ei kerro meille ainoastaan mitä sukupuolia on olemassa ja minkälaisia nämä sukupuolet ovat, vaan se määrittää myös sen, mikä on poikkeavaa ja mitä ”oikea” poikkeavuus on. Myös sukupuolijärjestelmästä poikkeavan sukupuolikokemuksen tai -ilmaisun ”oikeanlainen poikkeavuus” on kulttuurisesti rakentunut (**Suomi, transsukupuolisuus** ⁵). Oikea ja väärä - myös suhteessa sukupuolen kokemiseen ja ilmaisuun - on kulttuurinen tuotos. Valtavirrasta poikkeava sukupuolen kokeminen ja ilmaisu leimataan poikkeavaksi, mikä antaa meille yhden kaikenkattavan kategorian – ”poikkeavat” - johon sulloa kaikki prototyypin ulkopuolelle jäävä. Tähän luokitteluun sopivat piirtyvät mielessämme tavalla, jossa positiivinen yksilöllisyys unohtuu, ja poikkeavuus nähdään negatiivisena vaillinaisuutena.

Tapamme ja tarpeemme kategorisoida sukupuoli dikotomisesti kahteen luokkaan sokeuttaa meidät olemassa olevalta sukupuolten kirjolta ja jopa sukupuolen ilmaisun moninaisilta mahdollisuuksilta. Katsaus muihin kulttuureihin, muihin tapoihin kategorisoida (mutta myöskin luoda stereotypioita) voi auttaa meitä näkemään omankin kulttuurimme sukupuolia eri näkökulmista. Huomaamme, että jo tapamme määrittää sukupuoli ei ole ainoa tapa maailmassa, ja tapamme ilmaista sukupuolia on vielä vähemmän perustellusti se ”oikea”.

Koska ihminen antaa myös luonnolle merkitykset, ei myöskään voi olla olemassa mitään ”luonnollista” sukupuolta ilman kulttuurisia vaikutuksia. Sukupuolen ”luonnollisuus” on sekin kulttuurinen konstruktio. Kun ymmärrämme, että sukupuolet(kin) rakentuvat kulttuurisesti, ymmärrämme myös, että niiden variaatio kulttuurien välillä ja myöskin näennäisesti yhtenäisten kulttuurialueiden sisällä voi olla valtava. Ja ehkäpä ymmärrämme, että tämä on rikkaus, josta me kaikki voimme ammentaa.

Se, että länsimaisen näkemyksen mukaan sukupuoli on kaksi ja että ne ovat toisensa poissulkevia, on siis vain yksi mahdollinen vaihtoehto monien muiden joukossa. Sukupuoli voi myös olla melko vieras käsite, se voi olla hyvinkin marginaalinen määre tai sukupuoli voi olla olemassa yksi, kaksi, kolme, neljä ja vielä enemmän – ihmiskunnan historiassa ja eri kulttuureissa voidaan löytää esimerkkejä näistä kaikista sukupuolijärjestelmistä (**Egypti, alkumyytti** ⁶). On jopa väitetty, että menneinä aikoina on ollut kulttuureita, joista on löytynyt yhdeksän sukupuolen luokittelukategoriaa (**Pohjois-Amerikka, Navajo-intiaanit** ⁷). Binaarisen ja dikotomisen sukupuolijärjestelmän rinnalla elää monta järjestelmää, jossa sukupuoli on moninainen tai sen ilmaisuun on monen monta hyväksyttävää mahdollisuutta. Ja on syytä muistaa, että vaikkakin jokin sukupuolijärjestelmä olisi ollut ja on binaarinen, tämä ei merkitse sitä, että kaikki ihmiset olisivat tähän järjestelmään helposti ja halukkaasti sulautuneet; järjestelmät eivät ole täysin deterministisiä.

Silloin kun kyse on ollut nimenomaan sukupuolijärjestelmistä, on antropologien ollut suhteellisen helppoa huomata ja tutkia länsimaisen kaksinapaisen sukupuolijaon ylittäviä ihmisryhmiä. Ehkäpä tunnetuimpia tapauksia ovat Pohjois-Amerikan intiaanien *berdachet* (**Pohjois-Amerikka, terminologia** ⁸), joiden olemassaolo on todistettu jopa yli sadassa eri heimossa, koko Pohjois-Amerikan alueella (**Pohjois-Amerikka, berdache** ⁹). Yleisemmällä tasolla näitä ihmisiä on kuvattu käsitteellä kolmas ja/tai neljäs sukupuoli.

Natiiviin kieleen kuuluvat termit, joilla näitä ihmisiä kutsutaan, vaihtelevat intiaaniheimojen mukaan: Lakota-intiaanit käyttävät sanaa *winkte*, navajot *nádleeh*, Crow-intiaaneilla on sana *boté*, Tewa-heimolla *kwidó*, shoshoneilla taas *tainna wa'ippe*. Paiute-heimossa käytetään sanaa *dubuds* ja Zuñi-intiaanit käyttävät *berdachen* sijaan nimeä *ihamana*. Puebloilla on käytössä *mujerado*, Cocopa-heimolla *e L ha*, mohaveilla on *alyha*, Yuma-heimolla *elxa* ja Californian intiaanit käyttävät termiä *i-wa-musp*. Kaikki nämä termit viittaavat biologisiin miehiin, jotka elävät elämäänsä tässä kolmannessa sukupuolella. Biologisia naisia, jotka kuuluvat kolmanteen – tai usein sanottuna neljanteen – sukupuoleen, kutsutaan eri nimillä (**Pohjois-Amerikka, ns. neljäs sukupuoli** ¹⁰). Näitä on huomattavasti vähemmän kuin edellä mainittuja biologisten miesten kolmatta sukupuolta kuvaavia substantiiveja.

Kolmannen sukupuolen käsitettä on usein – kyseenalaisestikin - käytetty kuvaamaan kaikkia ihmisiä, jotka eivät kaksinapaiseen sukupuolijärjestelmään sovi. Mm. Intian *hijroihiin* (**Intia, hijrat** ¹¹) ja Polynesian sukupuolen moninaisuuteen tätä käsitettä sovelletaan, vaikka tätä käytäntöä on kyseenalaistettu mm. silloin kun natiivikieli ja sen kielioppi ei tätä näkemystä tue. Muutamat tutkijat näkevät kolmannen sukupuolen käsitteessä vain uuden rajoittavan kategorian, joka ei ilmennä millään tavalla olemassa olevaa sukupuolen monimuotoisuutta. Kolmannen (tai useamman) sukupuolen käsite onkin hyödyllisin silloin kun sen avulla murretaan kaksinapaisen sukupuolijärjestelmän oletus eikä niinkään käytettynä faktisena analyttisenä työkaluna. Kolmas sukupuoli voidaan nähdä joustavana sukupuolen moninaisuuden tilana eikä järjestysluvun määrittämänä jyrkkänä luokittelukategoriana.

On tärkeää huomioida, että näissä moninaisten sukupuolten järjestelmissä on kyse nimenomaan institutionalisoiduista, kulttuuriin kiinteästi kuuluvista, sukupuolista, joissa kaksinapaisesta järjestelmästä poikkeavia yksilöitä ei patologisoida tai medikalisoida. Näillä yksilöillä on oma paikkansa yhteiskunnassa (**Thaimaa, kathoyet** ¹²), ja usein - mutta ei suinkaan aina - he ovat olleet varsin arvostettuja henkilöitä omissa yhteisöissään. Mm. Zambian Ilo-heimossa naisina eläviä (biologisia) miehiä kutsuttiin nimellä *mwaami*, mikä tarkoittaa profeettaa, Indonesiassa Sulawesissa *bissut* ovat pappeja, jotka siunaavat muita ihmisiä (**Indonesia, bissu** ¹³), shamaanit eri puolilla maailmaa ovat usein olleet sukupuoleltaan monimuotoisia, jne. – esimerkkejä on paljon.

Valitettavasti monet niistä liittyvät historiaan; nykyisessä länsimaalaistuneessa maailmassa sukupuolen moninaisuuden arvostus ei ole itsestään selvyys (**Intia, aruvani** ¹⁴).

SUKUPOULEN MÄÄRITTELY

Mikä sitten määrittää sukupuolen? Vastauksia eri kulttuureissa on monia, mutta mikään niistä ei ole universaali eikä monikaan seikka riitä yksin määrittämään sukupuolta, vaan sukupuoli rakentuu kulttuurisesti useamman elementin varaan. Onkin siis tarkoituksenmukaista lähteä liikkeelle siitä, mikä eri kulttuureissa ja eri aikakausina on ollut vahvin sukupuolta määrittävä asia, ja miten tämä on mahdollisesti kietoutunut muihin sukupuolta määrittäviin ilmiöihin. Mitkä asiat tukevat toisiaan ja onko vallitsevan käsityksen kanssa mahdollisesti ristiriitaisia näkemyksiä?

Biologian diktatuuri

Ehkäpä lähimpänä omaa kulttuuriamme on ajatus siitä, että ihmisen biologiset ominaisuudet määrittävät sukupuolen. Sukupuolen voi määrittää mm. kromosomien, sukurauhasten, hormonien, sisäisten ja/tai ulkoisten sukupuolielimien avulla. Esimerkiksi lapsen syntyessä, jos vauvalla on penis ja kivespussit määritetään se pojaksi, ja jos ulkoisina sukueliminä ovat vagina ja klitoris, on vauva biologisen määritelmän mukaan tyttö. Sukupuoli voidaan yrittää määritellä myös ns. toissijaisten biologisten tunnusmerkkien avulla, joihin kuuluu mm. parran ja rintojen kasvu.

Biologinen sukupuoli perustuu siis siihen, että miehillä ja naisilla oletetaan olevan erilainen keho. Mies ja nainen nähdään länsimaisessa sukupuolijärjestelmässä vastakkaisina ja toisensa poissulkevinä. Myös erilaiseen ruumiinrakenteeseen vedoten miehillä ja naisilla oletetaan olevan erilaisia ominaisuuksia: mies on voimakas, nainen heikko; mies on itsenäinen, nainen riippuvainen ja mies on aktiivinen, nainen passiivinen. Biologian annetaan ohjata sosiaalista ulottuvuutta monella tavalla: koska nainen synnyttää ja imettää lapset, on nainen sidottu kotipiiriinsä, kun taas miehellä on vapaus ja velvollisuuskin olla poissa kotoa.

Voidaan kärjistää sanoa, että biologinen sukupuoli on liian yksinkertaista ollakseen totta aina ja kaikkialla. On kulttuureita, joissa sukupuolella on hyvin vähän tekemistä biologian tai anatomian kanssa. Esimerkiksi Dagara-heimossa Burkina Fasossa ajatellaan, että sukupuoli on pelkkää energiaa. Biologinen mies voi omata naisen energiaa, jolloin hän on enemmänkin nainen kuin mies ja päinvastoin. Myös länsimaisessa kulttuurissa tunnemme poikkeuksia tähän sääntöön: intersukupuolisilla henkilöillä esiintyy sekä nais- että miessukupuolten ominaisuuksia (**Dominikaaninen Tasavalta, quevedoce** ¹⁵). Intersukupuolisuus havaitaan usein heti lapsen syntymän jälkeen, mutta joskus tämä tila tulee ilmi vasta murrosiän tienoilla. Mikäli intersukupuolisuus todetaan jo vauvana, on yleensä tapana ollut aloittaa ”hoidot” mahdollisimman varhain. Usein tämä merkitsee (hormonihoidon ohella) epäselvän sukupuolen omaavan lapsen leikkaamista tytöksi, koska tytön sukuelimet on helpompi rakentaa kirurgisesti kuin poikien penis. Tämä ei kuitenkaan aina ole eettisesti paras ratkaisu, koska ei voida tietää minkä sukupuolen lapsi aikuisena kokee omakseen. Historiallisesta näkökulmasta tytöksi leikkaaminen ei ole ollut vakituinen ratkaisu (**Rooman valtakunta, 100-luku** ¹⁶).

Eri kulttuurit ovat suhtautuneet biologiselta sukupuoleltaan epäselviin henkilöihin varsin erilailla. On kulttuureita, joissa intersukupuolisuuden tilaa on pidetty erittäin arvostettuna ja päinvastoin. Koska useimpien kulttuurien sukupuolijärjestelmä nojaa jossain määrin biologiseen näkemykseen sukupuolesta, voidaan spekuloida, että mitä enemmän intersukupuolisuus nähdään patologisena ja/tai negatiivisena poikkeavuutena, sitä enemmän sukupuolijärjestelmä pohjaa biologiaan. Ja päinvastoin; mitä enemmän intersukupuolisia arvostetaan, sitä enemmän sukupuolijärjestelmä on

biologian määrittelyvallasta irrallaan. Tällöin myös muut kuin materiaalisen tason kontekstit sukupuolen määrittelyssä - mm. sielu - ovat merkityksellisiä.

Navajo-intiaanit arvostivat ihmisiä, joilla oli sekä naisten että miesten biologisia ominaisuuksia, koska näiden ihmisten katsottiin omaavan myös molempien sukupuolien henkisiä ominaisuuksia. Oli siis lahja voida elää tässä maailmassa molempien sukupuolten ominaisuuksien kanssa. Intersukupuolisilla oli harvinainen mahdollisuus ymmärtää maailmaa kahdesta, naiseuden ja miehisyyden, näkökulmasta, jolloin ymmärrys oli kattavampi kuin vain yhden sukupuolen omaavilla ihmisillä. Myös Amurin alueella, Kaakkois-Venäjällä, suhtautuminen intersukupuolisiin ihmisiin oli arvostavaa; eräs intersukupuolinen henkilö kertoi häntä haastatelleelle antropologille, että hänellä oli ”kaksi mahdollisuutta, kaksi onnellisuutta”. Kenian Pokot-heimosta sen sijaa löytyy esimerkki täysin vastakkaisesta suhtautumisesta intersukupuolisiin ihmisiin (**Kenia, sererr**¹⁷).

Myös sukupuolijärjestelmissä, joissa on useampi kuin kaksi sukupuolta, on biologialla useimmiten jonkinlainen rooli sukupuolen määrittelyssä. Biologialla ei kuitenkaan ole ylivaltaa. Intian *hijrojen* kohdalla biologia, tässä tapauksessa anatomia, määrittää osaltaan heidän asemaansa sukupuolijärjestelmässä: naisena elävä miestä, jolla on miehen genitaalit, pidetään miehenä (tai *valehijrana*), mutta jos biologinen mies on kastroidu, on hän *hijra*. Tämä anatominen seikka on tosin ihmisen tuottama, kastration kautta saavutettu tulos, eikä synnynnäinen biologinen ominaisuus. Nyky-Intiassa on kastration vaade tosin jäämässä taka-alalle, koska kastratio on perinteisesti ollut rituaalivoimien lähde, ja *hijrat* yhä enenevässä määrin hankkivat elantonsa muilla tavoin (**Intia, kastratio**¹⁸). Malesian transnaisia, joille ei ole tehty sukupuolenkorjausleikkausta, kutsutaan nimellä *she-male*. Tämä termi, jossa naiseus ja miehisyys yhdistyvät, ilmentää käsitystä siitä, että sukupuolielimet määrittävät ainakin osaltaan sukupuolen: nainen ei voi olla nainen, jos hänellä on miehen genitaalit (**Malesia, she-male**¹⁹).

Sukupuolen määrittelyssä on myös käytetty apuna hedelmällisyyden ominaisuutta. Intiassa *hijran* tulee olla kyvytön jatkamaan sukua. Siellä uskotaan, että miehestä voi tulla impotentti, jos hän on passiivisessa roolissa anaaliseksiessä miehen kanssa. Tällöin hän ei määrittele itseään homoseksuaaliksi, vaan *hijraksi* (**Intia, hedelmättömyys**²⁰). Suomen translaki pitää hedelmättömyyttä yhtenä vaatimuksena sukupuolenkorjausleikkaukseen pääsyyn; esimerkiksi transmies pääsee leikkaukseen, jos hän ei enää (muuttuneen hormonitoiminnan vuoksi) voi tulla raskaaksi. Sukupuolen voi siis korjata, kunhan ei saata maailmaan jälkeläisiä – ei saa sekoittaa biologian lakeja!

Seksuaalisuus ja sukupuoli

Vahva sukupuoli määrittävä asia kulttuurissamme on myös ollut seksuaalisuus ja/tai seksuaalinen suuntautuminen. Varsinkin menneinä aikoina seksuaalisuuden (mikä sekkin on kulttuurista ja sosiaalista käyttäytymistä) nähtiin määrittävän yksipuolisesti yksilön sukupuolen: jos pidät naisista, olet mies ja jos tunnet kiinnostusta miehiin, et voi olla kuin nainen. Tämä näkemys alkoi muuttua länsimaisessa lääketieteessä vasta viime vuosisadan alussa ja ihmisten ajatusmaailmassakin vasta toisen maailmansodan jälkeen.

Länsimaisessa ajattelussa seksuaalisuus ja sukupuoli ovat tosin vieläkin yhteen kietoutuneita, sillä seksuaalinen suuntautuminen määritellään yhä sukupuolten vastakkaisuudella: mies ja nainen ymmärretään vastakohtina, ja heteronormatiivisesti seksuaalisuus on jotakin, joka tapahtuu näiden kahden sukupuolen välillä. Ja vaikka näin ei aina enää ajateltaisikaan, käytetään seksuaalisen suuntautumisen määrittelyssä apuna aina toiminnan, fantasian tai halun kohteen sukupuolta; naisena olen lesbo, jos rakastelen naisen kanssa tai miehenä määrittelen itseni homoksi, jos haluni kohde on toinen mies. Tämäkin määrittelytapa on kulttuurinen tuotos. Väitetään, että esim. arabikulttuurissa

seksuaalinen suuntautuminen olisi aikaisemmin määritelty sen mukaan onko subjekti siinä aktiivisessa, nauttijan roolissa vai käytetäänkö häntä ainoastaan nautinnon tuottajana (mikä ei tosin estä sitä, etteikö tämä jälkimmäinen voisi myös nauttia toisen nautinnon tyydyttämisestä) (Murray 1997a).

Nykyisin ei länsimaisessa yhteiskunnassa seksuaalisuuden anneta yksin määrittää ihmisen sukupuolta; homoseksuaalista miestä pidetään miehenä eikä monelle lesbo ole yhtään sen vähempää nainen kuin heteronainenkaan. Muissa kulttuureissa ei aina ole näin. Esimerkki siitä, miten seksuaalisuus määrittää sukupuolen, löytyy xaniittikulttuurista, Omanista (**Oman, xaniitit** ²¹) sekä osittain myös Intiasta: impotenttia miestä pidetään siellä eunukkina ja *hijrana*. Polynesiaan kuuluvilla Marquesan-saarilla seksuaalisen aloitteen tekevillä naisilla oli oma sukupuoliroolinsa (**Marquesan-saaret, vehine mako** ²²). Eräiden tukijoiden mukaan Brasilian *travestien* sukupuoli määrittyy heidän seksuaalisen suuntautumisen perusteella (**Brasilia, travesti** ²³).

Henkilön (oletettu) seksuaalinen suuntautuminen on usein ollut perustana eri sukupuoliroolin esittämiseen eri ammattiteissa: homoseksuaalisia poikia on hyödynnetty naisten sijasta tanssijoina tai näyttelijöinä mm. Javalla (**Jaava, ludruk** ²⁴). Filippiinit ovat esimerkki nykykulttuurista, missä eroa sukupuoli-identiteetin ja seksuaalisuuden välillä ei tehdä, vaan sukupuolen oletetaan kertovan ihmisen seksuaalisuudesta ja päinvastoin: seksuaalisuus kertoo, jos ei muusta, niin ihmisen ideaalista sukupuolesta (**Filippiinit, bakla** ²⁵).

Myöhäiskeskiajan Englanti antaa esimerkin siitä, kuinka seksuaalisuuden perusteella voidaan yrittää määrittää ihmisen sukupuoli, mutta tämä voi osoittautua hankalaksi, jos kyseessä on – nykytermein – biseksuaali henkilö ja sukupuolista pitää valita vain yksi (**Englanti, 1300-luku** ²⁶). Ei mikään helppo tehtävä, mutta ratkaisun avulla päästään kurkistamaan sukupuolijärjestelmän rajapintojen marginaaleihin.

Toisaalta voidaan myös nähdä, että berdatsismissa kolmannen ja neljännen sukupuolen (*gender*) olemassaolo on ”todistettavissa” seksuaalisen käyttäytymisen avulla: miehen tai naisen seksuaalista suhdetta berdatsiin ei pidetty suhteena kahden saman sukupuolen välillä, kun taas kahden berdatsin suhdetta toisiinsa pidettiin tällaisena (joskaan näitä suhteita ei ole todettu olleen olemassa tai ainakin ne on pidetty salassa, koska ne olivat kiellettyjä). Onkin osuvasti todettu, että esim. Navajo-intiaaneilla biologisen sukupuolen määrittelyn mukaisesti homoseksuaaliset (*homosexual*) suhteet olivat täysin hyväksytyjä ja yleisiä, mutta koska sukupuoli määriteltiin sosiaalisen sukupuolen mukaisesti (*gender*), olivat samaa sosiaalista sukupuolta olevien seksuaaliset suhteet myös kulttuurin normatiivisen vaikutuksen alla. Tästä johtuen *homogender* suhteita pidettiin sopimattomina, ja suhde kahden kolmanteen sukupuoleen kuuluvan henkilön välillä oli sopimaton. (Lang, 1999.)

Yleisesti ottaen voidaan todeta, että kun on kyse institutionalisoidusta sukupuolen moninaisuudesta, on näissä kulttuureissa yksilön sukupuoli määritelty ennen seksuaalisen suuntautumisen määrittymistä. Esimerkiksi Tongan *fakaleiti* määritellään kuuluvaksi tähän sukupuoleen jo usein lapsena, jolloin hänen seksuaalisesta suuntautumisestaan ei vielä ole selkeää tietoa. Koska useat kolmannen (tai useamman) sukupuolen edustajat omaksuvat sukupuolensa varhaisessa iässä, on oletettavaa, että seksuaalisuus on enemmänkin seuraamus tästä kuin sen syy. Myös berdatsija koskevat etnografiset tutkimukset tuntuvat olevan yhtä mieltä siitä, että berdatsien sukupuoli-identiteetti ei määrity seksuaalisen suuntautumisen mukaan, vaan ennen tätä tai riippumatta tästä.

Balkanilla määriteltiin sosiaalisina miehinä elävät naiset oman (kulttuurisesti tyypillisen) seksuaalisuutensa toteuttamisen negaation kautta; heistä käytetään yleisesti englanninkielistä termiä

sworn virgins, valan tehneet neitsyet. Biologisesta naisesta voi tulla sosiaalinen mies, kunhan hän kieltäytyy loppuelämäkseen penetraation sisältävästä seksuaalisuhteesta miehen kanssa (**Ex-Jugoslavia, sworn virgins** ²⁷). Tässäkin voidaan kysyä, eikö kieltäytyminen heteroseksistä (ja mahdollisesti myös homoseksuaalisuudesta) voisi olla enemmänkin seurausta miehen roolin omaksumisesta kuin syy tähän, sillä *sworn virgin*-identiteetti oli melko vahvasti sosiaalisesti sanktioitu. (Toisaalta ei päinvastainen prosessikaan ja/tai seksuaalisuuden ja sukupuoli-identiteetin yhtäaikainen rakentuminen ole mahdoton.)

Koska myös seksuaalisuus on sosiaalisesti ja kulttuurisesti rakennettu, ei kahden kulttuurisen ilmiön (sukupuoli ja seksuaalisuus) vuorovaikutus ole helposti ymmärrettävissä, jos (ja kun) lähtökohtana on länsimainen ajattelutapa (**Pohjois-Amerikka, shoshonit** ²⁸). Kielellisesti on myös haastavaa ymmärtää terminologiaa, jossa seksuaalisuus, seksi ja sukupuoli eivät olekaan eroteltavissa yhtä selvästi kuin joissain länsimaisissa kulttuureissa. Tiettyjen kulttuurien sosiaalisissa rooleissa sukupuoli ja seksuaalisuus ovat kietoutuneita niin yhteen, että niitä ei voi aina analyttisesti erottaa toisistaan. Ja tässä ei ole ollut avuksi monien tutkijoiden etnosentrinen, omasta kulttuuristaan kumpuava, näkökulma ja tutkimusote.

Sukupuolen sosiaalinen määrittely

Butler (1990) väittää, että sukupuoleen ei synnytä, vaan sukupuoli tulee näkyväksi tekemisen kautta. Mies/miehisyys ja nainen/naisuus rakentuvat sukupuolisten tekojen toistosta, joka saa sukupuolen vaikuttamaan luonnolliselta. Sukupuolta ylläpidetään sosiaalisissa käytännöissä ja toiminnassa; arkisesta puuhastelusta, pukeutumisesta, puhumisen tavoista, harrastuksista ja ammatillisesta suuntautumisesta. Sukupuoli ei ole pysyvä, staattinen olotila, vaan se syntyy tekemisestä. Sukupuolten olemassaolo on rituaalisen käyttäytymisen tulosta. Thaimaassa ajatellaan, vanhojen buddhististen kirjoitusten pohjalta, että miehisyys ei synny niinkään tietyn anatomian omaamisesta, vaan siitä mitä tällä anatomialla tehdään.

Sosiaalisen sukupuolen määrittelyn työkaluja ovat myös sukupuoliroolit eli opitut käyttäytymismallit ja odotukset naiseudesta, miehisyydestä ja/tai eri sukupuolista. Sukupuoliroolit opitaan sosialisaatioprosessin myötä, esimerkiksi länsimaissa tytöt oppivat hoivaamaan nukkeja ja pojat leikkimään autoilla. Aikuistumisen myötä lapsuuden leikeistä tulee totta esimerkiksi segregoituneiden työmarkkinoiden muodossa: naiset ovat sairaanhoitajia ja miehet rekkakuskeja.

Sosiaalisen työnjaon on mainittu useasti määrittävän (ulkoa päin) sukupuolen Pohjois-Amerikan intiaanien keskuudessa: *berdache* on *berdache*, koska hän osallistuu naisten töihin, erityisesti käsitöiden tekoon (**Pohjois-Amerikka, navajot** ²⁹). Keskiverto indonesialainen määrittelee *banciksi* (biologisen) miehen, joka on töissä kauneussalongissa tai (biologisen) naistaksikuskin (**Indonesia, banci** ³⁰). Siinä missä vaatetus tai käytöstavatkin, on sukupuolisesti eriytynyt ja eriytetty työnjako yksi sukupuolijärjestelmän osa, se on käytäntö, joka tuottaa ja ylläpitää sukupuolijakoa. Kuuluminen johonkin sukupuoleen voidaan siis myös osoittaa omalla roolillaan yhteiskunnallisessa työnjaossa, esimerkiksi *berdache*-ihmisillä heidän roolinsa osoittaa kuulumisen kolmanteen tai neljanteen sukupuoleen. Naisten töihin osallistumisen lisäksi berdatsilla oli paljon myös vain heille kuuluvia tehtäviä mm. eri seremonioissa ja rituaaleissa. Myös shamaanin tai parantajan rooli kuului monessa intiaanikulttuurissa ainoastaan berdatsille (mutta jokaisen berdatsi ei välttämättä ollut parantaja). Parantajan, shamaanin tai muun uskonnollisen roolin harjoittaminen on eri kulttuureissa usein kuulunut sukupuoleltaan moninaisille ihmisille, poikkeuksena ovat Polynesian kolmannen ja/tai neljännen sukupuolen edustajat, joilla tällaista roolia ei ollut. Tiettyjen kulttuuriin kuuluvien toimintojen ja työtehtävien suorittaminen on myös se elementti, mikä erottaa *hijrat* omaksi ryhmäkseen.

Jo kaikkein varhaisimmissa sukupuolen moninaisuutta koskevissa kirjoituksissa tietty ammatillinen ja/tai uskonnollinen tehtävä on ollut se tekijä, joka on erottanut ns. kolmanteen (tai useampiin) sukupuoliin kuuluvat muista ihmisistä. Kaukaisesta historiasta lähtien ovat sukupuolen moninaisuutta ilmentävät henkilöt olleet usein hallitsijoiden palveluksessa tai heillä on ollut tärkeä asema uskonnollisen järjestelmän piirissä (**Mesopotamia, mytologia**³¹). Koska sukupuoleltaan moninaiset ihmiset ovat usein olleet kyvyttömiä (ja/tai haluttomia) saamaan lapsia, on heille voitu antaa tärkeitäkin tehtäviä ilman pelkoa siitä, että he olisivat suosineet omaa jälkipolveaan ja sukuaan. Tästä arvellaan eunukki-instituution saaneen alkunsa. Koska eunukeita on ollut hyvinkin erilaisissa kulttuureissa ja eri aikakausina, on selvää, että eunukkien sosiaalinen rooli on vaihdellut paljon. (**Roman valtakunta, eunukit**³², **Saudi-Arabia, hautaeunukit**³³, **Turkki, eunukit**³⁴, **Kiina, eunukit**³⁵).

Toisaalta sosiaalisen roolin jatkuvuus on myös vahva; eunukit ovat usein olleet sotavankeja, orjia, haareminvartijoita ja palvelijoita. Jatkuvuutta ilmentävä elementti on myös ollut ristiriitainen suhtautuminen eunukkeihin. Useimmissa kulttuureissa miesten kastroiminen on ollut kiellettyä, mutta silti sitä on käytännössä toteutettu tai sosiaalisen tarpeen tyydyttävät eunukit on tavalla tai toisella hankittu ulkomailta. Eunukeilla on ollut myös sosiaalista kysyntää korvaamaan naisia tilanteissa, joihin naisten osallistuminen on ollut kiellettyä tai epäsopivaa. Tästä tarpeesta on saanut alkunsa kastraattilaulajien historia (**Italia, kastraattilaulajat**³⁶). Samankaltaisesta ilmiöstä on kyse englantilaisen teatterin käytännöissä: naiselle ei olisi ollut soveliasta esiintyä, joten heidät korvattiin miehillä (**Englanti, 1600-luku**³⁷).

Myös länsimaisen kulttuurin ulkopuolella on tavattavissa sukupuolijärjestelmiä, joissa sukupuolen määrittämisessä työtehtävillä on erityinen merkitys. Japanissa *kabuki*-teatterilla (**Japani, kabuki**³⁸) on pitkät, vuosisatoja vanhat perinteet, jotka elävät osittain vielä nyky-Japanissakin. *Kabuki*-teatterissa on pitkälti kyse sukupuolen ilmaisemisesta: miehet esiintyvät naisten rooleissa, ja jotta he pystyisivät tästä suoriutumaan mahdollisimman uskottavasti, täytyy heidän elää naisina myös teatterin ulkopuolella. Näin ainakin uskottiin, ja näin mahdollistettiin biologiselle miehelle arvostettu elämä naisena.

Myös toisaalla Aasiassa, Kiinassa, liittyi eri sukupuolen roolin omaksuminen kiinteästi teatteri-ilmaisun perinteeseen. Koska teatteriryhmät koostuivat melko usein vain yhden sukupuolen edustajista, joutuivat näyttelijät näyttelämään omasta sukupuolestaan eroavaa sukupuolta. Usein näyttelijät opetettiin vain yhteen rooliin, esim. naispääosaan, jolloin he oppivat naiselliset eleet, liikehännän, äänenkäytön ja meikkauksen lähes täydellisyyttä hipoen (**Kiina, 1600-luku**³⁹). Myös nyky-Kiinan ehkä tunnetuin transsukupuolisista henkilö on tanssija ja teatteritaiteen tekijä (Kiina, Jin Xing⁴⁰).

On myös melko tavanomaista, että ihminen voi omaksua vastuulleen biologiselle sukupuolelleen vastakkaisen sukupuolen työroolin, mikäli sosiaalinen työnjako sitä vaatii. Näin tapahtuu myös kulttuureissa, missä on dikotominen sukupuolijärjestelmä. Toisen sukupuolen korvaaminen toisella (missä niitä on kaksi) mahdollistaa sen, että yhteisön sosiaalinen järjestys ei järky. Esimerkiksi Keski-Italian *mezzadria*-perheissä, missä perhe eikä yksilö oli vastuussa maanviljelystä myös juridisesti, ei ollut tavatonta, että naisen puuttuessa perheestä joku miehistä otti pysyvästi tehtäväkseen naisten työt (**Keski-Italia, mezzadria**⁴¹). Tällöin kyse ei kuitenkaan ole ollut muusta kuin yhden, toiselle sukupuolelle ”kuuluvan” toiminnon tekemisestä, jolloin henkilö pystyi säilyttämään omaksi kokemansa sukupuolen muut ominaisuudet, toiminnot ja tehtävät niin pitkälle kuin ne eivät estäneet suoriutumista hänelle osoitetusta työstä.

Sosiaalinen sukupuoli voidaan määrittää myös käytöksen ja käyttäytymisen tyylien perusteella. Mm. Samoan saarten termi *fa'afine* (**Samoa, fa'afine**⁴²), Tahitin ja Havaijin *mahu* (**Tahiti, mahu**⁴³), Tongan *fakaleiti* (**Tonga, fakaleiti**⁴⁴) sekä Tuvalun *pinapinaaine* voivat merkitä sekä substantiivina henkilöä, verbinä käytöstä tai adverbina tapaa, millä asioita tehdään. *Fa'afine* ynnä muut yllä mainitut termit voivat siis viitata sekä ”naismaiseen” henkilöön tai naismaisesti tehtyyn tekoon. Filippiineillä tagaloginkielisen termin *baklan* yksi merkitys viittaa ”ei-miesmäiseen” käytökseen. Polynesian alueella on myös termejä, joilla viitataan miesmäiseen (biologiseen) naiseen tai miesmäiseen käytökseen, Tongalla termi miehenkaltaisille (biologisille) naisille on *fakatangata* ja Samoalla *fa'atama*. Kirjaimellisesti käännettynä nämä merkitsevät ”miehen kaltaisesti”.

Käytös, tavat ja eleet ovat kaikissa kulttuureissa, myös kaksinaapaisissa sukupuolijärjestelmissä, komponentteja, joilla tiettyä sukupuoliroolia tai -identiteettiä rakennetaan ja vahvistetaan. Suomessa poikia ei rohkaista itkemään, vaan tällainen tunteilu pyritään tukahduttamaan, koska ”miehet eivät itke”, Italiassa pikkutyöille laitetaan korvarenkaat aivan pieninä ja korkokengät voidaan ottaa käyttöön jo alle kouluikäisinä, koska naisten täytyy huolehtia ulkonäöstään, jne. Tarkoituksenmukainen, sukupuolitettu käytös on sukupuoleen sosiaalistumisen keino ja lopputulos.

Ehkäpä kaikkein vaikuttavin esimerkki siitä, kuinka sukupuoli on sosiaalisesti määritelty ja määriteltävissä kumpuaa Afrikan historiasta. 1600-luvulla, nykyisen Angolan alueella, Mbundu heimon kuningas oli mieheksi pukeutunut (biologinen) nainen, Ngola. Hänellä oli oma haaremsa, joka koostui nuorista (biologisista) miehistä, jotka elivät pukeutuneina naisiksi ja olivat kuninkaan vaimoja. Näin siis koko yhteisö eli sukupuoliroolissa, joka oli jokaisen biologista sukupuolta vastaamaton (**Angola, Ngolas**⁴⁵).

Psyykkinen sukupuolen määrittely

Psyykkisellä sukupuolen kokemisella viitataan sukupuoli-identiteettiin, joka on yksilön oma käsitys ja kokemus sukupuoleen kuulumisesta. Jokaisella meistä on enemmän tai vähemmän jäsentymätön käsitys omasta sukupuolestamme. Psyykkisellä sukupuolen määrittelyllä viitataan siihen, että ihmisen omat kokemukset sukupuolestaan katsotaan oikeiksi ja oikeutetuiksi. Ihmisellä on tällöin oikeus määritellä itse oma sukupuolensa ja muu yhteisö ja ympäröivä yhteiskunta hyväksyvät tämän määrittelyn. Sukupuolen määrittely ei tule ulkoa päin vaan ihmisen sisältä. Psyykkisessä sukupuolen määrittelyssä kyse siitä, että muuta antavat toistensa kokemuksille suuren painoarvon: olet, mitä tunnet.

Vaikka monikaan kulttuuri ei anna ihmisille mahdollisuutta määritellä itse omaa sukupuoltaan, on maailman historia täynnä esimerkkejä siitä, kuinka ihmiset ovat ottaneet tämän oikeuden omiin käsiinsä. Kun sosiaalisesti, kulttuurisesti ja institutionaalisesti hyväksytyt sukupuolten mallit ovat yksilölle ahtaita, ei näitä vastaan juurikaan taistella politiikan tai yhteiskunnallisen vaikuttamisen kentillä vaan yksilötasolla, jokapäiväisessä elämässä. Sukupuoleltaan moninainen henkilö tekee elämässään valintoja, jotka kyseisessä sosiokulttuurisessa ympäristössä ovat mahdollisia - mutta oletettavasti epätavallisia.

Yksi tapa irrottautua omasta biologisesta sukupuolestaan on pukeutua eri sukupuolen vaatteisiin, ja omaksua jokin tämän sosiaalisista rooleista (**Yhdysvallat, Tipton**⁴⁶). Ehkäpä totuutta värikkäämmätkin tarinat kertovat rohkeista biologisista naisista, jotka ovat taistelleet maissa ja merillä, tunnetun maailman ääriellä rohkeasti miehiksi esittäytyneinä (**Englanti, 1700-luku**⁴⁷). Usein argumentoidaan, että miehinä eläneitä naisia on ollut huomattavasti naisina eläneitä miehinä enemmän, koska naiset ovat miehinä mahdollistaneet itselleen sosiaalisesti korkeamman aseman yhteiskunnassa. Miehen roolissa naiset ovat päässeet tekemään asioita, jotka olisivat muutoin olleet heiltä kiellettyjä, ja he ovat myös saaneet tästä arvostusta, jota naisille ei olisi suotu (**Etelä-**

Amerikka, Erauso ⁴⁸). Naista ei paaviksi päästetä – ellei sitten miehen roolissa (**Rooma, paavi Joanna** ⁴⁹).

Miesten taasen katsotaan joutuneen naurunalaiseksi naisen roolissa. Kuka järkevä ihminen haluaisi asettua alempiensa asemaan, kysyttiin. Sosiaalisen aseman tavoittelu on kuitenkin liian yksipuolinen ja rationaalinen selitys kuvaamaan niinkin monisärmäistä ilmiötä kuin muun kuin oman biologisen sukupuoliroolin elämistä. Syyt sukupuoliroolin vaihtamiseen lienevät usein paljon monimutkaisempia ja helppoja selityksiä kaihtavia. Niinpä historian kirjoissa on myös tarinoita biologisista miehistä, jotka ovat eläneet osan tai koko elämänsä naisina – oli tämä rationaalista tai ei (**Ranska, D'eon** ⁵⁰).

Sosiaalinen ja kulttuurinen ympäristö antaa – ja usein evää – ne puitteet, joissa ihminen voi elää psyykkisen sukupuolensa mukaista elämää. Joskus yhteiskunta suo ”pakopaikkoja” sukupuolijärjestelmästä. Armeija on monesti suonut naisille pakopaikan naiseudesta, mutta myös kirkko, selibaatti ja luostarielämä ovat olleet instituutioita, jotka ovat länsimaisessa keskiajan yhteiskunnassa mahdollistaneet omaksi koetun sukupuolen mukaisen elämän monelle henkilölle. Miehillä, jotka ovat halunneet elää elämänsä naisena, kirkko ei ole voinut tähän antaa mahdollisuutta, mutta on suonut mahdollisuuden välttää elämää miehenä mm. avioliiton ”pakon” poistumisen myötä. Pienempi paha - joillekin. Nunnaksi ryhtyneet naiset ovat myös pystyneet välttämään avioliiton joutumatta selittelemään valintojaan sen enempää. Ehkäpä yllättäenkin, keskiajalla kirkko soi sukupuoleltaan ja seksuaalisuudeltaan moninaisille ihmisille oman arvostetun paikkansa yhteiskunnassa – vaikkakin tämä oli vain pakopaikka biologisen sukupuolen sosiaalisesta roolista: kirkko ei sallinut oman sukupuolen täydellistä toteuttamista.

Selkeitä esimerkkejä siitä, kuinka ihminen itse, hänen kokemuksensa ja tuntemuksensa voivat ongelmitta määrittää hänen sukupuolensa löytyy monesta kulttuurista. Polynesia, Tahiti ja sen ympäristö on kuuluista *mahuista*, ns. kolmanteen sukupuoleen kuuluvista ihmisistä, joiden oma sukupuoli tulee esille jo usein lapsuusiässä. Tämä on tahitilaisille luonnollinen asia; *mahut* ovat syntyneet sellaisiksi kuin ovat ja on tärkeää hyväksyä heidät oman sukupuolensa edustajina. Myös Etelä-Irakin *mustergil*-naisten voidaan katsoa kuuluvan ennen kaikkea psyykkisen sukupuolen määrittelyn piiriin, vaikkakin kulttuuriset ja yhteiskunnalliset olosuhteet vaikuttavat heidän omaan sukupuolen määrittelynsä erittäin vahvasti (**Irak, mustergil** ⁵¹). Pohjois-Amerikan Piegan-intiaaneilla oli aggressiivisille ja itsenäisille naisille omattu sukupuolirooli ”miehissydamiset naiset”. Tämä rooli näyttää siis määrittävän naisen psyykkisten ominaisuuksien, luonteen ja temperamentin perusteella. Ei ole tietoa siitä, määrittääkö ”miehissydaminen nainen” itse oman sukupuoliroolinsa vai onko määrittelyssä pääosassa muun yhteisön näkemys naisesta (**Pohjois-Amerikka, Piegan** ⁵²).

Psyykkinen sukupuolen määrittely (niin kuin kaikki muutkin määrittelytavat) on monessa ns. kolmannen ja neljännen sukupuolen omaavassa kulttuurissa kytköksissä muihin sukupuolen määrittelytapoihin. Psyykkinen sukupuolen määrittely kumpuaa ihmisen sisältä, mutta se ei synny tyhjiössä. Monessa kulttuurissa uskotaan, että ihmisen henkilökohtaiset ominaisuudet ja kutsumus sukupuoleen, eli sisäinen kokemus sukupuolesta, on saatu jumalilta tai muilta yliluonnollisilta voimilta. Esimerkiksi berdatsien alkuperään löydetään ja annetaan syitä – sosiaalisen työnjaon ohella, joka näyttäytyykin tällöin jo seurauksena - myös kolmanteen sukupuoleen syntymisestä. Californian Yuma-intiaanit uskoivat, että berdatsi sai sukupuolensa unessa tai näyssä, jolloin sukupuoli kumpuaa sisältä (**Pohjois-Amerikka, Yuma** ⁵³). Myanmarissa, entisessä Burmassa, uskotaan, että jumalatar nimeltään Manguedon ottaa jotkut pienet pojat valtaansa ja näin heistä tulee pyhiä, naiseksi pukeutuneita tai naisina eläviä henkilöitä (**Myanmar, acault** ⁵⁴). Nämä henkilöt, jotka kuitenkin eivät ole naisia eivätkä miehiä, muodostavat kolmannen sukupuolen. Kuuluisia

ovat myös shamaanit, jotka hengellisyyden voimin pystyivät muuttumaan miehestä naiseksi tai naisesta mieheksi (**Siberia, ”pehmeät miehet”⁵⁵, Inuit, shamaanit⁵⁶**).

Intian *hijrat* saavat hekin sukupuoli-identiteettinsä jumalattarelta. Identifioituminen Maan Jumalattareen antaa *hijroille* heidän feminiinisen voimansa. Tämä psyykinen sukupuolen määrittely on kytköksissä sukupuolen sosiaaliseen määrittelyyn; koska he ovat *hijroja*, osallistuvat he tiettyihin toimiin ja tehtäviin omassa yhteiskunnassaan. Vielä viimeinen esimerkki siitä, kuinka ihmisen nähdään syntyvän biologisesta sukupuolestaan eroavaan psyykkiseen sukupuoleen, löytyy meksikolaisesta Zapoteca-heimon parista. *Muxet* ovat henkilöitä, jotka syntyvät miehen kehoon, mutta eivät ole sen enempää miehiä kuin naisiakaa, vaan yksinkertaisesti *muxeja*, arvostettuja kolmannen sukupuolen jäseniä (**Meksiko, *muxet*⁵⁷**).

Useimmissa näissä kulttuureissa, missä henkilön annetaan itse määrittää oma sukupuolensa, tapahtuu jo lapsuusiässä biologisen sukupuolen uudelleenmäärittelyä oman perheen tai suvun taholta. Kun läheiset huomaavat, että lapsen sukupuoli ei vastaa hänen biologista sukupuoltaan, alkaa sosiaalistaminen uuteen sukupuoleen. Koska viimeinen sana kuuluu yksilölle itselleen, ei tämä määrittely ole sitova: henkilö voi myöhemmässä elämänvaiheessaan valita itse sukupuolensa vaikkapa palaamalla takaisin biologiseen sukupuoleensa. Perhe ja lähiyhteisö tukevat psyykkisen sukupuolen määrittelyn omaavissa kulttuureissa yksilöllisiä valintoja; perhe on voinut erehtyä, yksilö itse ei.

Määritelmiä pakeneva sukupuoli

On myös kulttuureita, joissa sukupuolta ei ehkä ole määritelty lainkaan (**Nigeria, Joruba⁵⁸**) tai sitä ei määritetä tietyn elämänvaiheen aikana (**Pohjois-Amerikka, lakotat⁵⁹, Tahiti⁶⁰**). Myös länsimaaisessa kulttuurissa on tapana puhua vauvoista ”vauvoina”, englannin kielessä voimme käyttää vauvoista pronominia *it*. Vaikkakin synnytyslaitoksella lapsen synnyttyä maailmaan ensimmäiseksi määritetään sen sukupuoli, ja tämän jälkeen on tavanomaista pukea lapsi hänen sukupuolelleen ”kuuluvan” värimaailman mukaisesti, kertoo kielenkäyttö vauvan sukupuolen suhteellisesta merkityksettömyydestä ensimmäisen elinvuoden aikana. Toisin kuin Lakota-kulttuurissa, jossa lapsen sukupuoli määritetään vasta lapsen alkaessa toimia tuntemansa sukupuolen roolin mukaisesti, länsimaissa lapsen ei myöhemmässä iässä anneta itse vaikuttaa sukupuolensa määrittelyyn.

Voidaan myös nähdä, että joidenkin yksilöiden on ollut mahdollista ylittää oman kulttuurinsa sukupuolijako. Esimerkiksi yksi käsitys Siperian kulttuurien shamaaneista on se, että ovat astuneet sukupuolijärjestelmästä ulos, sukupuolijaon yläpuolelle, heidän ei tarvitse määrittellä sukupuoltaan tai olla muiden määrittelyjen armoilla. Sukupuolijärjestelmä on tällöin vain maallinen rakenne, joka ei sido yliluonnollisen voiman omaavia shamaaneja.

Nyky-Suomessa ja länsimaissa voidaan jotkut intersukupuoliset lapset nähdä sukupuolen määrittelyn kannalta ”määritelmiä pakenevaan sukupuoleen”. Jos intersukupuolisen lapsen sukupuolta ei voida biologisesti määrittää, kuuluu hänet lain mukaan määrittää siihen sukupuoleen, johon hän ”pääasiallisesti näyttää kuuluvan”. Mikäli tällainenkaan määrittely ei ole mahdollista, niin henkilölle itselleen tai hänen vanhemmilleen annetaan mahdollisuus valita sukupuoli – käytännössä valinnan tekee lääkäri. Länsimaaisessa binaarisessa sukupuolijärjestelmässä ei juridisesti voi olla kuulumatta kumpaankaan sukupuoleen.

NORMITETTU POIKKEAVUUS

Sukupuolen määrittelytapoja on siis monia, ne toimivat eri kulttuureissa yksin tai yhdessä. Kun yksilön oma tapa määrittää sukupuolensa ei osu yksin oman kulttuurin tavan kanssa, on yleistä, että tilanne patologisoidaan. Henkilölle annetaan yhteiskunnassa sairaan leima. Poikkeavuudetkin on normitettu; ne tavat, joilla sukupuolen moninaisuuden voi kokea, on kirjattu länsimaissa lääketieteellisin termein. (Tekeekö mielesi vaihtaa ajoittain sukupuolirooliasi? Ahaa... siis selvä transvestiitti. Vai onko halusi kenties pysyvä, etkö haluaisi luopua niistä naisten vaatteista ja palata omaan miehisyyteesi? No, sittenhän on kyse transseksuaalisuudesta.) Muita vaihtoehtoja ei lääketieteessä ja sen dogmeja noudattavassa diskurssissa ole tarjolla (**Tanska, Lili Elbe** ⁶¹).

Sairaudet voidaan siis nekin nähdä sosiaalisina ja kulttuurisina konstruktioina, mikä yksinkertaistaen merkitsee että sairautta on se, mikä sairaudeksi määritellään. Sipilän (1998, 172) esittämä huomio siitä, että (biologisten) miesten omaksumat ja ilmentämät sukupuoli- ja roolit nähdään usein psyykkisinä ongelmina kun taas naisten vastaava käyttäytyminen voidaan ymmärtää myös poliittisena tekona ja yhteiskunnallisena kannanottona, on mielenkiintoinen ja sukupuoli-järjestelmän kulttuurista konstruktioita vahvasti ilmentävä. Karrikoiden: miehen naisellisuus on sairasta ja naisen miehisuus vahvuutta.

Lääketieteen ohella myös kulttuuri normittaa poikkeavuutta. Iänikuinen tapa normittaa – ja sallia – sukupuolen ilmaisun poikkeavuus löytyy karnevaaleista ja muista ritualisoiduista tapahtumista. Jo antiikin Kreikan komos- ja orgia-juhliissa toteutettiin ristiinpukeutumista rituaalisena käytäntönä, jonka avulla sukupuoliset kategoriat kumottiin. Karnevaalit eivät salli ainoastaan sukupuoliroolien kumoamisen, vaan usein koko muikin sosiaalinen järjestys kääntyy pääläelleen: rikkaat ja köyhät, hallitsijat ja alamaiset, iäkkäät ja nuoremmat, jne. omaksuvat toistensa roolit päivän tai parin ajaksi – palatakseen vallitsevaan sosiaaliseen järjestelmään taas vuoden ajaksi. Sukupuoliroolien vaihtamiseen liittyy usein kiinteästi omaksutun sukupuolen (oletetun) seksuaalisuuden karrikoitu ilmentäminen (**Unkari, tikveró** ⁶²).

Sukupuoleltaan moninaiset ihmiset eivät kuitenkaan pysy muiden heille rajoittamalla alueella; uusia sukupuolen kategorioita ja määritelmiä syntyy koko ajan. Tästä käytetään joskus ilmaisua sukupuolitotelemattomuus. Myös terminologia elää. Sukupuolta kategorisoivat määreet saavat uusia nyansseja ja sisältöjä, joilla ei ole lääketieteen kanssa mitään tekemistä: transgenderit, genderblendaajat, drag queenit ja -kingit ovat luokitteluja, jotka ovat syntyneet transyhteisön sisällä (**Pohjois-Amerikka, sanasto** ⁶³).

Länsimaisen poikkeavuuden normituksen institutionalisoitumisesta kertoo se, että myös transyhteisön ulkopuolellakin aletaan tuntea ”poikkeavuuden kategoriat”. Ja paljon kertoo myös se, että esimerkiksi transsukupuolisista käytetään medikalisoivaa ja/tai käänkösvirheestä juontuvaa termiä transseksuaali. Media ja viikkolehdet julkaisevat juttuja transsukupuolisista, lööppinä usein ”olin ennen mies” -tyyliset sensaatiohakuiset, todellisuutta vääristävät, mutta suurta yleisöä (oletettavasti) kiinnostavat fraasit. Poikkeavuuden korostaminen myy. Poikkeavuuden ”oikea” normitus ulottuu jo fiktiiviseen maailmaankin: suosittu South Park -sarjan koulunopettaja Herbert Garrison kävi läpi sukupuolenkorjausprosessin.

SUKUPUOLEN OMINAISUUKSIA

Sukupuolen määrittely tuottaa joukon sukupuoleen kiinteästi kuuluvia ominaisuuksia, jotka sosiaalistuessamme tiettyyn sukupuoli-järjestelmään alkavat näyttäytyä luonnollisilta. Länsimaisessa ajattelutavassa ei patologisoida ainoastaan ”vääriä” tapaa määrittää oma sukupuolensa (sosiaalinen ja psyykinen määrittelytapa) vaan myös variaatiot kaikista niistä ominaisuuksista, jotka (biologisesti määritellylle) sukupuolelle on kulttuurisesti tuotettu. Poikkeamat pysyvyydestä -

sukupuoli on yksi ja sama läpi elämän -, sen lukumäärästä - sukupuoli on ihmisellä vain yksi -, vaihtoehtoisuudesta - sukupuoli on vain yksi kerrallaan - ja kokonaisvaltaisuudesta - joko olet kokonaan tai et ole lainkaan - on määritelty ”häiriöiden” piiriin. Onkin tärkeää huomata, että useat niistä ominaisuuksista ja lainalaisuuksista, joiden katsomme ”määritelmän mukaan” kuuluvan sukupuolelle, eivät kaikissa kulttuureissa ilmene tai toimi samalla tavalla.

Sukupuolen dynaamisuus vs. pysyvyys

Määriteltiinpä sukupuoli biologisen, sosiaalisen tai psyykkisen käsityksen pohjalta – tai näitä yhdistelemällä – se on tavallisesti määritelty pysyväksi. Länsimaisissa kulttuureissa tyttönä syntynyt kuolee naisena ja pojaksi syntymässään määritelty henkilö kuolee miehenä. Sukupuolen pysyvyyden olettamukseen liittyy myös se seikka, että usein länsimaissa transsukupuolisten, korjausprosessin läpikäyneiden, ihmisten sukupuolen ”aitous” kyseenalaistetaan. Tämän näkemyksen mukaan, joka pohjaa biologiseen käsitykseen sukupuolesta, ihminen kuuluu ”oikeasti” siihen sukupuoleen, mihin hän on syntynyt. Kaikki muu on keinotekoista, epäaitoa (ks. Huuska, 1998).

Esimerkkejä siitä, kuinka sukupuoli ja sukupuoli-identiteetti voi muuttua ihmiselämän aikana – ilman että ”aitous” katoaa - löytyy ihmiskunnan historiassa monesta kulttuurista. Esimerkiksi xaniitteilla sukupuoli voi vaihtua elinkaaren aikana miehestä xaniitiksi ja taasen takaisin mieheksi samoin kun *mahun* ei tarvitse olla *mahu* koko loppuelämänsä, eikä *pinapinaaineen pinapinaaine*. Uusi omaksuttu sukupuoli ei kyseenalaista edellisen sukupuolen aitoutta tai totuudenmukaisuutta millään lailla. Navajo-intiaanien sana *nádleeh* tarkoittaa ”jatkovaa muutoksen tilaa” ja *nádleehí* on se, joka on ”jatkuvan muutoksen tilassa” (Thomas, 1997). Myös monet mytologiset tarinat kertovat sukupuolen dynaamisuudesta; mytologisten hahmojen sukupuoli on muuttunut joko pysyvästi tai väliaikaisesti (**Kreikka, mytologia** ⁶⁴). Sukupuolen dynaamisuus on siis paljon enemmän kuin mahdollinen korjaus naisesta mieheksi tai päinvastoin – vaikkakin jo ammoisista ajoista juontuu tarinoita sukupuolen ”korjauksesta”. (**Rooman valtakunta, Nero** ⁶⁵)

Länsimaisessa kulttuurissa on sukupuolirajat ylittävän sukupuoli-ilmaisuuden dynaamisuus patologisoitu (**Yhdysvallat, 1600-luku** ⁶⁶). Ihmisiä, jotka vaihtavat arkielämässään sukupuolirooliaan miehestä naiseksi ja takaisin mieheksi, ja päinvastoin; naisesta mieheksi ja jälleen naiseksi, kutsutaan transvestiiteiksi. Transvestiitit elävät suurimman osan elämänsä sitoutuneina sukupuoleen, joka heille on syntymässä osoitettu, mutta he siirtyvät ajoittain eri sukupuolen roolin mm. pukeutumalla ja käyttäytymällä tämän roolin mukaisesti. Yhteen sukupuoleen ei sitouduta. Tämä ”kaksiroolinen vastakkaiseksi sukupuoleksi pukeutumisen halu” luokitellaan Suomessa sukupuoli-identiteetin häiriöksi (**Suomi, transvestisuus** ⁶⁷).

Transvestisuuden voi myös nähdä haluna ja tarpeena ilmentää omaa sukupuolen moninaisuuttaan ilman, että tämä olisi häiriö tai poikkeama jostain ”normaalista”, sukupuolen standardimaisesta ilmaisusta. Esimerkiksi miehen pukeutumisen, meikkaamisen ja eläytymisen naisen rooliin voidaan nähdä sukupuolisena rikkautena, joka mahdollistaa oman itsenä olemisen. Mahdollisuus ”vieraila” toisen sukupuolen roolissa on usein nautinnollinen ja mielenrauhaa tuottava elämys, joka edesauttaa ihmisen henkistä hyvinvointia ja jaksamista. Kahden erilaisen diskurssin yhdistämisestä syntyy paradoksi: transvestisuus on psyykinen sairaus, joka edistää mielenterveyttä.

Transvestisuus sanaa käytetään myös usein kuvaamaan ilmiöitä, joissa henkilö omaksuu itselleen eri sukupuolen sosiaalisen roolin pysyvästi. Kristinuskon parista löytyy paljon ns. transvestiittipyhimyksiksi kutsuttuja kuvitteellisia tai todellisuudessakin eläneitä henkilöitä, jotka olivat mieheksi pukeutuneita naisia. Eräs variaatio näissä pyhimystarinoissa käsittelee parrakkaita (nais)pyhimyksiä (**Portugali, Wilgefortis** ⁶⁸). Historian kirjoituksissa kyse on kuitenkin eri ilmiöstä

kuin sanan modernimmassa käytössä, jolla viitataan lähinnä ajoittaiseen roolin vaihtoon, eikä niinkään pysyvään olotilaan. Oli terminologia mikä tahansa, tärkeää on huomioida, että nämä tarinat kertovat sukupuolen dynaamisuudesta: sukupuolen muutos on ollut mahdollinen, jopa pyhimyksen asemaan johtava, asia.

Karnevaalimaisissa rituaaleissa, missä sukupuoliroolien vaihto on ollut yleistä, ei kyse ole myöskään ollut samasta ilmiöstä kuin transvestisuudessa. Vuotuiset karnevaalit antavat toki mahdollisuuden roolin vaihtoon myös ihmisille, jotka kokevat tarvetta siihen useamminkin, mutta karnevaaleissa ristiinpukeutuminen on enemmänkin yhteisöllisesti kuin yksilöllisesti motivoitunutta toimintaa, jossa ironia on merkityksellisessä asemassa. Sukupuolen satunnaisella vaihdolla, tai tämän simulaatiolla, voi olla konkreettinen tavoitekin: zulut karttavat pahaa onnea pukeutumalla eri sukupuolen vaatteisiin.

Kokonainen vai asteittainen?

Jokaisessa kulttuurissa sukupuoli rakentuu asteittain. Suomessakin voidaan huomata kuinka kielellisesti vauvasta tulee tyttö, ja työstä nainen. Aikaisemmin sukupuolen asteittaisuus oli vielä artikuloitumpaan, nuoret naiset olivat neitoja, joista tuli rouvia, jotkut olivat ehkä emäntiä ja jotkut isoäitejä. Sukupuolta jäsensivät sosiaaliset roolit ja sosiaalinen status, voimakkaimmin siviilisäätö ja ammatti. On yleistä, että sukupuolen asteittainen rakentuminen jäsenetään myös rituaalien avulla. Suomessa esimerkkejä näistä rituaaleista on ripille pääsy ja armeija.

Zuñi-intiaanien käsityksen mukaan lapset ovat syntyessään ”raakoja”, sukupuoleettomia olentoja. Osallistuminen ja sosiaalistuminen heimon elämään ”kypsytävät” lapset, ja näin heistä tulee sukupuolitettuja aikuisia. ”Kypsyminen” tapahtuu asteittain, eri rituaalien välityksellä ja aikaansaannoksena.

Länsimaalaisessa kulttuurissa sukupuolien oletetaan täydentyvän elämänkaaren kuluessa ”tasarvoisesti”, tytöistä ja pojista tulee naisia ja miehiä juridisestikin samanaikaisesti (vaikkakin poikien tiedetään kehittyvän hiukan hitaammin kuin tyttöjen) ja samalla lailla. Uuden Guinea-Sambia-kulttuurissa taas oletetaan, että miehisuus ei ole biologinen fakta, täydellinen sellaisenaan, vaan miehisuus täytyy rakentaa sosiaalisesti erilaisilla riiteillä ja siirtymämenoilla, kun taas naisten kehitys on luonnon sanelemaa (**Uusi Guinea, Sambia** ⁶⁹).

Kristinuskon historiassa on nähtävissä erilainen ajatus sukupuolitetusta kehosta: miehisuus on lähempänä pyhyttä kuin naiseus. Keskiaikaiset uskonnolliset kirjoittajat pitivät naisen pukeutumista miehen vaatteisiin, mikä miellettiin ”muuttumisena” mieheksi, merkkinä henkisestä kasvusta. Keskiaikaisissa legendoissa naisten pukeutuminen miesten vaatteisiin oli sangen yleistä, ja tätä pidettiin täysin hyväksyttävänä. Joillakin kataareilla (1100–1400-luvulla olemassa ollut kerettiläislahko) oli mm. näkemys, että naisen tulee muuttua mieheksi päästäkseen taivaaseen.

Eräissä kulttuureissa nähdään vastakkaisen prosessin tapahtuvan: asteittainen sukupuolen rakentuminen, rakentaminen ja kehittyminen elämänkaaren aikana ei tuokaan mukanaan täydellisyyttä vaan päinvastoin. Melanesiassa vauvan täydellisestä androgyynistä kehosta tulee naiseuden ja miehisyyden myötä epätäydellinen. Sukupuolittunut ja sukupuolitettu ihminen on vajavainen, alemman kehitystason tuotos puhtaasti androgyynisen ihmisen rinnalla (Strathern 1993) (**Kreikka, androgynia** ⁷⁰).

Toisensa poissulkevat sukupuolet?

Länsimaisessa kulttuurissa ihmisellä oletetaan olevan vain yksi sukupuoli; mies- tai naissukupuoli. Vaikkakin jo ammoisista ajoista on esitetty (esim. Platon), että jokaiseen ihmiseen kuuluu kaksi

sukupuolta, ja vaikka modernimpi psykoanalyttinen teoria (Jung) tämän kaltaista näkemystä tukee, kuten sanottu, nähdään monessa länsimaassa molempien tunnustettujen sukupuolien samanaikainen olemassa olon ihmisessä ja tämän ilmaiseminen psyykkisenä sairautena. On mielenkiintoista, että esim. Tanskassa transvestisuus on poistettu psyykkisten häiriöiden luokituksesta yli kymmenen vuotta sitten (**Tanska, transvestisuus**⁷¹). Sukupuoli-identiteetin häiriöiden luonne sosiaalisina ja kulttuurisina konstruktioina tulee näin vahvasti ilmi.

Vaikkakin useimmissa kulttuureissa yksilöille annetaan vain yksi sukupuoli, löytyy tähänkin sääntöön poikkeuksia. Papua-Uusi Guinean Hua-heimon näkemyksen mukaan kaikilla ihmisillä on kaksi sukupuolta läpi elämänsä. Toinen määritellään biologisesti, genitaalien perusteella ja toinen sen perusteella, kuinka paljon henkilö on ollut kosketuksista naisten kehoneritteiden kanssa. (**Papua Uusi-Guinea, huat**⁷²). Nämä kaksi sukupuolta voivat olla (meidän valtakulttuuristamme katsoen) vastakkaisia, esim. mies-nainen tai yhdenmukaisia kuten mies-mies. Ensimmäinen niistä, biologinen sukupuoli, on pysyvä ja totaalinen, kun taas toinen on dynaaminen ja asteittainen. Näistä molemmista yhdessä muodostuu ihmisen sukupuoli.

Samalla lailla voisi tulkita monien afrikkalaisten kansojen, esim. Nigerian ibgojen esikoloniaalisia käytäntöjä, joiden mukaan naisesta voi tulla mies, kunhan hänet näin luokiteltiin. ”Naisaviomiehet” ovat olleet erittäin yleinen käytäntö noin kolmenkymmenen eri kansan parissa. Naisaviomiehillä biologinen ja sosiaalinen sukupuoli eivät olleet samoja. Näin naisista voi tulla myös esim. miespuolisia tyttäriä. Molemmat sukupuolet olivat tällöin henkilössä läsnä, biologista syntymäsuupuolta ei kielletty, mutta sosiaalinen sukupuoli sai yhteisöelämässä voiton: biologinen nainen nähtiin sosiaalisena miehenä (**Nigeria, naisaviomiehet**⁷³). Hyvin samankaltaisesta ilmiöstä on kyse myös Sudanin Azande-heimon ja erään Etelä-Afrikan Zulu-heimon kohdalla, joissa avioliitto solmittiin pojan ja miehen välillä (**Sudan, azandet, Etelä-Afrikka, zulut**⁷⁴)

Länsimaisessa kulttuurissa sukupuolen vaihtoehtoisuuden kieltävä tai kiertävä ilmiö on genderbending tai –blending, ”sukupuolensekoittaminen”. Tämä ilmiö on intentionaalista sukupuolten ominaisuuksien sekoittamista eikä tahatonta, kaikista ihmisistä löytyvää, feminiinisyyden ja maskuliinisyyden yhdistymistä ja ilmentämistä. Se voidaan nähdä osakulttuurin ilmentymänä tai trendikkäänä ilmiönä, joka kyseenalaistaa sukupuolijärjestelmämme binaarisuutta.

Genderblendingin kaltainen genderfucking ilmiö (sukupuolella leikkiminen) voidaan nähdä yhteydessä erilaisiin drag-viihteen muotoihin. Draginä pidetään esiintymistä, jossa mies (drag queen) tai nainen (drag king) pukeutuu toisen sukupuolen vaatteisiin, usein karrikoidusti, showmielessä, joko ammatillisesti tai leikkillisesti ja kokeilunhaluisesti. Suomessa drag on ollut pitkään näkyvä osa homokulttuuria, jolle on luonteenomaista tarkoituksellisesti yliampuva ristiinpukeutuminen. Drag-ilmiön takana sanotaan olevan naisellisina pidettyjen homomiesten itseparodia ja stereotyyppien pilkkaaminen.

Jokinen (2001) mukaan, jonkinlaista esidragia on esiintynyt Suomessakin jo ennen kuin se tuli käytännöksi homoyhteisössä. 1950-luvun iltamaperinteessä oli tapana esittää yksi ohjelma-numero, jossa miestaitelija esitti naisparodian. Esimerkiksi Esa Pakarinen esitti neiti Impi Umpilampea, joka lauloi kimeällä äänellä, esiintyi siveänä, mutta laulun sanat olivat ronskeja ja kaksimielisiä, mikä viehätti yleisöä. Kansainvälisellä tasolla eräs kuuluisimmista drag-tähdistä on RuPaul, joka on tullut julkisuuteen sekä mies- että naisroolissaan (**Pohjois-Amerikka, Rupaul**⁷⁵).

SUKUPUOLIJÄRJESTELMÄT MUUTOKSESSA

Usein uskotaan, että sukupuoliroolien muuttuminen tai muuttaminen on vaativa ja hidas prosessi, mutta näin ei aina ole. Varsinkin globalisaation tuottama länsimaiden kulttuurin kohtaaminen muiden kulttuurien kanssa on pistänyt alkuun muutoksia, jotka ravisuttavat näiden kulttuurien sukupuoli-järjestelmien perustoja. Nykyantropologit ovat mielenkiinnolla tutkineet, miten eri järjestelmät ovat kohdanneet; mitkä asiat ovat pysyvät, mitkä muuttuneet. Tehtävä on haasteellinen, koska useinkaan ei ole kovinkaan objektiivista tietoa siitä, miten asiat ovat ”todella olleet” aikaisemmin jo tukijoiden etnosentrisen havainnoinnin ja tulkintojen vuoksi.

Muutoksia on kuitenkin tapahtunut, ja niitä tapahtuu jatkuvasti. Niitä on dokumentoitu esimerkiksi Bangkokissa (**Bangkok, terminologia** ⁷⁶), jossa muutos on harvinaisen näkyvää muuttuneen kielenkäytön ansiosta. Myös Etelä-Koreassa käytössä oleva termi *tou-ran-sou-jen-der* (= *transgender*) kertoo vahvasti sukupuolen moninaisuuden länsimaalaistumisesta, ainakin terminologian osalta. Vastakkaisesta prosessista kulttuurien kohtaamisessa eli tiettyjen ilmiöiden pysyvyydestä muutoksen keskellä ja maailman globalisoituessa kerrotaan kirjassa *Islamic Homosexualities* (Murray & Roscoe 1997), jossa todetaan, että ns. leirivaimojen perinne jatkuu nyky-Pakistanissa, jossa rekka-autojen kuljettajilla on matkoilla yleisesti mukanaan nuoria poikia tai *cheloja* eli hijrojen ”oppilapsia” (**Pakistan, chelat** ⁷⁷).

Kulttuurit, joissa on ollut institutionalisoitu kolmannen (tai useammankin) sukupuolen järjestelmä, ovat usein joutuneet luopumaan tästä, kun vuorovaikutus länsimaiden edustajien kanssa on alkanut. Länsimaiset valloittajat tai lähetystyöntekijät eivät ole ymmärtäneet mistä sukupuolen monimuotoisuudessa on kyse – sukupuolesta – vaan ovat nähneet kaikki ilmiöt seksuaalisuuden ilmaisuna, jotka pitää kitkeä pois länsimaalaisten moraalikäsitteiden avulla. Hyvä esimerkki tästä on berdatsismi, joka on menettänyt paljon alkuperäisestä sukupuolen moninaisuuden arvostuksesta. Esimerkiksi eurooppalaisten lähetystyöntekijöiden käsitys seksuaalisuudesta loi intiaaneilla monia uusia tabuja. Monissa heimoissa, mutta onneksi ei kaikissa, berdatsismi- ilmiö sai surullisen lopun, ja ennen ihailut ja kunnioitetut ihmiset saivat osakseen halveksuntaa, heidät eristettiin sosiaalisesti ja monet jopa karkotettiin kotoaan ja koko heimosta.

Länsimaisen kolonialismin vaikutus sukupuolen moninaisuuden tukahduttamiseen voidaan nähdä myös käänteisesti. Vaikuttaa siltä, että niissä osissa Polynesiassa, joissa on onnistuttu säilyttämään omaa kulttuuria, koska kontakti länsimaisiin ei ole ollut intensiivinen, on sukupuolen moninaisuus eri muodoissaan vielä läsnä. Sen sijaan ne alueet, jotka ovat olleet tiiviissä kosketuksessa länsimaisen kulttuurin ja sukupuoli-ideologian kanssa (kuten Havaiji ja Uusi Seelanti), ovat omaksuneet tämän käsitykset (Besnier, 1994) (**Havaiji, mahu** ⁷⁸). Asiaan vaikuttanee monessa kulttuurissa myös sukupuolen moninaisuutta edustavien sosiaalisten työroolien ja –tehtävien hiljainen hiipuminen: monessakaan nyky-yhteiskunnassa ei shamaaneille, parantajille ja välittäjille ihmisten ja jumalten välillä ole kysyntää. Sen sijaan Polynesiassa, missä kolmannen sukupuolen edustajat ovat toimineet viihdyttäjinä, jatkuu tämä rooli vieläkin (**Samoa, turismi** ⁷⁹).

Kahden erilaisen sukupuoli-järjestelmän, tässäkin tapauksessa intiaanikulttuurin ja länsimaalaisen yhteiskunnan kohtaaminen, voi saada mielenkiintoisia piirteitä jopa yhden ihmisen elämän kohdalla. Seuraavassa kertomuksessa henkilö matkaa kahden järjestelmän välissä ja muuttaa sukupuoli- ja seksuaali-identiteettiään vastaavasti maantieteellisen, sosiaalisen ja kulttuurisen ympäristön muuttuessa: ”Elämäni kuuluvat sukupuolen vaihdot. Esimerkiksi, pidän itseäni, ja Navajo valtion perinteiset Navajo-ihmiset pitävät minua, *nádleehina*, etenkin silloin kun tanssin Night Way Chant:ssa talvisin. Pidän tätä tiettyä sukupuoli-identiteettiä ja statusta koko seremoniakauden ajan. Seremonian lopussa, kun palaan Seattleen, tämä identiteetti korvautuu urbaanilla homoidentiteetillä. Sopeutan itseni minua ympäröivään ympäristöön ja jatkan elämäni henkilönä (as a person). Silloin tällöin kun olen toisissa (ei-Navajo) reservaateissa, identifioin itseni

ja ennen kaikkea muut identifioivat minut kaksisieluisena henkilönä (as a two-spirit person).”
(Thomas & Jacobs,1999)

Sukupuoleltaan moninaisten ihmisten kohtaaminen länsimaisen kulttuurin kanssa, esimerkiksi maahanmuuton myötä, ei sekään läheskään aina luo ihanteellisia tilanteita. Tästä esimerkkinä ovat eteläamerikkalaista, etenkin brasilialaista, alkuperää olevat transihmiset, joita Italiassa kutsutaan nimellä *viados*. Tämä pejoratiivinen sana merkitsee italiaksi väärinsuuntautunutta (*traviato*), ja sillä tarkoitetaan transvestiitti homoseksuaalia, joka tekee seksityötä. Eteläamerikkalaista transihmisistä pidetään siis jo määritelmän mukaan prostituoituna (**Italia, viados**⁸⁰).

SUKUPOULEN NÄKYMÄTÖN MONINAISUUS

Paljon edellä esille tulevasta tiedosta perustuu antropologiseen ja historialliseen tutkimukseen, jota sukupuolen moninaisuuden saralla tehdään yhä enemmän. Varsinkin viime vuosikymmenten aikana tutkijat ovat julkaisseet monia monografeja, joissa keskitytään yhteen ilmiöön, esimerkkinä berdatsismi ja *hijrat*. Antropologisessa sukupuolijärjestelmien tutkimuksessa on kuitenkin suuri puute: se on keskittynyt vain näkyvään, silmien alla olevaan; sellaiseen, jota ei kerta kaikkiaan voi olla huomaamatta. Sukupuolen moninaisuus kulttuureissa ja yhteiskunnissa, missä kahta enempää sukupuolta ei ole institutionalisoitu, on jäänyt täysin vaille huomiota. On kuitenkin selvää, että sukupuolen moninaisuutta esiintyy kaikkialla. Mitkä ovat sen ilmenemismuodot ja –tavat? Jos sitä ei ole institutionalisoitu pysyviksi sosiaalisiksi rooleiksi, onko - karnevaalijuhlien ohella - olemassa esim. väliaikaisia sosiaalisia rooleja, jotka ”kuuluvat” sukupuoleltaan moninaisille ihmisille?

Vain melko syvälinen kulttuurintuntemus voi antaa osviittaa edellä esitettyihin kysymyksiin. Sukupuolien näkeminen oman kulttuurin silmälasien läpi johtaa siihen, että leimaamme ilmiöt ja ihmiset oman kulttuurimme kategorioihin tai että emme yksinkertaisesti huomaa niitä (**Sardinia, tarantismo**⁸¹). Transsukupuolisuuden ilmiön ja transsukupuolisten ihmisten esille tulo myös muissa kuin niissä kulttuureissa, joissa sukupuolen monimuotoisuus on ollut historiallisestikin institutionalisoitu, viittaa siihen, että sukupuolen moninaisuutta on ollut ympäri maailmaa, eri aikakausina – olivatpa tutkimusmatkailijat, historioitsijat tai antropologit osanneet kiinnittää siihen huomiota tai eivät. Sukupuolen moninaisuus on osa ihmisyyttä.

Jos sukupuolen moninaisuuden huomioiminen siellä, missä se ei ilmiselvää, on vaikeaa, niin yhtä suuri haaste on tiedon välittäminen. Koska sukupuolijärjestelmät ovat kulttuurisesti tuotettuja, on sukupuoleltaan monimuotoisia ihmisiä kuvaava käsitteistö ja terminologia oletettavasti vahvasti kulttuurisidonnaista. Sukupuoli rakentuu myös kielenkäytössä. Haastavaa sukupuolten kuvaamisessa on asian ymmärrettäväksi saattaminen kielellisesti. Natiivin terminologian kääntäminen omalle kielelle ei ole helppoa; jos natiivia termiä käytetään, ei se kerro tutkitusta ilmiöstä ei-natiiville riittävästi, jos taas terminologia käännetään vieraan kielen mukaiseksi, menettää se omia kulttuurisia merkityksiään ja ilmiö pelkistyy tulkinnan tekävän kulttuurin mukaiseksi. Vääristyminen on tällöin lähes väistämätöntä.

Ideallisesti sukupuolijärjestelmiä ja sukupuolen rakentumista tulisi tarkastella osana muuta yhteiskuntaa, kulttuuria ja kosmologiaa, mutta tällainen tarkastelu ei juuri ole mahdollista kuin yhtä kulttuuria koskevassa antropologisessa etnografiassa. Esimerkiksi Pohjois-Amerikan intiaanien maailmankatsomuksen ymmärtäminen ja oivaltaminen helpottaa merkittävästi berdatsismi-ilmiön ymmärtämistä. Heidän sukupuolijärjestelmänsä ”istuu” heidän ontologisiin ja kosmologisiin käsityksiin, käsitykseen mm. siitä, mikä on luonnon kiertokulku ja ihmisen osuus luonnossa. Toisaalta tämänkin väitteen esittäminen on epätarkka yleistys, sillä intiaanien käsitykset ihmisluonnosta vaihtelevat suuresti – ei ole yhtä ja oikeaa intiaanien ajatusmaailmaa. Eräs

yleistettävä ja ratkaiseva ero länsimaisen ja intiaanien kulttuurin välillä on (ihmis)luonnon muutosta arvostavan ja ei-dikotomisen, vastakkain asettelevan maailmankuvan välillä.

Myös Polynesian sukupuolen monimuotoisuuden ymmärtämiseen vaikuttaa se, ymmärtääkö paikallisen ihmiskäsityksen. Polynesiassa ihminen voi muuttua, ei ole olemassa mitään aitoa ja alkuperäistä ihmistä, vaan muutos kuuluu osana ihmisyyteen. Ihminen voi muuttua, esimerkiksi sosiaalisen kontekstin ja vuorovaikutusprosessien myötä, ja ihmistä voi myös muuttaa. Tähän kuvaan ihmisyydestä istuu myös käsitys sukupuolesta.

Ymmärrys sukupuolen moninaisuudesta eri kulttuureissa on vasta alkutekijöissään. Tietoa on vähän ja se on pirstaleista. Koska sukupuolien kulttuurinen rakentuminen on jatkuva prosessi, ei tietomäärä tule tästä vähentymään eikä - toivoa saattaa - yhtenäistymään. Mitä enemmän meillä on erilaisia esimerkkejä sukupuolista ja sukupuolen ilmaisemisen tavoista, sitä enemmän meillä on mistä ammentaa.

Lähteet:

- Besnier, Niko:** Polynesian Gender Liminality Through Time and Space, teoksessa Herdt, G. (toim.): Third Sex, Third Gender. Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History. New York, Zone Book, 1994.
- Bolin, Anna:** Traversing gender. Cultural context and gender practices, teoksessa Ramet, S. (toim.): Gender Reversals & Gender Cultures. Anthropological and Historical Perspectives. London and New York, Routledge, 1996.
- Bullough, Vern, Bullough, Bonnie:** Cross Dressing, Sex and Gender. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1993.
- Butler, Judith:** Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity, New York, NY, Routledge, 1990.
- Chiñas, Beverley:** Isthmus Zapotec Attitudes toward Sex and Gender Anomalies, teoksessa Murray, S. (toim.): Latin American Male Homosexualities. Albuquerque, University of New Mexico Press, 1995.
- Cornwall, Andrea & Lindisfarne, Nancy:** Dislocating Masculinity: Comparative Ethnographies. London, Routledge, 1994.
- De Martino, Ernesto:** La terra del rimorso. Contributo a una storia religiosa del Sud. Milano, Il Saggiatore, 1961.
- Dickemann, Mildred:** The Balkan Sworn Virgin, teoksessa Murray, S. & Roscoe, W. (toim.): Islamic Homosexualities. Culture, History and Literature. New York and London, New York University Press, 1997.
- Elliston, Deborah:** Negotiating Transnational Sexual Economies: Female *mahu* and Same-Sex Sexuality in "Tahiti and Her Islands", teoksessa Blackwood, E. Wieringa, S. (toim.): Female Desires. Same-Sex Relations and Transgender Practices Across Cultures. New York, Columbia University Press, 1999.
- Eskelinen, Teppo:** "Kaikki eivät ole jompiakumpia", Kumppani, 6, 2003.
- Garber, Marjorie:** Vested Interests. London, Penguin, 1992.
- Gallini, Clara:** La ballerina variopinta. Napoli, Liquori, 1988.
- Graham, Sharyn:** Priests and gender in South Sulawesi, Indonesia. Research and discussion paper, University of Western Australia.
- http://web.hku.hk/~sjwinter/TransgenderASIA/paper_priests_and_gender.htm. 2002.
- Graham, Sharyn:** Country Report: Thailand. University of Hong Kong.

http://web.hku.hk/~sjwinter/TransgenderASIA/country_report_thailand.htm. 2002.

Grémaux, René: Woman becomes Man in the Balkans, teoksessa Herdt, G. (toim.): *Third Sex, Third Gender. Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History*. New York, Zone Book, 1994.

Herdt, Gilbert: Mistaken Sex: Culture, Biology, and the third Sex in New Guinea, teoksessa Herdt, G. (toim.): *Third Sex, Third Gender. Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History*. New York, Zone Book, 1994.

Herdt, Gilbert: Fetish and Fantasy in Sambia Initiation, teoksessa Herdt, G. (toim.): *Rituals of Manhood: Male Initiation in Papua New Guinea*. Berkeley, University of California Press, 1982.

Huuska, Maarit: Transseksuaalisen sukupuoli-identiteetin rakentuminen. Tampereen yliopisto, Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, Tutkimuksia A:30, Tampere, 1998.

Hyypä, Markku: Sukupuolten kirjo, Helsinki, Yliopistopaino, 1995.

Jackson, Peter: The Persistence of Gender: From Ancient Indian *Pandakas* to Modern *Thai Gay-Quings*. 1996. <http://www.genderweb.org/~janet/pogender.html>

Jokinen, Arto: Näin tehdään nainen: miesten ristiinpukeutuminen, teoksessa Nikunen, M., Gordon, T., Kivimäki, S. & Pirinen, R. (toim.) *Nainen/Naiseus/Naisellisuus*. Tampere, Tampere University Press, 2001.

Lang, Sabine: Lesbians, Men-Women, and Two-Spirits, teoksessa Blackwood, E. Wieringa, S. (toim.): *Female Desires. Same-Sex Relations and Transgender Practices across Cultures*. New York, Columbia University Press, 1999.

Leinonen, Eeva-Kaisa: Elämä transvestiittina – osa-aikatyön ulostuloprosessi. Valtiotieteen pro gradu –tutkielma. Sosiaalipolitiikan laitos. Helsingin yliopisto, 2003.

Levy, Robert: Tahitians. The Mind and Experience in the Society Islands. Chicago: University of Chicago Press, 1973.

Linkinen, Tom: ”Sukupuolinen vieras John ”Eleanor” Rykener – naisena esiintynyt miesprostituutio 1300-luvun lopun Lontoossa”, *Historiallinen Aikakauskirja* 3, 326-34, 2004.

Karvinen, Marita: Regular, Honest and Diligent Lives. Female Life Histories in a Tuscan Town. Research Reports No. 238, Department of Sociology, Helsinki, University of Helsinki. 2001.

Kilpinen, Pekka: Vakavasti otettavaa huuhaata. Kurkistuksia historiantutkimuksen marginaaliin ja rivinväleihin. Helsinki, Yliopistopaino, 1998.

Kirkpatrick, J.: The Marquesan Notion of the Person. Ann Arbor, UMI-University of Michigan Research Press, 1983.

Kulick, Don: Travesti: Sex, Gender and Culture among Brazilian Transgendered Prostitutes. Chicago, University of Press, 1998.

Kürti, Lázló: Eroticism, Sexuality, and Gender Reversal in Hungarian Culture, teoksessa Ramet, S. (toim.): *Gender Reversals & Gender Cultures. Anthropological and Historical Perspectives*. London and New York, Routledge, 1996.

Martin, M., Voorhies, B.: *Female of the Species*, New York, Columbia University Press, 1975.

Mandelstam Balzer, Marjorie: Sacred genders in Siberia. Shamans, bear festivals, and androgyny, teoksessa Ramet, S. (toim.): *Gender Reversals & Gender Cultures. Anthropological and Historical Perspectives*. London and New York, Routledge, 1996.

Meigs, Anna : Multiple Ideologies and Statuses, teoksessa Sanday, P.R. & Goodenough, R.G. (toim.) *Beyond the Second Sex. New Directions in the Anthropology of Gender*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1990.

Murray, Stephen: The Will Not to Know: Islamic Accommodations of Male Homosexuality, teoksessa Murray, S. & Roscoe, W. (toim.): *Islamic Homosexualities. Culture, History and Literature*. New York and London, New York University Press, 1997a.

Murray, Stephen: Male Actresses in Islamic Parts of Indonesia and the Southern Philippines, teoksessa Murray, S. & Roscoe, W. (toim.): *Islamic Homosexualities. Culture, History and Literature*. New York and London, New York University Press, 1997b.

- Murray, Stephen & Roscoe, Will:** *Boy Wives and Female Husbands: Studies in African Homosexualities*. New York: St. Martin's Press, 1998.
- Nanda, Serena:** *Neither Man nor Woman. The Hijras of India*. Belmont, California, Wadsworth, 1990.
- O'Brien, Denise:** *Female Husbands om Southern Bantu Societies*. teoksessa Schlegel, A. (toim.) *Sexual Stratification. A Cross-Cultural View*, New York, Columbia University Press, 1977.
- Oetomo, Dédé:** *Gender and Sexual Orientation in Indonesia*, teoksessa Sears, L. (toim.) *Fantasizing the Feminine in Indonesia*. Durham & London, Duke University Press, 1996.
- Roscoe, Will:** *The Zuni man-woman*. Albuquerque, University of New Mexico Press, 1991.
- Roscoe, Will:** *Precursors of Islamic Male Homosexualities*, teoksessa Murray, S. & Roscoe, W. (toim.): *Islamic Homosexualities. Culture, History and Literature*. New York and London, New York University Press, 1997.
- Roscoe, Will:** *Changing Ones. Third and Fourth Genders in Native North America*. MacMillan, 2000.
- Sasott, Alyssa:** *Country Report: Philippines*.
http://web.hku.hk/~sjwinter/TransgenderASIA/country_report_philippines.htm. 2002.
- Schmidt, Johanna:** *Redefining Fa'afafine: Western Discourses and the Construction of Transgenderism in Samoa*. <http://www.sshe.murdoch.edu.au/intersections/issue6/schmidt.html>. 2001.
- Schützer, Marjorie:** "Winyanktecha-kaksisieluinen", *Transgenre* 2, 1998.
- Strathern, Marilyn:** *Making incomplete*, teoksessa Broch-Due, V., Rudie, I. & Bleie, T. (toim.): *Carved Flesh/Cast Selves: Gendered Symbols and Social Practices*. Oxford, Berg, 1993.
- Suthrell, Charlotte:** *Unzipping Gender: Sex, Cross-Dressing and Culture*, Berg, Oxford, 2004.
- Thomas, Wesley:** *Navajo Cultural Construction of Gender and Sexuality*, teoksessa Jacobs, S.-E., Thomas, W. & Lang, S. (toim.): *Two-Spirit People. Native American Gender Identity, Sexuality, and Spirituality*. Urbana and Chicago, University of Illinois Press, 1997.
- Thomas, Wesley, Jacobs, Sue-Ellen.** "...And We Are Still Here": From Berdache to Two-Spirit People, *American Indian Culture and Research Journal* v. 23, no2, 1999.
- Trumbach, Randolph:** *London's Sapphists: From Three Sexes to Four Genders in the Making of Modern Culture*, teoksessa Herdt, G. (toim.): *Third Sex, Third Gender. Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History*. New York, Zone Book, 1994.
- Volpp, Sophie:** *Gender, Power, and Spectacle in Late-Imperial Chinese Theater*, teoksessa Ramet, S. (toim.): *Gender Reversals & Gender Cultures. Anthropological and Historical Perspectives*. London and New York, Routledge, 1996.
- Watanabe, Tsuneo, Iwata, Jun'ichi:** *The love of the samurai. A thousand years of Japanese homosexuality*. London, GMP Publishers Ltd, 1989.
- Westphal-Hellbusch, Sigrid:** *Institutionalized Gender-Crossing in Southern Iraq*, teoksessa Murray, S. & Roscoe, W. (toim.): *Islamic Homosexualities. Culture, History and Literature*. New York and London, New York University Press, 1997.
- Wikan, Unni:** "Man becomes woman: Transsexualism in Oman as a key to gender roles", *Man* 13: 301-19, 1977.
- Williams, Walter:** *The Spirit and the Flesh. Sexual Diversity in American Indian Culture*. Boston, Beacon, 1992.

¹ We'wha oli syntynyt biologisena miehenä Zuñi-heimoon Uudessa Meksikossa, mutta kuten monet muutkin monessa muussakin intiaaniheimossa, hänestä kasvoi *berdache* – jotain muuta kuin hänen biologinen sukupuoli oli. We'wha edusti sukupuolta, jota ei voi määrittellä binaarisen, dikotomisen sukupuolijärjestelmän käsitteiden avulla. Hänen sukupuolensa nähtiin voimavarana, ja maskuliinisten ja feminiinisten piirteiden sekä roolien sekoittaminen oli arvostettu lahja ja kyky. We'wha, kuten muutkin berdatsit, oli arvostettu yksilö, jonka sosiaalisen roolin tehtäviin kuului

mm. välittäjänä olo – sekä eri sukupuolten välillä, maallisen ja pyhän välillä sekä intiaanien ja uudisasukkaiden välillä. We'whata arvostettiin myös savenvalajana ja kankaankutojana, ja hän oli Zuñien uskonnon asiantuntija.

We'ha oli erittäin arvostettu henkilö myös koko Yhdysvalloissa. Hän toimi välittäjän roolissa intiaanien ja valkoisten hallinnon kesken. Vuonna 1886 hänet kutsuttiin jopa tapaamaan presidentti Clevelandia. We-wha saapui Washingtoniin, jossa hän tapasi kaikki silmäätekevät. We'wha otettiin vastaan naisena ja häntä kutsuttiin prinsessaksi, vaikkakin hän oli fyysisesti erittäin kookas, yksi heimonsa pisimpiä ja vahvempia henkilöitä. Vaikka sanomalehdissä huomioitiin hänen kokonsa ja maskuliiniset piirteet, ei kukaan epäillyt hänen naiseuttaan. Naiseksi We'wha itsensä luokitteli länsimaisessa kulttuurissa, jos tämän johtopäätöks en voi vetää siitä, että hän mm. käytti naisten saniteettitiloja. Mutta jos We'wha tunnetusti kuului ns. kolmanteen sukupuoleen, eli hän ei ollut mies eikä nainen, miksi hänelle kuolleena puettiin ylle housut – miesten vaatekappale? Kertooko tämä jotain We'whan sukupuolesta? Ehkäpä tätä enemmän housut kertovat Zuñi-intiaanien käsityksestä sukupuolesta yleensä. Heille sukupuoli ei ollut mitään valmista, syntymässä tuotettua. Sukupuolta rakennettiin läpi elämän ja sukupuoli oli tilannekohtaista. Mikään ei mm. estänyt mieslääkäriä osallistumasta synnytykseen - vaikkakaan miesten ei sallittu olla läsnä synnytyksessä – koska tarpeen vaatiessa mieslääkäri oli synnytyksen ajan nainen. Lapsen syntymäajankohtana omaava sukupuoli ei sekään ollut mitään valmista, synnytyksen hetkeen asti oli mahdollista, että sukupuoli vaihtui kohdussa mm. äitien unien seurauksena. Kun sitten lapsi syntyi, ei häntä moneen vuoteen kutsuttu sukupuolitetulla nimellä vaan hän oli *cha'le*, sana jolla myös eläinten poikasia kutsuttiin.

Lapset syntyivät ”raakoina” ja elämänsä aikana he ”kypsyivät” omaan sukupuoleensa – oli tämä sitten nainen, mies tai *ihamana*, joka oli Zuñi-heimon sana *berdacheille*. Kypsytminen tapahtui miehillä kahden eri initiaation avulla, kun taas naisen kehot tuottivat itse kypsytymisen (tulivathan kuukautiset ja synnytykset ”luonnostaan”). Naiset olivat siis täydellisempi sukupuoli kuin miehet, jotka eivät kypsyneet ilman ulkopuolista apua. Kolmanteen sukupuoleen kypsyttiin vain yhden initiaation myötä. Tällöin jokainen *ihamana* voi osallistua tiettyihin miesten töihin ja tiettyihin naisten töihin, sekä tehdä töitä, jotka kuuluivat vain hänelle sekä sosiaalisella, taloudellisella että uskonnollisella alueella.

Kun ihminen kuoli, tuli hän osittain jälleen raa'aksi. Niinpä hänen kuoltuaan täytyi kantaa myös raakuuden, biologisen miehisyytensä symbolia, housuja. Naisen vaatteet housujen päällä taas symbolisoivat hänen sukupuolista kypsyyttään; hän oli biologinen mies, joka eli elämänsä erityisessä sukupuolisessa roolissa, joka ei ollut sen enempää miehen kuin naisenkaan rooli. Se oli jotain enemmän. (Roscoe, 1997.)

Koska We'wha sai paljon julkisuutta ja koska hänen elämänsä on ollut mahdollista tutkia enemmän kuin kenenkään muun berdatsin, on häntä usein pidetty berdatsien prototyypinä. Tutkijoilla ei kuitenkaan ole varmuutta siitä, kuinka hyvin We'wha todella edustaa berdatsia eli missä suhteessa yleistäminen on mahdollista. Eräät tutkijat ovat olleet sitä mieltä, että We'whan suuri arvostus oli tavallisesta poikkeavaa, kaikki berdatsit eivät olleet yhtä ihailtuja ja yhtä tärkeässä sosiaalisessa asemassa.

2 Noin 155:ssä Pohjois-Amerikan intiaaniheimossa on todettu useamman kuin kahden sukupuolen olemassa olo, ilmiötä kutsutaan nimellä berdatsismi. Tämä mahdollisti biologisen miehen tai intersukupuolisen henkilön elämän naisena ja vastaavasti – mutta todetusti pienemmässä mittakaavassa – naisen elämän miehenä. Koska äitiys oli heillä yhteydessä naiseuteen, kerrotaan antropologisissa tutkimuksissa äitiyden ja jopa synnytyksen simulaatiosta.

Mohave-heimon kolmannen sukupuolen edustajia kutsuttiin nimellä *alyha*. *Alyhat* syntyivät biologisesti miehinä, mutta jo usein lapsuudessaan he huomasivat kuuluvansa eri sukupuoleen. Kyse oli erillisestä sukupuolesta, mistä on osoituksena mm. se, että *alyhat* menivät naimisiin miehen kanssa. Kun *alyha* oli mennyt naimisiin, alkoi hän imitoida naisten kuukautisia. Hän otti tikun, jolla hän raapi jalkojensa väliä niin kauan että veri alkoi vuotaa. Kun hän ”tuli raskaaksi”, loppuivat kuukautiset eli lopetti hän tikulla raapimisen noin yhdeksän kuukauden ajaksi. Sitten alkoi synnytys lähestyä. Synnytyksen simulaatiota varten *alyha* joi pavuista valmistettua uutetta, joka aiheutti valtavat vatsakivut, nämä olivat supistuskipuja. Tällöin *alyha* siirtyi syrjäiseen paikkaan ulostamaan. ”Vauva, joka syntyi”, syntyi oletettavasti kuolleena, joten tämän jälkeen järjestettiin ”vastasyntyneen” hautajaiset. Tämän jälkeen olikin vuorossa suruaika, sekä aviomiehelle että tämän vaimolle, *alyhalle*. (Roscoe, 1991.)

³ Pueblo-intiaanien sukupuolijärjestelmään kuului kolmas sukupuoli, jonka edustajia kutsuttiin nimellä *mujerado*. Kerrotaan, että *mujeradoksi* valittiin miesten joukosta voimakas mies, kaikkein viriilein. Häntä masturboitiin monta kertaa päivässä, ja hänen täytyi ratsastaa hevosella melkein pä jatkuvasti. Ennen pitkää kaikki tämä, etenkin siemennesteen menettäminen, heikensi hänen ”miehistä kuntoa”. Tästä seurasi, että penis ja kivespussit surkastuivat, partakarvat putosivat ja ääni menetti käheyttä sekä voimakkuutta. *Mujeradon* eleet ja käyttäytyminen tulivat naisellisiksi. Niinpä hän menetti yhteiskunnallisen asemansa miehenä, ja hän alkoi näyttäytyä yhä enemmän naisen kaltaisena. Yhdysvaltain armeijan lääkäri kertoo tavanneensa yhden *mujeradon*, ja ensimmäinen asia mihin hän kiinnitti huomiota oli *mujeradon* valtavat rinnat. Ne olivat yhtä suuret kuin imettävällä naisella. *Mujerado* oli kertonut lääkärielle, että hän oli hoitanut useita pikkulapsia, joiden äidit olivat kuolleet ja hän oli antanut heille runsaasti maitoa omista rinnoistaan. (http://www.symposion.com/ijt/benjamin/appendix_c.htm).

⁴ Venäjällä shamaanit pystyivät omaksumaansa itselleen sukupuolen, johon he eivät olleet biologisesti syntyneet. Kuuluista venäläinen etnografi Bogoras, joka teki kenttätönsä yli sata vuotta sitten, kertoo kuulleen tarinan naisesta, jonka elämän aikana toteutuivat sekä äitiys että isyys, toinen sekä biologisesti että sosiaalisesti ja toinen vain sosiaalisesti. Keski-ikäisestä leskinaisesta tuli ensin parantaja, ja myöhemmin henget käskivät hänen muuttua mieheksi. Niinpä hän leikkautti hiuksensa, alkoi käyttää miesten vaatteita ja puhua miesten lailla. Hän oppi myös käyttämään aseita. Tämä miehistynyt shamaani halusi uudelleen naimisiin, ja pian hän löysikin nuoren morsian. Nuoruudessaan hän oli saanut kolme lasta, joten mennessään uudelleen naimisiin – miehenä, naisen kanssa – hän oli äiti. Kun pariskunta harrasti seksiä, oli shamaanilla käytössään poron jalasta tehty peniksen korvike, joka sidottiin paikalleen leveän nahkavyön avulla. Molempien toive oli saada lapsia, mutta koska poron jalasta ei oletettavasti ollut tähän apua, solmi shamaani ”vastavuoroisen avioliiton siteen” naapurinsa kanssa. Eipä aikaakaan kun shamaanin vaimo synnytti pojan ja reilun vuoden kuluttua vielä toisenkin. Nämä poikalapsen olivat juridisesti sekä sosiaalisesti shamaanin omia. (Mandestam Balzer, 1996.)

Sukulaisuussuhteiden sukupuolitettu terminologia ja sukupuoli eivät siis aina ”kulje käsi kädessä”.

Sukupuolenkorjausprosessin myötä Suomessa on mahdollista, että mies on äiti ja nainen on isä: korjauksen myötä esimerkiksi transmiehestä (naisesta mieheksi korjauksen läpikäyneestä henkilöstä) ei tule juridisesti mahdollisten lapsiensa isää eikä transnaisesta äitiä. Nykyisen lainsäädännön puitteissa ei myöskään ole mahdollista, että tulevaisuudessa lapsella voisi olla kaksi biologista vanhempaa, joista molemmat ovat naisia. Näin voi tapahtua, mikäli henkilö on ennen sukupuolenkorjausprosessiin ryhtymistä tallentanut sukusoluja, joita myöhemmin käytetään.

⁵ Suomessa sukupuolen kokemiseen liittyvä yksilöllisyys määritellään usein lääketieteellisesti psykiatriseksi sairaudeksi. Tähän ajatellaan olevan hoito, joka nimetään usein sukupuolenkorjausprosessiksi. Lääketiede ja lääkärit muodostavat sen yhteiskunnallisen auktoriteetin, jolla on painavin sanansa epätavallisen kokemuksen määrittelyssä ja ”poikkeavuuden” poistossa. Länsimaisia hoitokäytäntöjä noudattava tapa alkaa diagnoosin määrittelystä – kyseessä on lääketieteellisin termein transseksuaalisuus – ja sitä seuraavasta tarkoin määritellystä, kronologisesti etenevästä erilaisten hoitojen ketjusta ja yhdistelmästä. Eräs melko kyseenalainen hoitokäytännön osa on ns. tosielämän koe. Tässä ”kokeessa” henkilö joutuu vuoden ajan kokeilemaan elämäänsä biologista sukupuoltaan vastakkaisessa roolissa. Mikäli kokeilu on onnistunut yhtäjaksoisesti vuoden ajan, katsotaan, että henkilö kykenee elämään kyseisessä sukupuolella loppuelämänsäkin. Hoitojen ”loputuloksena” on henkilö, jonka keho on muutettu vastaamaan hänen itsensä omaksi kokemaansa sukupuolta.

Hoitojen lääketieteellistä tuloksellisuutta pidetään yleisesti tärkeimpänä, ja mm. henkilön kokonaisvaltainen integroituminen yhteiskuntaan korjatussa sukupuolella ei ole hoitojen kannalta olennaisinta. Hoitojen sosiaalinen tuloksellisuus ei saa painoarvoa, koska tämä aihealue ei perinteisesti ole kuulunut lääketieteen piiriin. Lääketiede katsoo sukupuolen kokemisen tematiikkaa liian kapeasta näkökulmasta voidakseen käsitellä asiaa kokonaisvaltaisesti huomioiden ihmisen (ja ihmisyyden) kompleksisuuden ja kokonaisvaltaisuuden.

⁶ Egyptiläisen alkumyytin mukaan arkkityypiset olennot, jumalat, kuuluivat neljään eri sukupuolikategoriaan. Ensimmäinen olento, nimeltään Atum, oli sekä mies että nainen. Hän lisääntyi jakautumalla, siis ilman seksuaalista kanssakäymistä, ja loi Shun ja Tefnutin. Nämä kaksi taasen lisääntyivät ja loivat uuden parin Gebin ja Nutin. Nämä, maa ja taivas, taasen loivat kaksi paria lisää: Isis ja Osiris sekä Seth ja Nephthys. Isis oli nainen, joka oli hedelmällinen ja lisääntyi, ja Osiris oli mies, joka myös kykeni lisääntymään. Seth taasen oli hedelmätön eunukki ja Nephthys oli naimaton nainen, neitsyt. Tästä lähtökohdasta alkaa egyptiläisessä mytologiassa monta tarinaa ja legenda, jossa eri arkkityypit käyttäytyvät oman luontonsa mukaisesti.

Muinaisessa Egyptissä yksi (useammasta) sanasta, joka tarkoittaa eunukia, oli *hm*. Se on muutoin saman kuin naista tarkoittava sana, mutta siitä puuttuu kieliopin feminiini pääte –t. Sanaa on käytetty monissa yhteyksissä ja merkityksissä. Yksi näistä on pelkuri, toinen palvelija ja kolmas pappi. Oletetaan, että hautakirjoitukset viittaavat tähän sanan jälkimmäiseen merkitykseen. Hautakirjoituksissa *hm* on erittäin yleinen sana, ja eunukit kuvataan niissä suorittamassa uhririitejä kuolleille. (Näin muinaisilla eunukeilla oli Egyptissä sama välittäjän rooli, mikä sukupuoleltaan moninaisilla ihmisillä on ollut monessa kulttuurissa myöhemmin aikoina). Merkityksessä pappi sana *hm* on hautakirjoituksissa kirjoitettu hiukan ylöspäin nousevana, kun taas merkitys eunukki ei tätä muotoa saa. Sanan lausuminen on kuitenkin kaikissa sen merkityksissä sama. Kuvallisessa ja vertauskuvallisessa esityksessä sakaali on eläin, jota on useimmiten käytetty kuvaamaan Sethiä, eunukia. Hyeena taasen on pitkään ollut sukupuolen epäselvyyden symboli. (<http://gendertree.com/Egyptian%20third%20gender.htm>)

⁷ Suthrell (2004) kertoo, että Pohjois-Amerikan intiaanien parissa sekä Keski-Aasiassa tehdyn tutkimuksen mukaan on ollut olemassa kulttuureja, joissa on yhdeksän luokiteltua tapaa ilmaista sukupuolta. (Valitettavasti hän ei kerro muuta näistä tutkimuksista). 1900-luvun alussa Siperiassa kenttätöitä tehnyt etnografi Bogoras raportoi, että Chuckcheheimolla on seitsemän sukupuolta ilmaisevaa kategoriaa. Pohjois-Amerikan intiaanien berdatsismi-ilmiötä on tutkittu paljon, ja siellä sukupuolen moninaisuutta ilmaisevia sukupuolikategorioita on usein enemmän kuin kolme.

Esimerkiksi Navajo-intiaanien sukupuolijärjestelmään kuuluu viisi sukupuolta: nainen, *nádleehé* (länsimaisesta näkökulmasta biologinen nainen, joka on sosiaalisesti mies: hän mm. osallistuu miesten töihin, pukeutuu mieheksi ja käyttäytyy miesten tavoin ja hänellä on seksuaalisia suhteita naisten kanssa), intersukupuolinen, *nádleehé* (länsimaisesta näkökulmasta biologinen mies, joka on sosiaalisesti nainen: hän pukeutuu ja käyttäytyy naisten tavoin, tekee tyypillisesti naisille kuuluvia töitä ja on seksuaalisessa kanssakäymisessä miesten kanssa) sekä viimeisenä mies (Thomas, 1997).

⁸ Oikean ja kunnioittavan terminologian käyttö on varsin haasteellista. Tässä tekstissä käytetään tietoisesti termiä berdatsismi Pohjois-Amerikan intiaanien sukupuolen moninaisuudesta sekä termiä berdatsi henkilöstä, joka kokee kuuluvansa johonkin muuhun kuin nais- tai miessukupuoleen, vaikkakin näitä termejä pidetään usein loukkaavina. *Berdache*-termin käyttöä on kritisoitu vahvasti, koska sana on saanut alkunsa vanhasta persiankielisestä termistä *bardag* tai *bardash*, joka kuvasi orjaa. Alkujaan termiin ei liittynyt ajatusta sukupuolen monimuotoisuudesta. Termi levisi sittemmin mm. italian kielen kautta kuvaamaan sukupuolten moninaisuutta Pohjois-Amerikan intiaanien keskuudessa. Sen ottivat käyttöön ensimmäiset ilmiön kanssa kosketuksiin päässeet länsimaiset ihmiset, englanniksi käännettynä *berdache* tarkoittaa ylläpidettyä poikaa (*kept boy*). Sanan alkuperäismerkityksessä (orja) on huomioitava, että orjien rooliin kuului heidän tahdostaan riippumaton seksuaalinen kanssakäyminen ylempien säätyjen kanssa. Koska monet kokevat *berdache*-termin käytön loukkaavaksi, on sukupuolen moninaisuutta ilmentävistä intiaaneista ryhdytty käyttämään sanaa *two-spirit*, kaksisieläinen. Tämä käsite on syntynyt vasta viime vuosien aikana tavoitteenaan vastata paremmin nykyintiaanien seksuaalisuuden ja sukupuolen monimuotoisuuden todellisuutta. Termi on siis laajempi kuin pelkästään sukupuolen monimuotoisuutta kuvaava berdatsi. *Two-spirit* käsitteen voidaan nähdä kuvaavan laajemmalti myös lesbo- ja homointiaanien identiteettiä, jossa seksuaalisen orientaation lisäksi korostuu etnisyys ja tietynlainen henkisyys. Termiä käytetään eniten kaupunkiympäristössä, eikä se ole vielä levinnyt reservaatteihin. On kuitenkin huomioitava, että tiettyjen intiaaniheimojen edustajat ovat kritisoineet *two-spirit* termiä jopa vahvemmin kuin *berdache*-termiä, sillä se ei heidän mukaansa edusta kaikkien intiaanien näkemyksiä. Toisilla intiaanikielillä ”kaksisieläinen” merkitsee kaksijakoista tai kaksimielistä, jolloin se kuvaa mielenterveysongelmaisia henkilöitä. Termi on ongelmallinen myös siksi, että se kuvaa homoseksuaaleja henkilöitä, kun taas berdatsien identiteetti rakentui sukupuolen kokemisen perusteella. Ehkä kärkeimmän kritiikin kohde on sana *two*. Tämän katsotaan kumpuavan länsimaala isesta, kaksinapaisesta maailmankatsomuksesta ja sukupuolijärjestelmästä, joten berdatsismin pakottaminen tähän maailmankatsomukseen hävittäisi paljon alkuperäisestä monimuotoisuudesta. Koska monet intiaanit pitävät parempana perinteistä termiä, jonka alkuperäinen merkitys on unohtunut, kuin uutta, joka valottaa sukupuoleltaan moninaiset ihmiset nykymaailman vääristyneestä näkökulmasta, käytetään myös tässä tekstissä termejä berdatsismi ja berdatsi.

⁹ Berdatsismi on ehkä antropologien taholta laajimmin tutkittu sukupuolen moninaisuutta ilmentävä ilmiö. Berdatseista - keihin myös We’wha kuului - on tietoa jo monen sadan vuoden takaa. Kun ensimmäiset länsimaiset ihmiset kohtasivat intiaanit, kiinnittivät he huomiota ”outoihin” mies-naisiin ja nais-miehiin. Antropologit ovat tutkineet ilmiötä viime vuosisadan alusta alkaen, ja muutama antropologi (Matilda Coxe Stevenson, yksi Yhdysvaltojen ensimmäisistä tiedenäisistä, sekä Frank Hamilton Cushing) on saanut mahdollisuuden tutkia berdatsia *in vivo*, elävässä elämässä. Vuonna 1975 Martin ja Voorhies ottivat käyttöön termit kolmas ja neljäs sukupuoli kuvaamaan sitä, että *berdache*-ilmiössä ei ollut kyse poikkeavan seksuaalisuuden kulttuurisesta integroimisesta vaan sukupuolijärjestelmästä, johon kuului muitakin sukupuolia kuin vain miehet ja naiset.

Näiden sukupuolien nimet, alkuperäiskielellä, kuvastavat usein - mutta eväti aina - mies- ja naissukupuolen yhdistymistä yhdessä henkilössä. Esimerkiksi *cheyenne*-intiaanit käyttivät (imperfekti lienee pakollinen) biologisesti miehiksi määriteltävistä muun kuin miehen sosiaalisessa roolissa elävistä henkilöistä termiä *heemaneh*, ”puoliksi mies, puoliksi nainen”. Pueblo of Isletan intiaanit käyttivät nimeä *ihunide*, ”mies-nainen”, *ingalikit* taas sanoja ”naisiksi pyrkivät”. Zuñi-heimon parissa poikien tavoin elävää tyttöä kutsuttiin termillä *katsotse*, ”poika-tyttö” ja shotsohien parissa kolmatta (ja neljättä sukupuolta) kutsuttiin sanalla *tainna-wa’ippe*, ”mies-nainen”. Kahden sukupuolen yhdistymisestä syntyy siis jotain uutta ja itsenäistä, ei puutteellista eikä korjattavaa.

Pohjois-Amerikan intiaanien sukupuolijärjestelmä - kuten kaikki muutkin järjestelmät - heijastaa vahvasti omaa kulttuurista kosmologista ja ontologista näkemystä. Sukupuoli, kuten muutkin asiat ja ilmiöt, nähdään intiaanikulttuureissa muutoksen kohteina ja osana luonnon kiertokulkua. Vaikkakin berdatsismi kuvataan usein yhtenäisenä ilmiönä, tutkimukset osoittavat, että sukupuolijärjestelmän variaatiot eri heimojen välillä ovat suuria. Eri järjestelmiä yhdistää joustavuus, muutos ja variaatioiden mahdollisuus – ja järjestelmien poikkeavuus länsimaisesta dikotomisesta, jäykästä kaksinapaisesta sukupuolijärjestelmästä. (Lang, 1999.)

¹⁰ Pohjois-Amerikan intiaanien eri heimoissa kolmannen tai neljännen sukupuolen olemassaolo biologisesti naisiksi määriteltäville henkilöille on ollut harvinaisempi kuin vastaava rooli miehille. Kuinka paljolti tämä väite juontuu siitä, että eri sukupuoleissa kuin (biologisesti määritellyssä) naisen sukupuolella eläviä henkilöitä ei ole osattu tunnistaa ja huomata, jää arveluiden varaan. Todennäköisin hypoteesi on, että (länsimaalaisittain biologisia) naisia, jotka elävät

kolmannessa sukupuolella on faktisesti ollut vähemmän, mutta länsimaalaiset, intiaanien kanssa kosketuksessa olleet ihmiset eivät myöskään ole osanneet havainnoida ilmiötä samalla lailla kuin (länsimaalaisittain biologisten) miesten kohdalla on tapahtunut. Erään arvion mukaan noin kolmannessa niistä 155 heimosta, missä on havainnoitu vaihtoehtoisia sukupuolia biologisille miehille, on olemassa ollut vaihtoehtoinen sukupuoli myös biologisille naisille. Mm. seuraavissa heimoissa on ollut kolmannen/neljännän sukupuolen omaavia (biologisesti naisiksi määriteltäviä) henkilöitä, joilla on ollut oma terminsä: Cocopa-heimo (*war'hemeh*), lakotat (*nadleehí*), yumat (*kwe'rhame*), mohavet (*hwame*), atsugewit (*brumaiwi*), kalamathit (*tw!inna'ek*), maidut (*suku*), maricopat (*kwiraxame*), pohjoisen paiutet (düba's), Lemhin shoshonit (*tenanduakia*), Nevadan shoshonit (*tangowaip*), yukit (*musp-iwap naip*) ja zuñit (*katsotse*).

¹¹ *Hijrat* ovat berdatsien ohella ”maallikoille” tunnetuin sukupuolen moninaisuutta ilmentävä ihmisryhmä. *Hijrat* ovat joko intersukupuolisia henkilöitä tai - useimmiten - biologiselta sukupuoleltaan mieheksi määriteltäviä henkilöitä, jotka pukeutuvat ja käyttäytyvät kuten naiset, imitoivat naisten eleitä, kieltä ja ääntä. *Hijra*-yhteisöön liittyminen on useimmiten vapaaehtoista. Yhteisössä he ottavat naisen nimen ja kutsuvat toisiaan naisten sukulaissuhteisiin viittaavilla termeillä kuten sisko, tati ja äidinäiti jne. Tästä huolimatta *hijrat* kuuluvat ns. kolmanteen sukupuoleen, joten he eivät ole naisia eivätkä miehiä vaan *hijroja*.

Hijroilla on pitkä historia sekä Intiassa että Pakistanissa, varmuudella tämän sukupuoli-instituution ikää ei tiedetä, mutta voidaan arvioida, että se on yli tuhat vuotta vanha. *Hijrat* kuuluvat uskonnolliseen yhteisöön, jossa palvellaan Bacuchara Mata jumalatarta. Aikaisemmin kaikki ”oikeat” *hijrat* kastroidiin, koska se oli uskonnollinen vaatimus; vain kastroidut ja hedelmättömät miehet voivat tulla *hijroiksi*. Toisin kuin eunukit useissa muissa kulttuureissa, ovat *hijrat* pääsääntöisesti vapaaehtoisia kastraatteja, ja nykyään yhä useammin vapaaehtoisesti kastroimattomia.

Myös *hijroja* aikaisemmin yhdistänyt ja heille leimansa antanut työ on muuttumassa. Perinteisissä kulttuureissa *hijroilla* oli oma tärkeä paikkansa erilaisten rituaalien, juhlien ja seremonioiden kulussa. Vielä nykyäänkin he osallistuvat häihin ja poikalapsien syntymäjuhliin. *Hijrat* siunaavat hääparin tai pienen poikalapsen tuoden näille onnea tulevaisuuteen, suvunjatkamiskykyä ja omia poikalapsia – kaikkea mitä heillä itsellään ei ole. Tämän ”lahjan” mahdollistaa Maan Jumalattaren voima, joka välittyy *hijroille*. *Hijrat* myöskin viihdyttävät juhlayleisöä laulamalla ja tanssimalla, mistä he saavat vastalahjaksi rahaa tai tavaraa. Koska *hijroilla* on taivaallisia voimia, voivat he halutessaan siunauksen sijaan kirotta lapsen tai hääparin. Näin tapahtuu varsinkin silloin, kun he kokevat saaneensa liian vähän palkkaa tehtävistään. Usein kuitenkin pelkkä uhkaus kirouksesta riittää, ja *hijroille* annetaan tarpeeksi rahaa, jotta heistä päästäisiin eroon. Vielä pahempaa kuin joutua *hijrojen* solvauksien ja herjien kohteeksi, olisi joutua katsomaan heidän silvottua jalkoväliliään. Tätä riskiä ei haluta ottaa, vaan juhlien järjestäjät löytävät aina rahamäärän, joka esiintyjä tyydyttää. *Hijrojen* kaksijakoinen rooli aiheuttaa siis myös kaksijakoisen suhtautumisen heihin; toisaalta heidän palveluksiaan halutaan, mutta toisaalta heitä pelätään ja jopa halveksitaan.

Intian viranomaisen perhesuunnitteluohjelmat eivät *hijrojen* ansiotasoa nosta, joten yhä useammin he ovat alkaneet osallistua myös tyttölasten syntymäjuhliin. Tämän rituaaleihin osallistumisen lisäksi yhä useampi *hijra* toimii nykyään prostituoituna, koska perinteiset tavat hankkia ansiota eivät enää riitä. Toiset tutkijat näkevät *hijran* roolin institutionalisoituna homoseksuaalisuutena – heillä on seksisuhteita vain miehiin. Tätä väitettä vastaan sotii käsitys siitä, että *hijrat* muodostavat kolmannen sukupuolen, jolloin homoseksuaalisuus käsittäisi vain *hijrojen* keskinäiset suhteet (joita ei ole todettu olevan). Myös *hijrojen* roolin taivaallisten voimien välittäjinä ja askeetteina on todettu olevan ristiriidassa seksityön kanssa. Totuus lienee jossain välissä; *hijrojen* sosiaalinen ja kulttuurinen rooli ei ole yksiselitteinen ja yhtenäinen, vaan ristiriitaisia vaatimuksia luova. Perinteisestikin *hijrojen* yhteisö on sallinut sisällään monenlaisia sukupuolen ja seksuaalisuuden monimuotoisuutta, mutta myös kulttuurinen ja yhteiskunnallinen muutos lisää kompleksisuutta. (Nanda, 1990; Kilpinen, 1998)

¹² Hyvän esimerkin omasta paikasta ja näkyvyydestä yhteiskunnassa muodostavat Thaimaan *kathoyet*, joiden lukumäärän arvioidaan vaihtelevan 10 000 ja 300 000 välillä. *Kathoyet* ovat länsimaalaisittain arvioituna biologisia miehiä, jotka elävät elämäänsä naisina. Heidän ulkomuotonsa on täysin naisellinen; heillä on usein pitkä tukka, naisten vaatteet, he käyttävät meikkiä ja heidän elekielensä sekä käyttäytymisensä on jopa stereotyyppisen naisellista. Myös puheessaan he pyrkivät naiselliseen vaikutelmaan, mitä tulee sekä ääneen että sanavalintoihin. Monesti heidän ammatinvalintansa tähtää tyyppilliseen naisen ammattiin. Hyvin monet heistä käyttävät hormoneja, jotkut ovat aloittaneet jopa niin nuorina kuin kymmenen vuoden ikäisinä. Useat käyvät kauneusleikkauksessa, harvemmat *kathoyet* käyvät läpi sukupuolenkorjausleikkauksen. (Winter,

http://web.hku.hk/~sjwinter/TransgenderASIA/paper_counting_kathoyet.htm)

Kathoyet ovat saaneet Thaimaassa näkyvyyttä, jollaista transihmisillä muualla maailmassa ei ole. Varsinkin kaupunkiympäristössä, kuten Bangkokissa, heitä näkee kaikkialla - shoppailemassa, elokuvissa, ravintoloissa, kahviloissa, julkisissa liikennevälineissä jne. – ilman, että tämä hätkähdyttää muita ihmisiä. Monet ovat myös töissä ravintoloissa, kauppoissa ja heitä näkee yliopistounivormut päällä. *Kathoyet* yksinkertaisesti kuuluvat thaimaalaiseen kaupunkikuvaan.

Kathoyeille järjestetään myös kauneuskilpailuja, joissa on satoja osallistujia. Kaksi kuuluisimmista missikisoista (Miss Tiffany ja Miss Alcazar) nauhoitetaan, ja ne näytetään televisiossa ja myydään edelleen videoina. Nämä

kauneuskilpailut kuuluvat niin olennaisena osana thai-kulttuuriin, että jotkut buddha-temppelit (kuten Wat Sangkratchai ja Wat Maipatpheelen) pitävät tiloissaan näitä kilpailuja, jotta saisivat rahaa temppelin kunnostustöihin. *Kathoyet* ovat näkyviä myös Thaimaan televisiossa, missä he esiintyvät useissa ohjelmissa.

Tämä näkyvyys ja oma paikka yhteiskunnassa ei kuitenkaan tarkoita aina syrjimättömyyttä. Monella *kathoyella* on vaikeuksia ylipistossa ja työpaikan saannissa, mm. ihmisten ennakkoluulojen vuoksi. Asiaa ei myöskään helpota se, että *kathoyet* ovat juridisesti miehiä. Näin voi olla mahdollista että töissä tai kouluissa *kathoyeita* kutsutaan väärän sukupuolen nimellä. Toiset *kathoyet* tekevät seksityötä, ja on syytä huomioda, että Thaimaassa sillä ei ole samanlaista stigmatisoivaa leimaa kuin länsimaissa. Muita elinkeinoja tämän ja perinteisten naisten ammattien ohella on oman pienyrityttöisyys (usein pikkukaupan pitäminen) tai esimerkiksi tanssijana toimiminen. (Winter, http://web.hku.hk/~sjwinter/TransgenderASIA/country_report_thailand.htm.)

Sukupuolen moninaisuuden näkyvyys Thaimaassa tulee ilmi myös rikkaan terminologian myötä. *Kathoyen* lisäksi Thaimaassa on käytössä mm. seuraavat termit: *kathoye phom yao* (pitkähiuksinen *kathoye*), *kathoye tee sai suer pha phuying* (*kathoye*, joka käyttää naisten vaatteita), *pumial/pumae* (mies-nainen), *pet tee sam* (kolmas sukupuoli), *phuying praphet song* (toisenlainen nainen), *sao praphet song* (toisenlainen tyttö), *nang fa jam leng* (muuttunut jumalatar), *nong-toei* (pikkuveli *kathoye*), *ork-sao* (ulospäin nainen), *sao-dao-thiam* (keinotekoinen nainen), *tut* (kuten Tootsiassa), *ladyboy* ja vielä ladyman. (http://web.hku.hk/~sjwinter/TransgenderASIA/paper_an_overview_of_tg.htm)

¹³ Indonesian Sulawesin Bugis -heimo ajattelee *bissujen* olevan intersukupuolisia ihmisiä, joilla on sekä naisellisia että miehisiä ominaisuuksia. Tämä on yksi heidän sukupuolijärjestelmän perustana olevista sukupuolista, yhteensä sukupuolia Sulawesissä on viisi: mies-mies (*oroane*), nais-nainen (*makunrai*), miesmäinen nainen (*calalai*), naismainen mies (*calabai*) sekä *bissu*. *Bissuilla* on tärkeä rooli heidän yhteiskunnassaan: he ovat pappeja.

Suullisen perinteen mukaa *bissut* ovat olleet osallisina luomassa tätä maailmaa. Kun jumalat päättivät, että tämä maailma tarvitsi elämää, he lähettivät maan päälle yhden jumalan, Batara Gurun. Koska hän ei ollut hyvä suunnittelemaan ja järjestämään asioista, tarvitsi hän avukseen kaksi *bissua*. Niinpä he laskeutuivat kolmistaan maan päälle luomistyöhön. Itse luomistyön hoitivat *bissut*; he loivat kielen, kulttuurin, tavat ja kaikki ne asiat, joita maailma tarvitsi kukoistaakseen. Tämä luomistarinan ohella kulkee suusta suuhun muitakin perinnetarinoita, joissa *bissut* ovat pääosassa auttamassa ihmisiä selviämään vaikeuksistaan. *Bissujen* rooli perinnetarinoissa on niin vahva, että se kantaa vielä nykypäivääkin: heitä arvostetaan yhä.

Bissut eivät aina ole tosiasiallisesti intersukupuolisia ihmisiä, vaan usein he ovat "ainoastaan" länsimaalaisittain ajateltuna biologisia miehiä, jotka pukeutuva tavalla, joka korostaa sekä heidän miehisiä että naisellisia ominaisuuksiaan. Epäselvä sukupuoli ei sekään itsessään riitä; intersukupuoliset eivät automaattisesti tule *bissuiksi*, ja koska ajatellaan, että ulkoiset sukuelimet eivät kerro kaikkea ihmisen sukupuolesta, voi biologinen mieskin olla *bissu*, jos hän on nainen sisäältä. Biologinen sukupuoli ei ole aina näkyvä, ajatellaan. Bugislaiset uskovat, että *bissuksi* synnyttään, mutta tämä ei riitä, vaan *bissuksi* tulo on pitkä prosessi. Jos noin kahteentoista ikävuoteen mennessä nuori osoittaa, että hänellä on läheinen yhteys henkien maailmaan, hänessä on potentiaalia tulla *bissuksi* ja hänestä tulee vanhemman *bissun* oppilapsi. Monen vuoden oppijakson aikana kokelaan tulee läpäistä monta koetta ennen kuin hänestä tulee *bissu*. Eräs näistä on järvessä kelluvan bambumaton päällä makaaminen kolmen päivän ajan - syömättä, juomatta ja liikkumatta. Jos kokelas tästä selviää, ja herää transsista osaten puhua jumalten kieltä Basa Bissua, on hän *bissu*.

Bissuissa yhdistyvät monet ominaisuudet, mm. ulkomuodossaan he yhdistävät naisellisia ja miehisiä ominaisuuksia; he kantavat miesten veistä mukanaan, mutta, kuten naisilla, heillä on kukkia hiuksissaan. Tämän lisäksi heissä yhdistyvät inhimilliset ja yli-inhimilliset ominaisuudet. Vain *bissuilla* on mahdollisuus olla yhteydessä jumaliin. He ovat siis puoliksi henkiolentoja. Jotta he voisivat siunata ihmisiä, pitää heidän kuitenkin olla myös ihmisiä, joten he ovat myös puoli-ihmisiä. *Bissujen* rooli pappeina islamilaisessa yhteiskunnassa on mielenkiintoinen. Bugislaiset ovat onnistuneet yhdistämään perinnettään ennen islamia tämän uskonnon harjoittamiseen nyky-yhteiskunnassa. Toiset mm. uskovat, että ennen islamin aikaa palvottu jumala PaTotoe onkin itse asiassa Allah, nimet vain erosivat. Kun *bissut* pyytävät yhteyttä jumaliin, ensin he pyytävät siunausta ja kysyvät Allahilta. *Bissut* mm. siunaavat ihmiset ennen kuin he lähtevät pyhiinvaellusmatkalle Mekkaan. Samoin he siunaavat riisinistutuksen ja sadonkorjuun, avioliitot ym. Esimerkki perinteistä, jotka ovat islamin kiellon vuoksi hiipuneet, on tulilla kävely. Sukupuolen moninaisuuden tunnustus ja arvostus ovat onneksi säilyneet vahvana. (Garam,

http://web.hku.hk/~sjwinter/TransgenderASIA/paper_priests_and_gender.htm)

¹⁴ Intiassa hijroja kutsutaan myös nimellä *aruvani*. Arvioidaan, että heitä on noin miljoona. Koska perinteiset elinkeinot eivät heitä enää elätä, on monen elinkeinoksi jäänyt pelkkä kerjääminen tai seksityö. Jotta syrjäytyminen yhteiskunnasta pysähtyisi, pyrkivät sekä *aruvanit* itse että muut heidän kohtalostaan kiinnostuneet ihmiset löytämään uusia ammatillisia väyliä, joiden kautta tulla intialaisen yhteiskunnan täysivaltaisiksi jäseniksi. Etelä-Intiassa *aruvaneista* koulutetaan mm. kosmetologeja. Erään kurssin opettajana toimii Nikkila, itsekin kosmetologi, joka muutama vuosi sitten näki, kun eräs *aruvani* joutui julkisen häirinnän kohteeksi, ja päätti tehdä asialle jotain. "Heillä ei nyky-yhteiskunnassa ole enää paikkaa, ei oikeuksia, ei töitä. Joten ajattelin kouluttaa heitä kosmetologeiksi", kertoo

Madrasissa asuva Nikkila. Tavoitteena on ammattitaidon saavuttamisen ohella voimaannuttaa *aruvaneja*, jotta he saisivat omanarvontuntonsa takaisin. Priya Babu, 36-vuotias *aruvani*, on oppilaiden ”äiti”. Hän kertoo, että historiallisesti *aruvanit* ovat olleet arvostettuja, mutta enää näin ei ole. Hän ja oppilaansa ovat kaikki, Babun sanojen mukaan, hyvistä perheistä, mutta koska vanhemmat eivät heitä hyväksyneet, joutuivat he lähtemään pois kodistaan. Jamuna, 26 vuotias *aruvani*, kertoo, että hän on tyytyväinen saadessaan itselleen kunniallisen ammatin: ”Ennen minua kiusattiin, mutta nyt ihmiset katsovat minua eri tavalla.”

Monet *aruvanit* ovat nykyisin mukana paikallispolitiikassa. Muutamassa kaupungissa on pormestarina *aruvani*. Kansallisella tasollakin *aruvaneilla* on edustaja politiikassa: Shabnam Mausi eli Shabnam-täti, nelikymppinen, brahmin-perheeseen syntynyt *aruvani* on nykyään parlamentin jäsen. Hänen on ollut perustamassa Intiaan puoluetta, joka ajaa kolmannen sukupuolen etuja. (<http://www.thewe.cc/contents/more/archive/aruvani.html>)

¹⁵ Intersukupuoliset henkilöt ovat herättäneet huomiota ja kiinnostusta Dominikaanisessa tasavallassa, jossa he ovat olleet sekä antropologisen että lääketieteellisen tutkimuksen kohteena. Tutkimuksen kohteena olevilla henkilöillä on ollut entsyymivaurioita, joiden vaikutuksesta heillä on lapsena ollut suuri klitoris ja epätäydellinen kivespussi ja heidät on kasvatettu tyttöinä. Murrosiässä heidän kehityksensä on kuitenkin alkanut saada miehisiä piirteitä: ääni on mataloitunut ja heille on kasvanut parta, penis sekä kivespussit. Vaikkakin heidät oli kasvatettu tyttöinä, muuttuivat he murrosiässä miehiksi myös sosiaalisesti. He siis tekivät miesten töitä, menivät naisen kanssa naimisiin ja kykenivät penetraatioon seksuaalisessa suhteessa. Nämä ovat selkeitä - vaikkakin varsin heteroseksistisiä - todisteita muutoksesta. Pienessä yhteisössä näitä ”mieheksi muuttuvia tyttöjä” on ollut niin monia, että heillä on ollut oma nimitys: *quevedoce* (penis 12-vuotiaana) ja *machiembra* (ensin nainen, sitten mies).

Tämä näyttäisi kumoavan sosiaalisen konstruktivismin näkökulman sukupuolen määrittelyssä - John Moneyn mukaan lapselle osoitettu sukupuolirooli määrittää omaksutun sukupuolen - koska tässä tapauksessa biologia määrittää sukupuolen. Hyypän (1995) mukaan Yhdysvalloista on kuitenkin löytynyt samasta entsyymivauriosta kärsiviä ”poikia”, jotka eivät muuta varhaista tyttöidentiteettiään, vaan pysyvät naisina loppuelämänsä, vaikka hekin miehistyvät puberteetissa. Selitys tähän löytyy nimenomaan kulttuurista. Yksi mahdollinen selittävä tekijä on se, että Yhdysvalloissa pojalla ei ole yhtä suurta sosiaalista tilausta kuin Dominikaanisessa tasavallassa. (On kuitenkin hyvä muistaa, että ”sosiaalinen tilauskaan” ei selitä kaikkea: Intiassa tyttölapsen syntymä on vanhemmille suuri pettymys ja elämänkestoinen taakka, poikalapsi taas siunaus, mutta silti Intian *hijrat* ovat mieheksi syntyneitä *hijran* sukupuoliroolin o maksuneita henkilöitä.)

Quevedocet voidaan nähdä myös oman erityisen sukupuolen edustajina. Tämä näkökulma on paikallisen kulttuurin näkökulma, kun taas intersukupuolisuus termi kertoo länsimaalaisen lääketieteen näkökulman omaksumisesta. Paikalliskulttuurisen näkökulman mukaan *quevedocet* kuuluvat sukupuoleen, jossa synnyttään tyttöiksi, mutta murrosiässä muututaan sukupuoleen, joka muistuttaa miehistä sukupuolta. Tämä ei ole lääketieteellinen ongelma, vaan erillinen sukupuoli, johon muutos kuuluu implisiittisesti (Herdt, 1994; Bolin, 1996).

¹⁶ Rooman valtakunnassa, kuten monissa muissakin kulttuureissa nykyään, oli intersukupuolisen lapsen synnyttyä tapana määrittää tämä pojaksi, koska miehet olivat vallitsevan sukupuolijärjestelmän mukaan arvostetumpia ja poikalapset halutumpia. Mm. Plinyin kirjoituksissa (ensimmäinen vuosisata e.a.a.) on useita mainintoja hermafrodiiteista, jotka muuttuivat naisista miehiksi. (Hermafrodiitti termi juontuu tarusta, jonka mukaan Hermeksen ja Afroditen lapsi olisi saanut ominaisuutensa molemmilta vanhemmiltaan.) Intersukupuoliset ihmiset herättivät kuitenkin aikalaisissaan pelkoa. Plinyin mukaan intersukupuoliset lapset saatettiin hukuttaa jokeen, jotta heidän verensä ei saastuttaisi muita ihmisiä. Kerrotaan myös, että mm. ”nainen, josta tuli mies”, poltettiin elävänä. Antiikin Kreikassa, sen sijaan, oli tapana määrittää intersukupuoliset lapset tyttöiksi (Herdt, 1994).

¹⁷ Pokot-heimon parissa intersukupuolisilla ihmisillä on oma statuksensa, *sererr*. Intersukupuolisia ei pidetä sen enempiä miehinä kuin naisinaan. Heimon jäsenille miehisyys ja naiseus muokkautuvat elämän varrella murrosikäisten ja nuorten seksileikkien, sukupuolielinten ympärileikkauksen ja jälkipolven saannin myötä. Koska intersukupuolisilta kaikki nämä asiat eivät suju niin rutiininomaisesti kuin muilta, pidetään heitä vähempiarvoisina kuin ihmisiä, jotka läpikäyvät nämä prosessit ilman ongelmia. Erään pokotin mukaan *sererr* ei voi olla oikea henkilö, koska ollakseen oikea pokot, täytyy olla taitava seksissä. Jos ei suoriudu seksistä hyvin, ei voi arvostaa itseään ja kukaan muukaan ei voi tällaista henkilöä arvostaa. Intersukupuoliset pokotit joutuvat siis elämään elämänsä kuulumatta kumpaankaan sukupuoleen. Ei myöskään ole mahdotonta, että jos intersukupuolisuuden tila todetaan jo syntymässä, vauva tapetaan heti. (Bolin, 1996.)

¹⁸ Nandan (24, 1990) etnografisessa tutkimuksessa eräs ”aito” *hijra* kertoo seuraavan tarinan kastroinnin merkityksestä: ”Olipa kerran kuningas, joka pyysi *hijraa* näyttämään itselleen hänen voimansa. *Hijra* taputti käsiään yhteen kolme kertaa ja heti kuninkaan palatsin ovi aukesi itsestään ilman, että kukaan olisi siihen koskenut. Sitten kuningas sanoi: ’Näytä minulle voimasi jollakin toisella tavalla’. Tien vierellä oli piikkinen kaktus. *Hijra* otti kaktuksen piikin ja kastroi itsensä. Hän näytti kuninkaalle, että hänellä oli voima. *Hijra* vain seisoi siinä veren valuessa ulos ja nosti kätensä jossa

oli hänen peniksensä. Silloin kuningas ymmärsi *hijrojen* voiman.” Tämä voima mahdollistaa sen, että *hijrat* voivat siunata muiden ihmisten hedelmällisyyden.

Seuraava raportti, vuodelta 1836, kuvaa miten kastraatio-operaatio suoritettiin ennen muinoin: ”Leikkaus tehdään yhdellä viivalla, kaikki elimet poistetaan ja olkipilli työnnetään virtsaputkeen pitämään sitä auki, mihinkään toimiin ei ryhdytä verenvuodon pysäyttämiseksi; oopiumia tai muista huumaavia aineita ei anneta ennen leikkausta.” (Kilpinen, 1998). Vaikkakin kastraatiomenetelmät ovat näistä ajoista kehittyneet, ei kastraatio enää ole pakollinen käytäntö kaikkien *hijraksi* itsensä luokittelevien kohdalla.

¹⁹ Etenkin Aasiassa kutsutaan *she-maleksi* biologisesti miehiksi määriteltyjä henkilöitä, joilla on myös naisten fyysisiä ominaisuuksia, esimerkiksi rinnat. Toisin kuin intersukupuoliset, jotka syntyvät eri sukupuolten ominaisuuksien kanssa, *she-malet* rakentavat omaa kehoaan ja sukupuoli-identiteettiään tähän suuntaan tarkoituksellisesti. Useimmat heistä käyttävät naishormoneja ja leikkauttavat itselleen rinnat, mutta eivät poista penistään sukupuolenkorjausleikkauksessa. Heidän sukupuoli-identiteettinsä on joko naisen, transihmisen tai ns. kolmannen sukupuolen identiteetti. *She-malet* tietoisesti kyseenalaistavat käsitystä, että miehen sukuelimet ovat miehisyden merkki. Naisen ei tarvitse leikkauttaa penistä pois, täytyy vain ymmärtää, että voi olla nainen ja/tai naisellinen, vaikka omaakin peniksen.

²⁰ Seuraava tarina, jonka eräs *hijra* kertoi heitä tutkivalle antropologille (Nanda, 1990) kertoo siitä, kuinka hedelmällisyys voi määrittää myös sen mikä ”nainen” on. ”Katsos, kaksi ihmistä joutui riitaan, mies ja *hijra*. *Hijra* sanoi olevansa nainen ja mies sanoi: ’Ei, sitä et ole’. Riitely jatkui niin pitkään, että he menivät tuomarin puheille. Tuomari sanoi: ’Olen samaa mieltä, näytät naiselta, käyttäydyt kuin nainen, mutta kysyn sinulta yksinkertaisen kysymyksen – voitko synnyttää lapsen? Jos tämä ei ole mahdollista, sinä et voita.’. *Hijra* vastasi että ei, hän ei voisi synnyttää lasta, joten tuomari sanoi: ’Olet vain *hijra*, et ole nainen.’ *Hijrojen* asemasta kahden sukupuolen välimaastossa ja hedelmättömyydestä kertoo myös laulu, jolla uudet *hijrat* toivotettiin tervetulleiksi yhteisöön: ”Uusi *hijra* on syntynyt. Kyllä! *Sari* ilman naista. Kyllä! Rattaat ilman pyöriä. Kyllä! Kivi ilman hedelmää. Kyllä! Mies ilman penistä. Kyllä! Nainen ilman emätintä. Kyllä!” (Suthrell, 2004).

²¹ Omanissa sukupuolen moninaisuutta ilmentävät xaniitit. *Xanith* on arabian kieltä ja tarkoittaa impotenttia, pehmeää ja naismaista. Xaniitit ovat länsimaalaisittain katsottuna biologisia miehiä, mutta heitä ei omassa kulttuurissaan pidetä sen koommin miehinä kuin naisinakaan vaan henkilöinä, joilla on näiden molempien sukupuolten ominaisuuksia. Toisin kuin monessa muussa kulttuurissa, xaniittien – ja sukupuolen – määrittely on voimakkaasti yhteydessä seksuaalisuuteen; xaniitit ovat määritelmän mukaan homoseksuaaleja.

Xaniiteilla on miehen nimi, heistä puhutaan maskuliinisessa muodossa ja heillä on lain mukaan kaikki miesten oikeudet. He käyvät moskeijassa muiden miesten kanssa ja – muiden miesten lailla – he elättävät itse itsensä. Heidän naisellisiin ominaisuuksiin kuuluu kotitöiden teko, kuten ruoanlaitto ja siivous. Heidän ihanteensa on naisellinen kauneus; vaalea iho, kiiltävät mustat hiukset sekä suuret silmät. Toisin kuin naiset, heidän ei tarvitse noudattaa *purdahia*, sukupuolen mukaista segregatiota, vaikkakin monissa yhteisöllisissä tilaisuuksissa ja tapahtumissa heidät luokitellaan naisiksi: he tanssivat ja laulavat naisten kanssa juhlissa, he vierailevat naisten luona, voivat julkisesti kävellä naisten kanssa käsi kädessä ja he voivat syödä naisten kanssa. (Syömistä pidetään hyvin intiiminä toimena, ja miesten ei ole yleensä sallittu syödä naisten kanssa.)

Xaniitit luokitellaan homoseksuaaleiksi, joilla täytyy olla passiivinen rooli seksuaalisessa kanssakäymisessä. Omanissa miehiltä odotetaan julkista näyttöä miehisydestään, jota heille ilmentää penetraatio naiseen. Tämä todistetaan näyttämällä verinen lakana, jonka päällä yhdyntä tapahtui. Xaniiteilta on yhdyntä naisten kanssa kielletty ja tämä on määritelmän mukaan mahdotonkin: ”oikea” xaniitti ei kykene yhdyntään naisen kanssa. Mikäli yhdyntä naisen kanssa tapahtuu, ei henkilö ole enää xaniitti vaan hän on saanut miehen roolin takaisin ja mennyt naimisiin. Sukupuoli ei näin ole muuttumaton, vaan xaniitista voi tulla mies – avioliiton ja ”todistetun” penetraation myötä.

Xaniitit eivät saa pukeutua naisten vaatteisiin, sillä heillä on oma sukupuoliroolinsa. Heitä pidetään miesprostituoituina. Omanissa prostituutiota pidetään sallittuna ja mahdollisena vain miehille, ja sillä ei ole sama stigmatisoiva leima kuin länsimaissa. Xaniitti-ilmiö on Omanissa laajalle levinnyt. Wikanin mukaan esimerkiksi Soharin kaupungissa noin 2 % miehistä on xaniitteja, jotka toimivat prostituoituina. Vaikka he eivät saa pukeutua naisten lailla, he onnistuvat muilla tavoin luomaan ei-miehisen vaikutelman. Kun yleensä miehet pukeutuvat vaaleisiin vaatteisiin, ja naiset värikkäisiin kuviollisiin vaatteisiin, niin xaniiteilla on värikäs, mutta yksivärinen vaatetus. He pitävät miesten koruja, mutta vain sellaisissa paikoissa, missä naiset pitävät koruja. He öljyvät hiuksensa naisten lailla, mutta sen sijaan että pitäisivät jakausta keskellä kuten naiset, heillä on sivujakaus.

Xaniittien rooli ja asema yhteiskunnassa ovat vahvasti kulttuurisia, kuten jo mahdollisuus muuttua takaisin mieheksi osoittaa. On myös toinen tapa, millä xaniitista ”tulee uudelleen” mies: vanheneminen. Jos xaniiteista voidaan nuorena puhua kuin naisista, ei tätä enää tapahdu vanhan xaniitin kohdalla. Vanhemmat xaniitit eivät enää omaa sitä viehätysvoimaa, mitä heillä ennen oli, joten useimmiten he joutuvat luopumaan työstään prostituoituina, mikä jälkeen heidät luokitellaan vanhoiksi miehiksi (*agoz*). (Wikan, 1977.)

²² *Vehine mako* käännetään englanniksi *shark woman* eli hai- tai petonainen. Petonaisen tunnusmerkki on aggressiivinen ja voimakas seksuaalisuus; heteroseksuaalisessa suhteessa hän on aloitteen tekijä. Koska aloitteen teko ”kuuluu” kulttuurisesti miehille, ovat nämä naiset erotettu kategorisesti muista. Nämä naiset ottavat siis miehen roolin sosiaalisessa ja etenkin seksuaalisessa kanssakäymisessä, mutta he eivät muodosta omaa, erillistä sukupuolta vaan kuuluvat roolikategoriaan *vehine mako*. Toisin kuin *mahut*, biologiset miehet, jotka elävät elämänsä naisina, eivät *vehine makot* erotu muista (biologisen sukupuolen mukaisesti määritellyistä) naisista ammatillisen suuntautumisensa perusteella, vaan sillä, että he ottavat (biologisesti) vastakkaisen sukupuolen roolin seksuaalisuuden saralla. (Kirkpatrick, 1983.)

²³ Brasiliassa *travestit* tunnetaan biologisina miehinä, jotka usein harjoittavat prostituutiota naisen roolissa. He ottavat käyttöön naisen nimen, pukeutuvat kuin naiset ja meikkaavat seä laittavat hiuksensa hyvin naisellisesti. Usein *travestit* käyttävät naishormoneja ja hankkivat itselleen silikonirinnat. He käyttävät itsestään kieliopillisia feminiinimuotoja, mutta he eivät kuitenkaan tunne itseänsä naisiksi eivätkä he edes usko tai toivo tulevansa joskus naisiksi. On siis luonnollista, että he myös kieltäytyvät sukupuolenkorjausleikkauksesta. Eräs *travesti* kertoi, että hän ei ikinä haluaisi olla nainen, koska ”jos nainen kävelee ohi, kukaan ei vaivaudu häntä katsomaan, mutta kun *travesti* kävelee ohi, jokainen haluaa katsoa” (Cornwall & Lindisfarne, 1994). *Travestit* näkevät usein paljon vaivaa ulkonäkönsä eteen, ja usein heiltä menee sievoisia summia rahaa kauneusihanteensa saavuttamiseen.

On sanottu, että se mikä rakentaa heidän sukupuolensa, on seksuaalisuus. Vielä tarkemmin: penetraatiokyky tai sen puute määrittää sukupuolen. Penetroija on mies, ja se kenet mies penetroi, ei ole mies. Näin *travestien* maailmankuvassa olisi kaksi sukupuolta; mies ja ei-mies. Tähän jälkimmäiseen kategoriaan kuuluisivat *travestien* itsensä ohella myös naiset ja homoseksuaalit (Kulick, 1998). Tätä näkemystä on kritisoitu nais-kategorian puutteesta. Koska *travestien* voidaan katsoa pyrkivän olemaan nais maisia, vaikkakin vain tiettyyn asteeseen asti, ei tämä kategoria voi puuttua heidän omasta sukupuolijärjestelmästänsä. Toisen näkemyksen mukaan *travestit* näkevät naiset yhtenä, heistä erillään olevana sukupuolikategoriana. Heitä yhdistää vain penetraation kohteena oleminen. (Murray, D., http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m2472/is_1_11/ai_61640716). *Travestien* oma sukupuolijärjestelmä voidaan ehkä parhaiten nähdä osa- tai alajärjestelmänä suuremmissa kokonaisuudessa, joka on Brasiliassa voimassa. Ja tähän järjestelmään naiset kuuluvat olennaisena osana miesten rinnalla.

Travestit ovat syrjinnän kohteena sekä ihmisryhmänä että yksilöinä. Brasiliassa on vahvaa transfobiaa, jonka vuoksi *travestit* joutuvat sekä henkisen että fyysisen väkivallan uhriksi. Transfobian vuoksi mm. heidän mahdollisuutensa työllistyä avoimille työmarkkinoilla on lähes olematon, joten seksityö jää tällöin ainoaksi vaihtoehdoksi ansaita elanto. Seksityössä he eivät ole suojassa sen enempää poliisin kuin häiriintyneiden ihmisten väkivallalta; *travestien* murhatkaan eivät ole Brasiliassa harvinaisia.

²⁴ Islamilaisen maailman lounaisosissa on nuorten miesten osallistuminen tanssi- ja teatteriesityksiin naisten rooleissa ollut perinne jo ennen islamin saapumista alueelle. Nykyisinkin nuoret miehet, joita pidetään transvestiitteina, ovat tärkeä osa viihdemaailmaa. Esimerkiksi Jaavalla on suuressa huudossa teatterimuoto *ludruk*, johon transvestiittilaulajan osuus kuuluu olennaisena osana. Näiden miesten sanotaan olevan homoseksuaaleja, ja kerrotaan, että teatteriryhmissä artisteja rohkaistaan homoseksuaalisuuteen, jotta ryhmä pysyisi paremmin koossa. *Ludruk* syntyi yksinkertaisesta teatterista, johon kuului vain pellen ja transvestiitin rooli, monimutkaiseksi draaman muodoksi, jossa kuitenkin keskeiset roolihahmot säilyivät samoina. *Ludrukissa* kuvataan arjen elämää ja näyttösten kohderyhmänä on tavallinen kansa, siksi sillä on usein yritetty vaikuttaa kansan mielipiteeseen (mm. itsenäistymisen aikoina). Nuoret pojat ovat usein muutaman vuoden ajan teatteriryhmässä, ja sitten he vetäytyvät ”tavalliseen” elämään. Monien nuorten miesten sanotaan näyttävän enemmän kuin pelkkää ammatillista kiinnostusta naisten rooleihin. Toisten sanotaan pukeutuvan naiseksi vielä kotonaankin, menevän ”naimisiin” miehen kanssa ja yrittävän elää muutoinkin naisten elämää. Monien nuorten näyttelijöiden sanotaan osoittaneen naisellisia piirteitä jo pieninä poikina. Koska perinteinen, ”puhdas” jaavalainen kulttuuri on arvostanut joustavasti kaikenlaista miehisyyttä, maskuliinisesta machosta naismaiseen mieheen asti, (ja islam on tuonut mukanaan jäykemmän kuvan miehisyydestä), kerrotaan transvestiittien vetoavan ”puhtaaseen” kulttuuriinsa sukupuolen ilmaisussaan. (Murray, 1997b.)

²⁵ *Bakla* on termi jolla on Filippiineillä monta merkitystä. Se tarkoittaa (länsimaisesta näkökulmasta) transnaista, transvestiittimiestä ja/tai homoseksuaalia miestä, mutta sillä voidaan myös viitata mieheen, joka ei käyttäydy ”miesmäisesti”. Miehisistä naisista, (länsimaisesta näkökulmasta) transmiehistä ja/tai lesboista käytetään termiä *tomboi*. (Länsimaissa käytössä olevia ”transgender” ja ”transsexual” termejä ei käytetä yleisesti, mutta sanat ”gay” ja ”lesbian” ovat käytössä.) Molempia termejä käytetään siis seksuaalisen orientaation ohella ilmaisemaan myös ns. kolmatta sukupuolta, mutta usein niitä pidetään homoseksuaalisuuden synonyymeinä, jolloin *baklan* merkitys supistuu lesboksi ja *tomboin* merkitys homoksi.

Keskiverto filippiiniläinen ei ymmärrä seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteetin eroa länsimaisittain, vaan heille seksuaalinen halu samaa sukupuolta kohtaan merkitsee automaattisesti myös halua kuulua vastakkaiseen

sukupuoleen. Myös akateemisen maailman ymmärrys transsukupuolisuudesta on kapeaa, ja sukupuolenkorjausprosessin nähdään palvelevan homojen seksuaalisuutta. Tagalogin kielessä ei ole sanaa, mikä kuvaisi pelkkää sukupuoli-identiteettiä ilman, että siihen liitettäisiin oletuksia seksuaalisuudesta. (Sasott, http://web.hku.hk/~sjwinter/TransgenderASIA/country_report_philippines.htm)

²⁶ 1300-luvun lopussa Lontoossa eli mies, John ”Eleanor” Rykener, joka harjoitti osa-aikaisesti prostituutiota - naisena. Vuoden 1934 lopussa Rykener jäi kiinni itse teosta lontoolaisesta tallista, jossa hän harjoitti seksiä miehen kanssa. John ”Eleanor” pidätettiin ja häntä kuulusteltiin. Tästä tapauksesta jäljelle jääneet kuulustelupöytäkirjat ovat mielenkiintoinen aineisto, joka kuvaa myöhäiskeskiajan kulttuuria sukupuolen ja seksuaalisuuden näkökulmasta. Koska naiseksi pukeutunut mies ei sopinut aikalaisten sukupuolittuneeseen maailmankuvaan, joutuivat kuulustelijat sekä kuulustelupöytäkirjaa kirjoittaneet virkamiehet monen pulman eteen. Asiaa ei helpottanut se, että – nykyäsitöksen mukaan – Rykener oli biseksuaali; hän kertoi kuulusteluissa myös seksuaalisista suhteistaan naisiin. Mies, joka asettui naisen sukupuolirooliin (prostituointi oli kulttuurisesti sallittua vain naisille) sekä naisen seksuaaliseen rooliin (naisen kuului olla passiivinen, vastaanottava puoli seksuaalisessa kanssakäymisessä), oli ongelmallinen tapaus. Rykeneriä ei esimerkiksi syytetty prostituutiosta, koska se ei – määritelmän mukaan - voinut olla miehen harjoittamaa toimintaa. Pulmallista oli jopa se, miten kuvata kirjallisesti tapahtunutta, koska sanoja tapahtuneelle ei ollut. Niinpä kuulustelupöytäkirjassa Rykeneriin viitataan vaihdellen sekä maskuliinisilla että feminiineillä sijamuotopäätteillä. Kuulustelijoiden mukaan hän on siis ollut mies tai nainen sen perusteella kumman sukupuolen mukaisesti hänen on katsottu käyttäytyneen. Kun Rykener on harjoittanut seksiä miehen kanssa, on hän tehnyt sitä ”modo muliebri”, naisten tavoin, ja tällöin hänet ”on maattu”. Näissä tapauksissa Rykeneristä käytettiin latinan kielen feminiinisiä sijamuotoja. Kun hän harrasti seksiä naisen kanssa, hän toimi ”modo virili”, miehen tapaan, ja tällöin hän ”makasi naisen” ja sijamuoto oli tällöin maskuliininen. Näin Rykener rikkoi sukupuolijärjestelmän kaksinapaisuutta omalla persoonallaan ja kirjureiden tulkinnalla hänen sukupuolestaan, mutta ainoastaan tavalla, joka sopi myöhäiskeskiaikaiseen ajattelutapaan: sukupuolia nähtiin vain kaksi ja yksi kerrallaan. Rykenerille määritelty sukupuoli vaihteli hänen seksuaalielämänsä mukaan. (Linkinen, 2004.)

²⁷ Biologisesti naisiksi määriteltyjen henkilöiden elämä sosiaalisina miehinä on Balkanilla esiintynyt sukupuolen moninaisuuden institutionalisointi, joka on maantieteellisesti lähimpänä länsimaalaista kulttuuria kuin mikään muu ilmiö. Siksi on (tai ehkä juuri siksi ei ole) kummallista, että *sworn virgins*-ilmiötä ei ole antropologiassa tutkittu juuri lainkaan. Ilmiön tiedetään olleen olemassa 1850-luvulta lähtien Albanian ja ex-Jugoslavian vuoristoalueilla. Kauan luultiin, että viimeiset valantehneet neitsyt syntyivät viime vuosisadan alkupuolella, ja että ilmiötä voisi tutkia enää vain historiallisesta näkökulmasta. Uudempi tieto on, että 1950-luvulla ilmiö vahvistui. Syyksi arvellaan kommunismin nousua Albaniassa, sillä kommunismi kielsi tämän sukupuolen moninaisuutta ilmentävän käytännön ja neitsyysvala oli tapa kapinoida kommunistihallintoa vastaan. Tietoa siitä, miten asiat ovat nykypäivänä, ei valitettavasti ole. Valantehneet neitsyt tekivät todellisuudessa neitsyysvalan. Tämä tapahtui vanhemmista ihmisistä kootun ryhmän edessä. On sanottu, että mikäli nainen purki valansa eli menetti neitsyytensä, mikä ilmeni esimerkiksi raskauden myötä, kohtasi häntä kuolemanrangaistus: hänet kivitettiin tai poltettiin elävältä. Siitä, että tällaisista olisi todella tapahtunut, ei kuitenkaan ole näyttöä.

Syyt, miksi (biologiset) naiset Balkaneilla omaksuivat miehen sosiaalisen roolin, ovat moninaisia ja jäävät arveluiden varaan. Jotkut tytöt toimivat poikien korvikkeina perheissä, joissa poikia ei ollut, toiset taas pääsivät näin pakoon ennen päätymistä jo aikoja sitten sovittuun ja järjestettyyn avioliittoon, monet päätyivät valaan vanhempien (tyypillisesti leskiäidin) painostuksesta, kun taas jotkut vannoivat valan omasta tahdostaan. Motiivien moninaisuus heijastuu myös sukupuolen ilmentämisen ja ilmaisun erilaisuudessa. Valantehneistä neitsyistä ei voi helposti jäsentää yleistävää, jokaiseen neitsyeen sopivaa kuvausta.

Tämän mielessä pitäen voidaan kuitenkin todeta, että monet neitsyistä elivät elämänsä mahdollisimman täydellisesti sosiaalisina miehinä: he osallistuivat miesten töihin, pukeutuivat miesten vaatteisiin, kantoivat asetta ja olivat mukana päättävissä elimissä, mitkä olivat varattuna vain miehille. Käsitöksen siitä, mikä heidän sukupuolensa oli, voi saada niistä nimityksistä, mitä paikalliskulttuureissa heistä käytettiin. Albaniassa heitä kutsuttiin nimellä *verginisha* (neitsyt tai naimaton nainen), Montenegrossa taas käytettiin termiä *harambasha* (nais-mies). Etelä-Serbiassa oli käytössä monta nimitystä: *muskhobane* (miehinen nainen), turkkilaista alkuperää oleva *tombelije* (se, joka luopuu valallisesti kihlauksesta), *ostajnica* (se, joka jää isän asuntoon) tai *zena covjek* (nais-mies). Mielenkiintoista on myös, että Grémauxin (1994) tutkimuksessa kolme neljästä neitsyestä puhui itsestään maskuliinisessa ja yksi feminiinisessä muodossa. Se, millä kielipiirin muodoilla tuttavat ja läheiset kutsuivat neitsyitä, vaihteli myös.

Vaikkakin perinteisestä heteroseksuaalisuudesta kieltäytyminen on keskeinen elementti neitsyiden identiteetille, ei seksuaalisuus muutoin muodostu tärkeäksi osaksi heidän identiteettiään – ainakaan julkisessa puheessa. Myös Balkaneilla on kuitenkin nähtävissä se, mitä muuallakin maailmassa tapahtuu eli sukupuoli-identiteetti on assimiloitumassa seksuaali-identiteettiin. Tämä ei ole sukupuoleltaan moninaisille naisille (eikä miehillekään) positiivinen kehityssuunta, sillä seksuaalisuuden monimuotoisuus on vahvasti stigmatisoitu Balkaneilla(kin). (Dickemann, 1997, Grémaux, 1994.)

²⁸ Shoshoni-intiaanien sukupuolen määrittelyssä on hengellisyys tärkeä elementti. Homoseksuaalin ja kolmannen (ja/tai neljännen sukupuolen) *tainna wa'ippen* ero on siinä, käyttäytyykö ihminen (sosiaalisesti ja seksuaalisesti) henkien vaikutuksen alaisena vai henkilökohtaisen mieltymyksen perusteella. Jälkimmäisessä tapauksessa on kyse homoseksuaalisuudesta, joka ei vaikuta henkilön sukupuoleen, kun taas henkien kutsun mukaan toimivan henkilön sukupuoli muuttuu *tainna wa'ipeksi*. Kulttuurisesti kolmanteen/neljänteen sukupuoleen kuuluva henkilö on ollut täysin hyväksytty kun taas homoseksuaali henkilö ei.

Shoshoni-intiaaneja tutkinut antropologi Lang kuvaa myös kuinka länsimaisia termejä voidaan omaksua eri merkityksessä kuin mitä niitä meillä käytetään. Eräs informantti oli mm. käyttänyt sanaa lesbo kuvaamaan nykyaikaista *tainna wa'ippea*, mies-naista, jolloin henkilön seksuaalinen orientaatio oli vain toissijainen seikka, jonka edelle määrittelyssä nousivat hänen maskuliininen käyttäytymisensä ja elämäntapansa. (Lang, 1999).

²⁹ Navajo-intiaaneilla oli neljä sukupuolta: nainen, mies, nais-mies ja mies-nainen. Kahta jälkimmäistä kutsuttiin nimellä *nádleehé*, mikä tarkoittaa ”joku, joka on jatkuvassa muutoksessa”. Henkilö tuli *nádleehéksi* yleensä jo lapsuutensa aikana, jolloin hänellä huomattiin olevan suurta mielenkiintoa niihin töihin, jotka Navajo-kulttuurissa kuuluivat eri sukupuolille. Eli jos poikalapsi teki mielellään kotitöitä, hänestä ei suinkaan tullut nainen vaan *nádleehé*. Naisten töihin osallistuminen ja (ainakin osittain) naiseksi pukeutuminen tekivät mm. Zuñi-intiaanien We'whasta berdatsin. Koska sosiaalinen työnjako muuttuu ajassa ja paikassa, on selvää, että perinteinen sukupuolen määrittely työn perusteella ei enää intiaanien nyky-yhteiskunnassa toimi. Reservaateissa ei enää ole niitä työtehtäviä, minkä tekeminen aikaisemmin osoitti ihmisen sukupuolen. Nyky-yhteiskunnassa voidaan valita biologiselle sukupuolelle epätyypillisiä ammatteja tämän vaikuttamatta henkilön sukupuoleen; navajo-intiaanimies voi pysyä miehenä vaikka olisikin sairaanhoitaja. (Roscoe, 1997.)

³⁰ *Banci* on yleisnimitys Indonesian alueen kolmanteen sukupuoleen kuuluville henkilöille, sekä henkilöille, jotka käyttäytyvät poiketen heihin suunnatuista sukupuolirooleihin perustuvista odotuksista. Näin mm. vanhemmat voivat kutsua lastaan *banciksi*, jos poika leikkii nukeilla tai tytöllä on rajuja tappeluleikkejä. *Banci*-termiä voidaan myös käyttää miehistä, joita pidetään pelkureina tai hempeilijöinä. Yleensä Indonesiassa uskotaan, että *bancit* ovat impotentteja tai että heillä on tavallisesta poikkeavat sukupuolielimet. Tästä seuraa käsitys, että he olisivat asekuaalisia. Tämä on kuitenkin väärä oletus. Monet *bancit* tekevät seksityötä, ja heidän miessseuralaisilleen ei ole yllätys, että *banceilla* on miesten sukupuolielimet. Monella miehellä on myös pidempiaikainen suhde *banciin*. Miehet, joilla on suhde *banciin*, eivät pidä itseään homoseksuaaleina, kun taas suhdetta kahden *bancin* välillä pidetään epätavallisena. Tämä kertonee indonesialaisesta sukupuolijärjestelmästä: *bancit* muodostavat kolmannen sukupuolen miesten (*laki-laki*) ja naisten (*perempuam*) rinnalla.

Bancien ilmaisemat ja ilmentämät sukupuoliroolit ovat usein tilannekohtaisia; he eivät aina käyttäydy naisen sosiaalisen roolin mukaisesti, vaan ajoittain he omaksuvat myös miehen roolin. Monet heistä toimivat viihdyttäjinä ja artisteina, ja esityksissä naisellisen ulkomuodon omaavan henkilön miehinen käyttäytyminen herättää yleisössä usein hilpeyttä. Myös arkielämässä heidän käyttöksensä voi vaihdella naismaisesta hienostelusta karskin miehen aggressiiviseen käyttäytymiseen. Tämä kontrasti voi olla silmiinpistävä.

Banciksi tuleminen on usein prosessi. Se alkaa nuorena käyttäytymisellä, joka on itselleen osoitetulle sukupuolelle epätavallista, prosessi jatkuu satunnaisella ristiinpukeutumisella ja tämän jälkeen jatkuvalla ristiinpukeutumisella. *Bancien* ulostuloprosessi on usein vaikea, sillä oma perhe ja suku eivät aina tilannetta alkumetreillä hyväksy. *Bancit* joutuvat usein syrjinnän kohteeksi, mutta omassa yhteisössään heitä kohtaan ollaan suvaitsevaisempia. Esimerkiksi lapset ja nuoret voivat kiusata *bancia* vain, jos he eivät tunne tätä. (Oetomo, 1996.)

Kolmannen sukupuolen terminologia vaihtelee alueittain Indonesiassa. Yleistermi *banci* on batavialaista alkuperää, ja muita sukupuolen moninaisuutta ilmentäviä termejä ovat *waria* ”mies-nainen”, *calabai*, (bugislainen käsite), *kedie* (käytössä Jaavalla ja Balissa), *kawekawe* (makassarilainen ja bugislainen) sekä *wandu* (jaavalainen). (http://web.hku.hk/~sjwinter/TransgenderASIA/paper_an_overview_of_tg.htm)

³¹ Esimerkiksi Mesopotamiassa voidaan mytologian ja kielentutkimuksen perusteella päätellä sukupuolen moninaisuutta ilmentävien henkilöiden olleen olemassa jo niinkin kaukaisessa historiassa kuin 5000–6000 vuotta eKr. Sumerialainen myytti vuoden 2000 eKr. tienoilta, ”Ihmisen luominen”, kertoo, että Ninmah loi seitsemän fyysisesti erilaista ihmistä. Näihin ihmisryhmiin kuuluivat mm. naiset, jotka eivät voineet saada lapsia sekä ihmiset, joilla ei ollut miesten eikä naisten sukuelimiä. Jokaisella ihmistyyppillä oli oma asemansa ja roolinsa yhteiskunnassa. Hedelmättömät naiset olivat papittaria ja ”sukuelimettömät” olivat kuninkaan avustajia. (Roscoe, 1997.)

³² Keisarinajan Roomassa 300- ja 400-luvuilla tärkein eunukkivirkamies oli ylin kamarinherra, joka hoiti valtakunnan neljänneksi korkeinta virkaa. Eunukit saattoivat jopa olla varakkaampia kuin senaattorit. Syy, miksi usein ulkomaalaiset barbaarit pääsivät Rooman keisarikunnassa (ainakin epävirallisesti) johtaviin aseisiin, oli – kuten aikaisempinakin aikoina – se, että heillä ei ollut verisiteiden kautta luonnollisia liittolaisia yhteiskunnassa. Ja kastraatiosta johtuen ei

luonnollisia jälkeläisiä ollut tiedossa tulevaisuudessakaan. Koska eunukit olivat hallitsijoiden luottohenkilöitä, olivat he välttämättä myös aristokraattien huomion kohteena ja usein yhteiskunnallisen välittäjän roolissa. Eunukkien asema suosittuina hovipalvelijoina liittyi heidän heteroseksuaaliseen vaarattomuuteensa. Esimerkiksi Roomassa keisarinna sai oman eunukkien johtaman hovin, koska ei ollut pelkoa siitä, että hoviväen ja keisarinnan välille olisi syntynyt suhde ja mahdollisesti jälkeläisiä. Samasta syystä eunukit olivat mitä luotettavimpia haaremin vartijoita. Sukupuolijärjestelmä, mikä erotti miesten ja naisten elinpiirin jyrkästi, loi eunukeille kysyntää. (Kilpinen, 1998.)

³³ Islamilaisessa kulttuurissa eunukit olivat välittäjiä naisten ja miesten maailmojen ohella myös elävien ja kuolleiden sekä pyhän ja maallisen välillä. Hautaeunukit ovat olleet islamilaisen kulttuurin ominaispiirre; tätä ammattikuntaa ei muista kulttuureista ole löytynyt. Tämä käytäntö on osoittautunut myös erittäin pitkäikäiseksi; ainakin 1100-luvulta asti eunukit ovat vartioineet ja hoitaneet profeetta Muhammedin hautaa Medinassa, ja vielä vuonna 1925 eräs matkailija kuvasi hautaeunukkien hoitavan juhlallisesti Muhammedin hautaa. On jopa todettu, että vielä niinkin lähellä nykypäivää kuin 1990-luvulla Mekassa ja Medinassa on pyhiä paikkoja vartioimassa ollut yli kolmekymmentä afrikkalaista eunukia. Hautaeunukkien perinne oli voimissaan myös Egyptissä, missä Mamelukkien valtakaudella hallitsevat sulttaanit nimittivät heitä elämänsä aikana palvelleet eunukit hautansa vartijoiksi. Kodin ja haaremin vartioimisesta alkanut palvelussuhde jatkui siis sulttaanin kuoleman jälkeen haudan vartioimisella. (Kilpinen, 1998.)

³⁴ Eunukkien vallan huippukausi ottomaanien Turkissa hiipui 1800-luvulla. Sitä ennen oli afrikkalaisten eunukkien orjakauppa kukoistanut ja jatkunut koko 1800-luvun. Britannia kielsi orjakaupan – vaikkakaan ei itse orjuutta - vuonna 1857, mutta tämä ei merkinnyt eunukki-instituution loppua. Koska eunukkien saanti näin vaikeutui, tuli eunukeista mitä mainioimpia lahjoja - harvinaisia, kalliita ja vaikeita hankkia – millä päästä hallitsijan suosioon. Sulttaani sai eunukkeja lahjaksi suurvisiireiltä, kenraalikuvernööreiltä ja muilta korkea-arvoisilta virkamiehiltä. Ja vaikka eunukkien poliittisen vallan huippukausi oli lopullisesti ohi 1800-luvulla, nimitti sulttaani Abdulhamid (1876–1908) vielä kaksi pääeunukkiaan visiireiksi. Vasta Turkin muuttuminen tasavallaksi merkitsi eunukki-instituution vääjäämätöntä loppua. Kerrotaan, että vuonna 1924 tarpeettomaksi käyneet hovieunukit ostivat itselleen talon Istanbulista, missä he viettivät loppuelämänsä. (Kilpinen, 1998.)

³⁵ Eunukki-instituutiolla on ollut yhtäjaksoisesti pisin historia Kiinassa, missä kastroidut miehet ovat palvelleet keisareita yli 3000 vuoden ajan. Heidän roolinsa oli samankaltainen kuin Rooman keisarikunnassa: koska miesperillisen varmistaminen oli keisareille tärkeää, oli heillä laaja vaimoista ja jalkavaimoista koostuva haaremi, jonka vartioimisessa eunukit olivat kallisarvoisia. Eunukit toimivat myös välittäjinä hallitsijan pyhän persoonan ja maallisen maailman välillä. Eunukkien kulta-aikaa Kiinassa oli Ming-dynastian aika (1368–1644), jolloin yli miljoona eunukia palveli hallitsijoita. 1500-luvulla monet suurmaanomistajat ja alueelliset päälliköt alkoivat matkia keisarisukua ja hankkivat itselleen eunukeita. Samaan aikaan taloudellinen kriisi ajoi tuhansia talonpoikia kastroimaan itsensä ja poikansa, jotta he pääsisivät keisarin palvelukseen. Eunukkien lukumäärää ja valtaa yritettiin Kiinassa rajoittaa, mutta turhaan. Mm. 1800-luvun lopussa eräästä leskikeisarinna suosikkieunukista tuli Kiinan tärkein virkamies sekä keisarinna oikea käsi. Kiinan tultua tasavallaksi vuonna 1912 alkoi eunukki-instituution loppu häämöttää. Lapsikeisari Pu Yi jäi asumaan Kiiellettyyn kaupunkiin hovinsa kanssa, ja tultuaan täysi-ikäiseksi vuonna 1924 hän päätti lopettaa tämän instituution. Pu Yi kutsui kaikki eunukit koolle keisarillisen palatsin pihalle, jossa hän ilmoitti, ettei heidän palveluksiaan enää tarvittu. He saivat hakea omaisuutensa ja jättää Kiielletyn kaupungin. (Vielä samana vuonna itse Pu Yikin joutui jättämään kaupungin.) Sun Yaoting, Kiinan hovin viimeinen eunukki, kuoli 93-vuoden ikäisenä joulukuussa 1996. (Kilpinen, 1998.)

³⁶ Eunukki-instituutio oli entisen Rooman valtakunnan sydänalueella melkein pä kuollut vuosituhatien ajan. Keskiajalla kastroatiota käytettiin pelkästään juridisena tai lääketieteellisenä keinona rankaista tai parantaa ihmisiä. 1500-luvulla eunukeille tuli uusi ”sosiaalinen tilaus”, kun he ryhtyivät korvaamaan naisia ja naisten korkeita ääniä laulutaiteen alalla. Vuonna 1599 mainittiin ensi kerran Sikstiiniläiskappelin kuorossa olevan kaksi kastroattilaulajaa. Tämä oli tosin vain käytännön virallistaminen ja julkituominen, sillä eunukkilaulajia oli kuorossa ollut jo vuosia aikaisemmin. Katolisen kirkon – kuten myös monen muun instituution - suhtautuminen eunukkeihin oli ristiriitaista; kastroatio oli laillista vain lääketieteellisistä syistä, mutta koska naislaulajien käyttö kirkkoissa oli kielletty, oli kastroattilaulajista kova kysyntä. Ja kysyntä loi tarjontaa. Samaan aikaan kastroattilaulajille syntyi kysyntää myös oopperalavoilla ja näyttämöillä. Nykyisen Italian alueella Napolista tuli tärkein kastroattilaulajien koulutuskeskus. Napolin kuningaskunnassa oli vakiintunut käytäntö, jonka mukaan talonpoika saattoi antaa yhden pojan kastroitavaksi, jos hänellä oli vähintään neljä poikalasta. Lisäksi vaateena oli, että poika suostui tähän vapaaehtoisesti ja että tämä oli vähintään seitsemänvuotias. Monet Etelä-Italian köyhät perheet lähettivät mielellään poikansa kouluun ja kastroitavaksi, syynä oli toive vauraammasta elämästä. Kastroattilaulajan elämä ei kuitenkaan ollut helppoa. Koulutus kesti usein jopa kymmenen vuotta, ja oppilaat harjoittelivat laulua useita tunteja päivässä sekä opiskelivat musiikin historiaa ja säveltämistä. Vain murto-osasta opiskelijoita tuli kuuluisia laulajia. Useimmat päätyivät kirkollisiin kuoroihin, instrumentaalimuusikoiksi tai kirkollisiin virkoihin. Arviolta vain yksi prosentti laulajista sai kansainvälistä mainetta.

Näistä kuuluisin oli Farinelli. Farinelli oli Carlo Broschin (1705–1782) taitelijanimi, joka viittasi napolilaisiin Farinan veljeksiin, jotka olivat hänen suojelijoitaan. Farinellin suurimpiin saavutuksiin luetaan se, että hän oli Espanjan kuninkaan lempilaulaja, ja vietti hovissa paljon aikaa. Toinen kuuluisa laulaja oli Filippo Balatri, joka oli tsaari Pietari Suuren lempieunukki. Cosimo de Medici oli lahjoittanut pojan tsaarille, jonka kanssa Balatri vietti osan elämästään. Uransa loppuksi hän asettautui baijerilaiseen luostariin. Balatrin käsin kirjoittamat muistelmat ovat ainoa säilynyt kastraattilaulajan omaelämäkerta.

Parin viime vuosisadan aikana kastraattilaulajien kysyntä hiipui, syitä oli monia. Ensinnäkin 1700-luvun lopussa naiset vihdoin pääsivät esiintymään myös Kirkkovaltiossa. Toiseksi kastraattilaulajat eivät sopineet romantiikan ajan taidekäsitykseen, mikä korosti kaiken luonnollisen ja aidon ihannoitua. Francesco I, 1814, kielsi kastraattilaulajien käytön näyttämöillä. Maallisen musiikin saralla kastraattilaulajien aikakausi päättyi vuonna 1830, kun Giovanni Battista Velluti jätti jäähyväiset oopperanäyttämöille. Italian yhdistymisen myötä (1861) poikien kastrointi loppui, mutta kastraattilaulajien käyttö kirkkomusiikissa kiellettiin virallisesti vasta vuonna 1902. Neljä vuotta aikaisemmin otetussa valokuvassa Sikstiiniläiskappelin kuorosta näkyy vielä seitsemän *castrato* laulajan kuva (Kilpinen 1998).

Kastraattilaulajia ei tämän jälkeen ole ollut. Musiikin saralla heidän tilalleen on tullut jokunen sopraanisti, mies, joka kykenee esittämään barokkioopperan *primo uomon* roolin erityislaatuisten äänensä ansiosta. Sopraanistit ovat melko harvinaisia, kuuluisin heistä lienee kreikkalainen Aris Christofellis. Kastraattilaulajien kanssa sopraanisteilla ei äänen ohella ole mitään yhteistä, koulutus ja oikea tekniikka äänenkäytössä saavat aikaan sen, mikä aikaisemmin saavutettiin (alkeellisen) kirurgian avulla.

³⁷ Tämä käytäntö oli voimassa myös monessa muussa Euroopan maassa, mutta Englannissa se jatkui pidempään kuin muualla. Kunnollisen naisen ei katsottu voivan esiintyä näyttämöllä ja tuoda itseään julki esitysten vaatimalla tavalla, joten miehet ottivat vastuun kaikista rooleista. Keskustelua käytiin tosin myös siitä, oliko sosiaalista järjestystä vahingoittavampaa antaa naisten näytellä naisia vai antaa miesten näytellä naisia. Jälkimmäisessä tapauksessa vaarana nähtiin se, että nuoret miehet omaksuisivat naisen roolin ja/tai homoseksuaalisuuden myös teatterilavojen ulkopuolella. Kun 1600-luvun lopulla naiset vihdoinkin pääsivät esiintymään teattereihin, ei miesnäyttelijöiden ura naisten rooleissa päätynyt heti. Heidän tyylilajinsa muuttui, ja miehet näyttelivät naisia usein kabareessa, pantomiimissa ja komedioissa. Naisnäyttelijät eivät saaneet pelkästään näytellä naisia, mutta yhä yleisemmäksi tuli, että he näyttelivät myös miesten rooleja. Sanotaan, että miehiä näyttelevät naisnäyttelijät olivat suosittuja, koska lavalla he pystyivät erottautumaan muista naisista oman rohkeammin ilmaistun eroottisuuden myötä: näytellessään miestä naisella oli lupa mm. näyttää säääriään tavalla, joka oli muilta naisilta kielletty. Ajanjaksolla 1660–1700 yli neljänneksessä teatteriesityksistä naisilla oli yksi tai useampi rooli, jossa he näyttelivät poikaa tai miestä, ja melkein jokainen naisnäyttelijä joutui jossain uransa vaiheessa näyttelemään miehen osaa. Eräät näyttelijät, kuten Charlotte Charke, pukeutuivat miehiksi myös lavan ulkopuolella. (Bullough & Bullough, 1993.)

³⁸ *Kabuki*-teatterin juuret löytyvät naisten tanssiseurueista, jotka esiintyivät lavoilla Kamo -joen rannoilla 1600-luvun alussa. Verrattuna aikaisempaan perinteiseen teatterimuotoon, *no*, oli tämä naisten tanssi erittäin innovatiivinen ja se tuli nopeasti suosituksi. Uusia elementtejä oli monia: naisten tanssi oli maallista, erossa temppeleiden vallasta, se sai inspiraationsa arkielämästä eikä perinteistä, maskeja ei käytetty, tanssijoiden ulkonäöllä oli suuri merkitys ja viimein: nuoret naiset esiintyivät pukeutuneina pojiksi. Vuonna 1629 viranomaiset kielsivät tämän *onna kabukin*, naisten *kabuki*-teatterin. Tanssiteatteriesitysten katsottiin murtavan julkista moraalialia, sillä monia kohtauksia pidettiin liian eroottisina ja tanssivat naiset olivat usein myös prostituoituja.

Tämän jälkeen *kabuki*-teatteri jatkoi elämäänsä nuorten miesten esittämänä. Siitä tuli *wakashu kabuki*, teatterimuoto, jossa nuorukaiset esiintyivät naisiksi pukeutuneina. Homoseksuaalisuus oli kiinteästi yhteydessä tämän teatterimuodon suosioon. Monet yleisössä olleet miehet rakastuivat esiintyviin nuorukaisiin, ja monien rikkaiden miehien sanotaan tuhlanneen omaisuutensa heihin. Seuraava runo 1600-luvulta kertoo Shimada Man'nosuke nimisestä tanssijasta. ”Hän näyttää olevan nainen, koko maailman silmissä, mutta siitä huolimatta hän on todellisuudessa mies, Man'nosuke, sinä olet todellinen androgyyni Narihira”. (Narihira oli runoilija, joka eli 800-luvulla ja jonka nimi on synonyymi miehelle kauneudelle. Androgyyni kauneus oli tähän aikaan myös naisten ihanne.)

Vain parikymmentä vuotta myöhemmin (1652) myös tämä nuorten miesten teatteri kiellettiin. Perusteluina oli jälleen julkisen moraalin rappeutuminen. Nuorten miesten täytyi leikkauttaa heidän otsahiuskiehkuransa, joka nimenomaan soi heille heidän kauneutensa ja naismaisuuksensa. Vanhempien miesten sanotaan itkeneen verisiä kyneleitä surusta.

Kabuki-teatteri ei kuitenkaan kuollut vaan nuoret miehet alkoivat käyttää violetteja huiveja (*yaro*) otsansa ympärillä, mistä uusi teatterimuoto, *yaro kabuki*, sai nimensä. Tätä teatterimuotoa ei enää kielletty - miksi, sitä ei tiedetä.

Nykypäivän *kabuki* on nimenomaan *yaro kabukia*. Koska ihailun kohde esityksissä ei enää voinut olla nuorten miesten hiuskiehkura, voivat myös vanhemmat miehet pysyä esiintymislavoilla. Kun aikaisemmin *kabuki*-artisti oli saavuttanut suosionsa huipun 15-16-vuotiaana, mahdollisti pidentynyt ura sen, että näyttelijöiden ei enää tarvinnut pitäytyä vain omassa viehätysvoimassaan, vaan miehet kykenivät kehittämään omia naisena olemisen taitojaan vuosien varrella.

Myös peruukin käyttöönotto mahdollisti *oyama*-roolien eli naisten roolien kehittymisen ja kehittämisen ajan myötä.

Näin pelkästä musikaalinomaisesta tanssiteatterista tuli oma varteenotettava vakavampi teatterin muoto. 1700-luvun alussa *kabukin* sanotaan saavuttaneen teatraalisen huippunsa.

Tällöin ei kuitenkaan naisen roolin näyttelemineen vain näyttämöllä ollut enää riittävää *kabuki*-näyttelijöille: kunnon *kabuki*-artistin piti käyttäytyä, pukeutua ja elehtiä myös siviilielämässään kuin nainen. Ja tämä vaade oli myös ajallinen; näyttelijöiden tuli ”olla naisia” loppuelämänsä. Tätä kutsutaan Ayamen periaatteeksi. Ayame oli artisti, joka vakuuttui siitä, että vain elämä naisena tukee *oyama*-roolista suoriutumista. Hän kirjoitti päiväkirjassaan seuraavasti: ”Ei voi tulla erinomaiseksi *oyamaksi* ellei itse elä jokapäiväistä elämää naisena. Sillä miehisuus pettää sen, joka haluaa tulla naiseksi vain lavalla. Se, mikä on todella tärkeää, on jokapäiväinen elämä...”. Pian muutkin näyttelijät alkoivat seurata Ayamen esimerkkiä. He pukeutuivat naisiksi myös teatterin ulkopuolella, ja he jopa saivat käydä naisten kylpylälaitoksissa. ”Oikean” *oyama*-naisellisuuden tuli olla naisellisempää kuin naisten feminiinisuuden. On mielenkiintoista, että traditionaalisen japanilaisen yhteiskunnan historiassa ei yleisemmälläkään tasolla ole löydettävissä tabuja miesten transvestisuuden suhteen. Päinvastoin, miehillä oli etuoikeus pukeutua naisten vaatteisiin, ilman häpeän häivää. Muun muassa kahden japanilaisen kansallissankarin, prinssi Yamato Takerun ja Minamoto no Yoshitunen, elämästä löytyy episodeja, jolloin he olivat pukeutuneet naisiksi. Takeru pukeutui naiseksi saattaakseen paremmin surmata vihollisensa ja Yoshitune käytti usein naisten vaatteita johdattaakseen takaa-ajajiaan harhaan. Naisen pukeutumista mieheksi ei olisi vuosisatoja sitten kuitenkaan katsottu sopivaksi. Modernisaation ja länsimaalaistumisen myötä tämä miesten etuoikeus pukeutua eri sukupuolen vaatteisiin hävisi ja, tietyistä näkökulmasta, siirtyi naisille. (Watanabe & Iwata, 1989.)

³⁹ Näytelmässä *Nan wanghou*, Mies kuningatar, kerrotaan siitä kuinka viehättävä nuori mies pukeutui naiseksi ja mitä tästä seurasi. Tämä 1600-luvulla kirjoitettu näytelmä kertoo pojasta nimeltään Chen Zigao, joka naisellisella viehätysvoimallaan valloittaa Chen dynastian ensimmäisen imperaattorin, Linchuanin kuninkaan. Koska kuninkaan mielestä Zigao on viehättävämpi kuin kukaan hänen haareminsa naisista, pyytää hän poikaa pukeutumaan naiseksi, ja tekee hänestä kuningattaren. Kuninkaan sisko, prinsessa Yuhua, joka ei tiedä Zigaon olevan poika, rakastuu tähän silmittömästi. Hän kuvailee Zigaota näin: ”Hänellä on viehätysvoimaa, jota en ole ennen nähnyt. Edes minä en voi kilpailla hänen kanssaan. Jättäkää sikseen veljeni, mies, joka rakastuu häneen. Minä olen tyttö, mutta en panisi pahakseni nielaista häntä sisimpääni kuin lasillista kylmää vettä.” Prinsessan hovineito yrittää etsiä hänelle miestä, mutta Yuhuan mielestä kukaan mies ei olisi Zigaon veroinen.

Tässä vaiheessa prinsessan hovineito paljastaa hänelle, että Zigao on itse asiassa poika. Tämän uutisen kuultuaan prinsessa haluaa pakottaa Zigaon naimisiin kanssaan, mutta hovineito – joka itsekin on kiinnostunut pojasta – paljastaa kuninkaalle prinsessan aikeet. Kuningas päättää heti mestauttaa prinsessan ja Zigaon, mutta luopuu sitten ajatuksesta, koska näinhän hän menettäisi oman ainutlaatuisen kumppaninsa. Niinpä hän lopulta päättää, että avioliiton salliminen on tapa, millä sekä hän että hänen sisarensa voivat saada Zigaon itselleen, ”jakamalla” hänet.

Tässä tarinassa sukupuolen moninaisuus on esitetty melko yksinkertaisessa muodossa (poika pukeutuu naiseksi) verrattuna alkuperäiseen teatteriesityksen toteutukseen, jossa sukupuolirajojen ylittyminen on moninkertainen ja mutkikas prosessi. Tarinan kirjoittajan Wang Jiden ohjauksessa ja vaatimuksista näyttelijä, joka oli koulutettu näyttelemään naispääosaa, näytteli Zigaon roolin. Näin siis mies, joka oli opetettu näyttelemään naista, näytteli poikaa, joka esiintyi naisen roolissa. Ei tiedetä miksi ohjaaja valitsi tämän sukupuolen ilmaisun kerroksellisuuden, mutta varmasti se kyseenalaistaa yksinkertaisia käsityksiä sukupuolen ilmaisusta ja tuo esiin sukupuolen ja sukupuoliroolien kompleksisuuden. (Volpp, 1996.)

⁴⁰ Jin Xing on kuuluisa kiinalainen tanssija, joka syntyi Guangdongissa, Kiinassa vuonna 1969. Jo kuuden vuoden ikäisenä – kuten monet muutkin kolmannen sukupuolen edustajat – hän tunsi olevansa tyttö, joka joutui elämään pojan kehossa vankina. Hänen sukupuolenkorjausprosessinsa oli valmis vuonna 1989, jolloin hän kävi läpi korjausleikkauksen. (Sanotaan, että näitä leikkauksia on Kiinassa tehty vuodesta 1983.)

Jin Xingin äiti oli hämmentynyt lapsensa sukupuolen kokemisesta, mutta antoi lopulta kaiken emotionaalisen tukensa tyttärelleen. Hän jopa myöhemmin hankki tyttärelleen adoptiolapsen, jotta hänestä voisi tulla äiti.

Jin Xingia ihaillaan Kiinassa valtavasti. Hän oli ensimmäinen kiinalainen, joka sai apurahan tanssin opiskeluun Yhdysvalloissa. Kultainen Tähti, tätä hänen nimensä tarkoittaa, on tanssinut yleisön sydämiin myös muualla kuin Kiinassa. New York, Rooma ja Bryssel ovat muiden muassa kaupunkeja, jotka Jin Xing on valloittanut lahjakkuudellaan. Jin Xing on myös tunnettu koreografina, ja hänen sanotaan puhuvan viittä eri kieltä. Nykyisin hän työskentelee Shanghaissa, missä hän on asettanut tavoitteekseen modernin taiteen tunnetuksi tekemisen ja levittämisen. Hän on myös aloittanut uransa elokuvamaailmassa; Jin Xingillä on osa mm. eräässä unkarilaiskiinalaisessa elokuvassa. Jin Xing kommentoi sukupuolenkorjaustaan seuraavasti: ”Minulta kysytään usein, teinkö sen jonkun miehen vuoksi? Maailmasta ei löydy miestä, kenen vuoksi olisin tämän tehnyt. Se on minua varten. En valehtele itselleni, tein sen itseäni varten, kyse on minun elämästäni.” (http://tgmedia.enacre.net/lorna_lynne/jin_xing.html)

⁴¹ *Mezzadrit* olivat vuokratelijajoukko, jotka elivät Keski-Italian maaseudulla suurissa perheissä, joihin parhaimmillaan (tai pahimmillaan) kuului jopa neljäkymmentä henkeä. Naisten ja miesten työt oli selkeästi rajattu; yksi nainen

(*massaia*) oli vastuussa taloudenhoidosta, ja muut naiset osallistuivat miesten mukana maanviljelyyn. Perheet olivat patrilokaalisia eli kun nuoripari meni naimisiin, täytyi tämän asua aviomiehen isän kodissa. Jokainen perheen poika toi oman vaimonsa kotiin, joten perhe saattoi kasvaa todella suureksi, mikäli poikalapsia oli paljon. Joskus taas saattoi käydä niin, että perheessä ei ollut tarpeeksi naisia. Jos perheen äiti kuoli ennen aikaisesti ja pojat eivät vielä olleet naimiässä, täytyi naisen paikka ”täyttää” perheen sisäin voimin eli usein nuorin poika astui *massaian* rooliin. Hän oli perheen nainen, joka eli työnjaon mukaista elämää, mutta laajemmassa sosiaalisessa ympäristössä häntä ei pidetty naisena. On tapauksia, joissa mies eli naisen kotielämää koko loppuelämänsä, kun taas toisissa tapauksissa avioliiton kautta perheeseen kiirehdiittiin saamaan ”oikea” nainen, jotta mies voisi luopua *massaian* roolista.

Päinvastaisia tapauksia ei ollut eli siis mikäli perhe tarvitsi poikaa, ei tyttö tai nainen voinut korvata miestä tässä roolissa. Sen sijaan patrilokaalisesta järjestyksestä voitiin tällöin poiketa: perheen tyttö voi naimisiin mennessään jäädä miehensä kanssa asumaan oman perheensä taloon. Tämä tapahtui vain mikäli valittiin ”oikean tyyppinen” mies, joka ei tätä poikkeamaa patrilokaalisuudesta hävennyt, vaan näki sen esimerkiksi mahdollisuutena päästä myöhemmin tilan isännäksi. Toinen mahdollisuus korvata poikien puute perheessä oli ottaa vastasyntyneinä hylättyjä poikalapsia otollapsiksi. (Karvinen, 2001)

⁴² Samoa-saarilla on perinteisesti sukupuolia ollut kolme: naiset, miehet ja *fa'afafinet* (tai *fa'afafinet*), termi jonka merkitys on ”naisten kaltaiset”. *Fa'afafinet* ovat biologisesti määriteltyinä miehiä, mutta he elävät elämänsä enimmäkseen naisen roolissa ja pukeutuvat kuin naiset. He alkavat elää valittua rooliaan usein jo hyvin nuorella iällä. Perinteisesti he ovat olleet hyvin arvostettuja sekä perheessään että kyläyhteisössään, koska he ovat tarvittaessa kyenneet tekemään myös raskaita miesten töitä pelloilla.

Kohtaaminen länsimaisen kulttuurin kanssa on vaikuttanut merkittävästi *fa'afafine*-ilmiön elinvoimaan. Perinteisesti Samoalla vietettiin paljon juhlia, joissa naiset järjestivät tanssiesityksiä. Koska saarille saapuneet lähetyssaarnaajat paheksuivat naisten paljaita rintoja, nousivat *fa'afafinet* naisten tilalle juhlissa, sillä heillä ei ollut lähetyssaarnaajien paheksuvia rintoja.

Globalisaation edetessä ja Samoan länsimaalaistuksessa *fa'afafineiden* rooli on hiukan muuttunut, vaikkakin heitä arvostetaan yhä kuin suuria tähtiä. Monet *fa'afafinet* ovat yhteisönsä merkittäviä jäseniä, ja tämä rooli on edelleen sosiaalisesti hyväksytty vaihtoehto kovalle miehisyydelle. Toisaalta heidän sosiaalinen ja ammatillinen roolinsa on melko kapea, joten monet *fa'afafinet* ovat lähteneet etsimään parempaa elintasoja länsimaista, eritoten Uudesta Seelannista. Länsimaisen yhteisön keskellä monen on ollut vaikea löytää paikkaansa, ja moni on päätenyt homodiskoihin tanssimaan eli ammatilliset mahdollisuudet eivät ole laajennet entisestään kovinkaan, kun taas sukupuolen moninaisuutta arvostava oma sosiaalinen verkosto on usein uudessa ympäristössä vielä rakentamatta. (Schmidt, 2001.)

⁴³ *Mahu* voidaan kääntää sanoilla ”puoli-mies, puoli-nainen”, joten *mahun* katsotaan olevan sekä mies että nainen mutta ei kumpikaan totaalisesti. *Mahuksi* tullaan usein jo lapsena, tämä näkyy mm. siinä, että lapsi valitsee työtehtäviä ja leikkejä, jotka ovat kulttuurisesti eri sukupuolelle kuuluvia. Ja kuten monen muunkin kolmannen sukupuolen kohdalla, on mahdollista, että taipumus tulla *mahuksi* tulee ilmi vasta murrosiässä. Tavallisesti *mahut* ovat länsimaalaisittain katsottuna biologisia miehiä, mutta myös biologisia nais *mahuja* lienee ollut olemassa - ja on vieläkin. Tämä kolmannen sukupuolen perinne on mm. Havaijin saarilla pitkä, jopa tuhansia vuosia, mutta se, miksi aikojen kuluessa on raportoitu vain *mahuista*, jotka ovat olleet biologisia miehiä voi johtua ns. ”gender misrecognition”-ilmiöstä. Kyse on siitä, että vain ne tapaukset, joissa ulkonäkö ja ihmisen sukupuoli näyttävät ulkopuolisen silmin olevan ristiriidassa toistensa kanssa, kiinnittävät ulkopuolisen huomion. Näin siis länsimaalaisittain biologiset naiset, jotka ovat olleet mies *mahuja*, on ehkäpä nähty ”pelkkinä” miehinä. On mahdollista, että mies *mahut* ovat tavallaan erheellisesti ”menneet läpi” miehinä, eivätkä omassa sukupuolestaan mies *mahuina*. (Elliston, 1999.)

Levy pitää *mahun* roolia mahdollisena roolivarianttina miehille. Tahitin maaseudulla miesten on mahdollista olla *mahumaisia* ilman, että he ovat *mahuja*. *Mahuksi* tulemista pidetään luonnollisena, ja yhtä luonnollista on se, että *mahu* ei ole *mahu* koko loppuelämänsä. Toisaalta, Levyn mukaan *mahut* ovat ei-miehisen käyttäytymisen mallina miehille; nähdessään *mahun* miehet tietävät, miten heidän ei tulisi käyttäytyä (Levy, 1973).

*Mahu*jen seksuaalisuudesta on keskusteltu paljon; ovatko *mahut* (länsimaalaisittain ymmärrettynä) homoseksuaaleja? Mikäli *mahut* ymmärretään kolmantena sukupuolena, on kysymys tavallaan turha ja vastaus on kielteinen; *mahut* eivät harrasta seksiä keskenään. Sen sijaan esimerkiksi Tahitilla, jossa joka kylässä oli yksi (ja vain yksi) *mahu*, *mahut* olivat seksuaalisessa kanssakäymisessä miesten kanssa. Homoseksuaalisuus ei ollut kriteeri, millä tulla *mahuksi*, vaan *mahuksi* tuleminen kertoi pelkästään henkilön sukupuoli-identiteetistä, ei seksuaalisuudesta. Tämän sukupuoli-identiteetin seurauksena *mahut* harrastivat seksiä miesten kanssa. Yleistäen voidaan sanoa, että *mahuja* ei stigmatisoitu seksuaalisen suuntautumisen vuoksi, eikä näin tehty myöskään heidän mieskumppaneilleen, joita ei pidetty homoina. Monet *mahut* olivat päälliköiden seksikumppaneita. (Siitä, miten sukupuoli-identiteetti ja seksuaalisuus ovat kiteytyneet toisiinsa esimerkiksi nyky-Tahitin yökerhoissa työskentelevissä homoseksuaalisissa transvestiiteissa, ei ole tutkimustietoa. On erittäin todennäköistä, että perinteinen sukupuoli-identiteetti ei ole säilynyt muuttumattomana kosketuksessa länsimaisten seksuaalisuuden määrittelytapojen kanssa.) (Bolin, 1996.)

⁴⁴ Tongan *fakaleitit* kuuluvat ns. kolmanteen sukupuoleen ja he ovat länsimaalaisittain katsottuna biologisia miehiä, jotka elävät elämäänsä naisina. (Tongasta löytyy sukupuoli myös biologisille naisille, jotka elävät miehinä:

fakatangata). *Fakaleitit* omaksuvat hyvin naismaiset käyttäytymismuodot ja puheen. Kävellessään he keinuttavat lantioitaan ja ottavat lyhyitä askelia. Heidän puheensa on nopeatempoista, runsassanaista ja he ilmehtivät kasvoillaan paljon, kun taas tongalaiset miehet ovat yleensä lakonisia ja vähäeleisiä. He pitävät yllään kukkakoristeita ja – seppeleitä, käyttävät hajuvoetta ja kaupunkiympäristössä he käyttävät runsasta meikkiä.

Maaseudulla nuori *fakaleitin* liikkumisalue on paljon kapeampi kuin samanikäisen pojan. Sen sijaan, että he poikien lailla olisivat illat ulkona kahviloissa ja ravintoloissa juomassa ja polttamassa tupakkaa, *fakaleitit* jäävät naisten lailla kotiin viettämään iltaa. Myös vanhemmat *fakaleitit* ovat yleensä naisten seurassa, vaikka heillä näyttääkin olevan vähemmän seuraa kuin nuorilla *fakaleiteillä* tai samanikäisillä miehillä.

Kun *fakaleiti* on nuorten naisten seurassa, on tavallista, että hän flirttailee avoimesti miesten ja poikien kanssa. Flirttailu on usein karikatyyri naisten tavasta käyttäytyä miesten seurassa, joten se herättää naisjoukossa hilpeyttä. *Fakaleiteillä* on seksuaalisia suhteita miesten kanssa, mutta näitä suhteita ei ole nähty homosuhteina, vaan kahden eri sukupuolen välisinä suhteina. Näissä heteromaisiksi ymmärretyissä suhteissa *fakaleiti* nähdään naisen asemassa. Ei ole myöskään tavatonta, että *fakaleitit* joutuvat miesten väkivallan kohteeksi. Tämä vaara on suurempi silloin, kun *fakaleiti* kuuluu alempaan sosiaaliluokkaan, korkeampi sosiaalinen asema suojaa muita *fakaleitejä* väkivallan ja seksuaalisen häirinnän kohteeksi joutumiselta. (Besnier 1994.)

⁴⁵ Portugalilaiset valloittajat olivat ensimmäisinä eurooppalaisina havainnoimassa afrikkalaisten sukupuolijärjestelmien käytäntöjä, ja ihmeteltävää riitti, koska ne erosivat sen ajan eurooppalaisista käsityksistä melko paljon. 1600-luvulla portugalilaiset yrittivät valloittaa Ndongo-kuningaskunnan, jonka asukkaisiin kuului Mbundu-heimo. Valloittajat kutsuivat heimoa nimellä Ngolas, mikä itse asiassa oli kuninkaan arvonimi. He saivat kokea sotilaskuningas Nzingan sotataidot yli neljäkymmenen vuoden ajan – näin kauan Mbundu-heimo taisteli valloittajia vastaan. Nzinga (1581–1663), joka oli syntynyt naisena, oli tullut kuninkaaksi veljensä kuoltua, mikä ei matrilinearisessa yhteisössä ollut lainkaan tavatonta. Tultuaan kuninkaaksi hän kokosi heti koolle armeijan ja johti tätä henkilökohtaisesti, myös taisteluissa.

Vuoden 1650 paikkeilla hollantilainen sotilasattasea pääsi näkemään kuninkaan hovin. Nzingaa ei pidetty kuningattarena vaan kuninkaana; hän hallitsi mieheksi pukeutuneena ja hänellä oli haaremillinen nuoria miehiä, jotka taasen olivat pukeutuneet naisiksi ja heitä kutsuttiin aviovaimoiksi. Missä ikinä Nzinga kulkikaan, hänen alamaisensa laskeutuivat polvilleen ja suutelivat maata.

Muista Angolasta peräisin olevista historiallisista dokumenteista voi päätellä, että Nzingan tapaus ei ollut erikoisuus eikä vain häntä henkilökohtaisesti koskeva tilanne. Angolassa uskottiin yleisesti, että sukupuoli oli olosuhteista riippuvainen sekä symbolinen eikä ainoastaan yksilön oma, syntymässä saatu piirre. Niinpä sukupuolen moninaisuus ja erilaiset sukupuoliroolit ilmenivät monella tavalla Kongon ja Ndongan kuningaskunnissa. Eräs englantilainen vanki, Anrew Battel, kertoi vuonna 1580, että Domben alueen alkuasukkaat elivät villeinä, koska ”heillä on miehiä naisten asuissa, joita he pitävät aviovaimojensa joukossa”. (Murray & Roscoe, 1998.)

⁴⁶ Eräänä lauantaiamuna, vuoden 1989 tammikuussa, Spokaneassa, Washingtonissa olevasta Billy Tiptonin kodista soitetaan ambulanssi. Tipton oli ollut jo kauan sairas, mutta hän oli järjestelmällisesti kieltäytynyt lääkärin tutkimuksista. Hänen adoptoitu poikansa William oli hoivannut Billyä. Sinä aamuna, kannettuaan isänsä kylpyhuoneeseen, William soitti väsyneenä ja neuvottomana äidilleen, joka asui eron vuoksi muualla, uuden perheensä kanssa. Hänen äitinsä Kitty neuvoi Williamia soittamaan hätänumeroon, jotta isä Billy vietäisiin sairaalaan, ja poika seurasi äitinsä ohjetta. Tämän jälkeen William meni hakemaan isänsä aamiaispöytänsä. Kantaessaan isänsä pyörtyi tämä Williamin syliin.

Ambulanssi tuli nopeasti. Hoitajat nostivat Billyn paareille ja yksi heistä avasi pyjaman tarkistaakseen sydämen toiminnan. Hän kääntyi Williamin puoleen ja kysyi: ”Onko isällesi tehty sukupuolenkorjaus?” William lähestyi katsomaan isänsä ja peräännytti äkillisesti, täysin hämmentyneenä ja peloissaan. ”En kyennyt ajattelemaan mitään – katselin vain taivaalle, aivan kuin kaikki olisi ollut jotakin huumehallusinaatiota. Jos isäni olisi elänyt naisena, hän olisi ollut isorintainen.”

Kukaan ei ollut nähnyt Billyn rintoja ja rintakehää vuosikymmeniin. Eivät edes ne viisi vaimoa, keiden kanssa Billy oli ollut aviossa elämänsä aikana, eivätkä ne kolme lasta, jotka Billy oli adoptoinut. Myöhemmin he kertoivat, että Billy oli suojellut yksityisyyttään tarkasti. Peseytyäkseen ja pukeutuakseen hän mm. sulki aina kylpyhuoneen oven perässään avaimella. Monet hänen tuntemansa ihmiset myös tiesivät, että hän satoi rintakehänsä tukeakseen auto-onnettomuudessa vaurioituneita kylkiluitaan. Tässä samaisessa auto-onnettomuudessa – Billyn mukaan – myös hänen sukupuolielimensä olivat vaurioituneet todella pahoin. Tämän hän kertoi vaimoilleen.

Auto-onnettomuudesta ”tiesivät” myös monet muut ihmiset, suuri osa niistä, jotka tunsivat Billyn. Ja monet hänet tunsivatkin: Billy oli kuuluisa jazzmuusikko, pianisti ja saksofonisti. Tieto hänen biologisesta sukupuolestaan tuli heille kaikille yllätyksenä. Vain Billyn vanhemmat, veli ja serkut tiesivät, että Billy oli syntynyt tytöksi (v. 1914), jonka nimi oli Dorothy Lucille Tipton. Vuoden 1933 tienoilla, eli noin kaksikymppisenä hän otti miesmuusikon roolin ja perusti

bändin Kansas Cityssä. Kuuluisan Billy Tipton Trion hän perusti vuonna 1954, ja soitti tässä yli kymmenen vuotta. Billyn onnistui luoda itselleen upea ura miesmuusikkona, ura joka ei loppunut sukupuolialaisuuden paljastumiseen. (<http://www.dianemiddlebrook.com/tipton/btexcerpt.html>)

⁴⁷ Kerrotaan, että 1700-luvulla eli nainen, Anne Bonny, joka oli syntynyt naisena, mutta eli elämänsä pukeutuneena mieheksi. Jo nuorena hän ryhtyi merirosvoksi. Hän ei missään nimessä ollut ainoa urallaan, sillä useiden seikkailunhaluisten naisten sanotaan pistäneen tekoparran tai viikset kasvoilleen peittämään naisellisuuttaan ja liittyneen merirosvojoukkoihin. Mikä tekee Bonnyin tarinasta erikoisen, on se, että hän rakastui kollegaansa, toiseen merirosvoon, komeaan parrakkaaseen mieheen. Tai tältä tilanne päällepäin näytti. Itse asiassa ”miehekäs” merirosvo oli toinen nainen, Mary Read. (Ramet, 1996.)

⁴⁸ Doña Catalina de Erauso, baskinainen, eli melko tavallista elämää viiteentoista ikävuoteen asti. Kuten tapana oli, oli Erauso laitettu nunnaluostariin, kun hän oli neljä vuotta vanha. 15-vuotiaana hän riiteli nunnien kanssa ja teki päätöksen, joka muutti hänen elämänsä täysin. Oli vuosi 1600 kun hän jätti luostarin ja ”ryhtyi mieheksi”. Hän heitti nunnan kaavun pois, ompeli itselleen miehen vaatteet ja leikkautti lyhyen tukan. Sitten hän ryhtyi työnhakuun, ja monesta työpaikasta hän sai palkaksi vaatteita. Miehis en ulkonäön luominen oli Erausolle ensimmäinen tärkeä askel uudessa sukupuollessaan.

Tärkeää miehenä elämässä olivat myös toiminta ja teot. Erauso matkusteli ensin kolme vuotta Espanjassa ja lähti sitten Uuteen Maailmaan, missä hän mm. osallistui Espanjan armeijassa Chilen valloituksen. Hän oleskeli Etelä-Amerikassa melkein kaksikymmentä vuotta, ja tänä aikana hän pelasi uhkapelejä, tappeli, varasti ja murhasi. Kaikkea tätä nainen - ajateltiin - ei olisi voinut tehdä. Hän myös opetteli miten ylläpidettiin miehistä kunniaa. Kerrotaan, että kaksintaistelussa hän tietämättään tappoi oman veljensä. Erauso tunnetaan myös nimellä Luutnantti nanna. Kun eräässä taistelussa Erauso sai pahoja haavoja ja pelkäsi kuolevansa, tunnusti hän kaiken Guamangan piispalle. Kun hänen suuri sukupuolialaisuutensa oli paljastunut, oli hänellä edessään toisenlainen taistelu: hän halusi jatkaa elämäänsä miehenä ja pyysi Paavilta tähän lupaa. Hän saikin syntinsä anteeksi, mutta joutui uudelleen luostariin odottamaan Paavin päätöstä hänen tulevaisuudestaan. Hän odotti luostarissa yli kaksi vuotta. Lopulta hän sai Paavi Urban VIII:lta luvan elää loppuelämänsä miehenä. Tämä oli uskalias ja ehkä odottamatonkin ratkaisu, mutta sen perustana on Erauson uskonnollinen elämä; hän oli oletetun kuolemansa hetkellä palannut kirkon pariin ja vietti aikaa luostarissa, joten hänen uskonsa oletettiin olevan vahva. Myös hänen päätöksensä anoa lupaa Paavilta otettiin näyttönä hänen uskonelämästään. Luultavimmin päätökseen vaikutti myös Erauson neitsyys, mitä pidettiin osoituksena hänen moraalista ylhäisyydestään.

Tätä samaa asiaa katsottiin osoittaneen Erauson halu elää miehenä: miehinä eläneiden naisien nähtiin – sen ajan Euroopassa – pyrkivän johonkin ylhäisempään ja parempaan; miehisyteen. Tästä ei naisia voinut syyttää. Erauson miehin olemus ei enää ollut valepuku vaan etuoikeus, ja Paavin hyväksynnän myötä Erauso ei enää ollut synnintekijä. Myös Espanjan kuningashuoneen suoma eläke kertoo siitä, että Erauson ajateltiin osanneen ylittää oman sukupuolensa heikkoudet ja pyrkineen johonkin parempaan. Luutnantti nanna oli osannut olla rohkea, ylpeä ja röyhkeä – kaikki asioita, mitkä ”kuuluvat” miehisyteen.

Erauson tai Luutnantti nunnan tarina on selkeä esimerkki siitä, kuinka miehisyys latinokulttuureissa(kin) on sosiaalisesti rakennettu niin, että (biologinen) nainenkin voi olla miesten mies. Sukupuoli näyttäytyy tässä kaukana biologiasta. (<http://www.georgetown.edu/sfs/programs/clas/Pubs/entre2000/erauso.html#top>)

⁴⁹ Tarina naispaavista on erittäin laajalle levinnyt, vaikkakin sen todenmukaisuus on kyseenalaistettu monta kertaa: useimmat tutkijat ja historioitsijat kiistävät naispaaviin historiallisen olemassaolon. Legendan siirtyminen sukupolvelta toiselle kertoo kuitenkin mielenkiinnosta ja viehätystä tarinaan, jossa sukupuolirajoja murretaan räikeästi. Legendan mukaan Joanna syntyi Englannissa, muutti Saksaan ja tutustui siellä mieheen, johon hän rakastui. Koska hänen rakkautensa kohde päätyi luostariin, ei Joannan auttanut muuta kuin seurata perässä, ja tähän ei onnistunut muuten kuin esittäytymällä mieheksi. Eri mutkien kautta hän päätyi elämässään Roomaan, sen jälkeen kun maine hänen oppineisuudestaan oli kaupunkiin jo levinnyt. Legendan mukaan paavi Joanna istui pyhällä valtaistuimella 1260-luvulla. Kun Joanna oli jo valittu paaviksi, hän rakastui espanjalaiseen munkkiin ja tuli raskaaksi. Hän salasi taitavasti raskautensa kunnes erään pyhän toimituksen aikana alkoivat synnytystuskat. Legendan lopusta esitetään erilaisia tarinoita, mutta niitä yhdistää se, että Joanna on haudattu paikkaan, jossa hän synnytti poikalapsen. Huomionarvoista legendassa on se, että siinä ei tuomita Joannaa, päinvastoin kerronnoissa on nähtävissä ihailu hänen urheuttaan ja menestystään kohtaan. Ja se mikä Joannan lopulta petti, oli hänen omaan naisuteensa liittyvä seksuaalisuus; jos Joanna olisi kyennyt tämän naisellisen heikkouden hallitsemaan, olisi hän voinut jatkaa paavina kuolemaansa saakka. Tämän kaltaisia tarinoita ei miehistä kerrottu. Mikäli naisena elävä mies olisi elänyt nunnaluostarissa, olisi hänen motiivinsa luultavimmin luokiteltu seksuaaliseksi - luostarissa ei olisi kumppaneista ollut puutetta - tai sitten miehen olisi ajateltu harrastaneen noituutta.

⁵⁰ Yksi erikoisimmista kertomuksista on Chevalier D'eonin elämäntarina. Tämä aatelinen, biologinen mies oli diplomaattina Venäjällä kuningas Louis XV:n aikana. Ennen virkaan nimitystään hän vietti vuoden Venäjällä naisena, esittäytyen omaksi siskokseen, Leaksi, jota todellisuudessa ei ollut olemassa. Kukaan ei epäillyt häntä mieheksi. Venäjällä oleskelun jälkeen D'eon lähti Englantiin, jossa hän esiintyi miehenä, mutta jossa myös levitettiin huhua, että D'eon olisi itse asiassa ollut nainen. Koska D'eon kieltäytyi lääkärintarkastuksesta, jossa hänen sukupuolensa olisi määritelty, antoi kuningas Louis XVI määräyksen, jonka mukaan D'eonin piti pukeutua naiseksi ja elää loppuelämänsä (vuoteen 1810 asti) naisena. Vasta ruumiinavaus osoitti, että D'eon oli biologinen mies, jolla oli lääketieteellisestä normaali miehen keho. (www.debravis.org/gecpage.history.html)

⁵¹ Etelä-Irakissa naisilla, jotka elävät elämänsä sosiaalisina miehinä, on pitkä perinne. Näitä naisia kutsuttiin nimellä *mustergil*, ja vaikkakin heistä tehdyssä tutkimuksessa, joka on jo puoli vuosisataa vanha (Westphal-Hellbusch, 1997, alkuperäinen tutkimus julkaistiin 1956) heihin viitataan termillä transvestiitti, ei tämä luonnehdinta vastaa sitä, mitä sillä nyky-yhteiskunnassamme ymmärretään. Ma'dan-klaanissa *mustergil* nainen pukeutui mieheksi ja eli miehen sosiaalista roolia usein koko elämänsä loppuun asti, vaikkakin paluu naisen sosiaaliseen rooliin ei ollut mahdoton. *Mustergiliksi* tultiin omasta tahdosta. Jotkut tytöt alkoivat pukeutua pojiksi jo nuorina, monilla miehen sukupuoliroolin omaksuminen liittyi puberteettiin, jolloin avioliitto alkoi tulla ajankohtaiseksi, ja toiset naiset ryhtyivät *mustergiliksi* vasta jäätyään leskeksi. Jos nainen oli ensimmäisten kuukautistensa jälkeen päättänyt elää miehen elämää, hyväksyi hänen yhteisönsä tämän päätöksen täysin. Sanottiin, että perheet olivat ylpeitä, jos heidän tyttärensä halusi elää kuin poika. Päätöksensä jälkeen tyttö pukeutui miehen vaatteisiin ja alkoi elää miehen elämää, mihin kuului mm. taloudellinen vastuu omasta elämästään, julkinen elämä miesten tiloissa ja aseiden hankinta sotaa tai metsästystä varten. Aikaisemmin naiset eivät osanneet lukea eivätkä kirjoittaa, mutta *mustergilit* saivat usein mahdollisuuden oppia nämä taidot. Koska *mustergilin* biologisesta alkuperästä ei juurikaan puhuttu, on tiedossa monia tapauksia, jossa vasta henkilön kuoleman yhteydessä huomattiin, että kyseessä olikin biologinen nainen eikä mies.

Mustergil ei kuitenkaan saanut täysiä miehen oikeuksia, mm. juridisesti hän oli nainen. Perintöjärjestelmässään *mustergil* luokiteltiin naiseksi. Edellä mainitussa tutkimuksessa eräs mukana ollut *mustergil* oli poikkeuksellisesti saanut, pitkien oikeusriitojen jälkeen, perittyä itselleen perheen maaomistuksen. Uskonnollisessa elämässään tämäkin *mustergil* oli kuitenkin nainen; hän rukoili Allahia naisena – muutoin hänen rukouksensa olisivat olleet turhia. Hän pukeutui miesten vaatteisiin (sekä ulko- että alusvaatteisiin), mutta merkkienä naiseudesta Allahille, hänellä oli palmikot ja naisten huivi.

Mikäli nuorena tyttönä *mustergilina* elänyt nainen halusi myöhemmin elämässään mennä naimisiin, oli hänen mahdollista palata takaisin naisen sosiaaliseen rooliin. Naimisiin menon jälkeen sosiaalisen sukupuolen roolin vaihtaminen ei enää onnistunut; naisen piti unohtaa koko aikaisemman elämänsä miehen sosiaalinen verkosto ja elämäntapa, ja omistautua avioliitolle. Juuri avioliitossa ja sen mukanaan tuomissa velvollisuuksissa on nähty (ehkä yksinkertaistaen) suurin syy sille, miksi nuoret naiset halusivat tulla *mustergileiksi*: avioliiton velvollisuudet rajoittivat naisen elämää liikaa, ja koska nainen ei voinut elää aviottomana, oli yksinkertaisesti parempi elää miehenä kuin miehen kanssa. (Westphal-Hellbusch, 1997)

⁵² Pohjois-Piegan intiaanit, joita myös mustajaloiksi kutsutaan (luultavimmin sen takia, että he värjäisivät mokkasiiniensa pohjat tuhalla mustaksi), ajattelivat, että miehet olivat aggressiivisia ja naiset alistuvaisia. Naiset, jotka eivät tähän stereotyyppiseen näkemykseen sopineet, kuuluivat omaan kategoriaan ”miessydämiset naiset”. He eivät olleet miehiä, mutta he käyttäytyivät kuin miehet. Heitä on verrattu länsimaalaisen käsitteeseen *tomboy*, poikatyttö, sillä erotuksella että miessydämiset naiset elivät tässä roolissa koko elämänsä ajan. Sen lisäksi, että miessydämisten naisten täytyi olla riippumattomia, rohkeita ja voimakasluonteisia, tuli heidän myös olla naimisissa sekä vielä varakkaitakin. Tämä sukupuolirooli ei ollut lainkaan stigmatisoitu. (Bolin 1996.)

⁵³ Yuma-intiaanit kutsuivat nimellä *elxa* poikia, jotka olivat nähneet unen, mikä sai heidät vaihtamaan sielunsa eri sukupuolen sieluun. Yleensä *elxa* näki tällaisen elämää mullistavan unen murrosiässä. Myös tyttö tai poika, joka näki liian paljon unta yhdestä ainoasta asiasta, joutui muuttamaan sukupuoltaan. Yleensä näissä unissa nuoret saivat viestin joltain kasvilta, eritoten arrowjuurelta, jonka uskottiin itsekkin vaihtavan sukupuolta. Eräs *elxa* kuitenkin näki unta matkasta, ja kerrotaan, että tästä unesta johtuen hänen täytyi alkaa tehdä naisten töitä. Kun hän heräsi unesta, laittoi hän käden suulleen ja alkoi nauraa, mutta hänen naurunsa oli muuttunut. Se oli naisen naurua, ja myös hänen mielensä oli muuttunut miehen mielestä naisen mieleksi. Kun muut ihmiset huomasivat tämän, alkoivat he kohdella häntä naisena. Yuma-intiaaneilla oli neljäs sukupuoli (länsimaalaisittain biologisille) naisille, jotka elivät elämänsä miehinä: *kwe'rhamet*. Oletetaan, että jo pienestä pitäen *kwe'rhamet* leikkivät samoilla leluilla kuin pojat, ja he olivat mieluummin poikien seurassa. Nuorelle *kwe'rhamenille* ei oletettu tulevan kuukautisia, ja heillä oletettiin olevan muutoinkin jokin (nykytermein) intersukupuolisuuden tila.

Yuma-kulttuurissa uskottiin, että läheisen vuoren, Sierra Estrellan, sisällä asui transvestiitti. Tällä, ja toisellakin lähivuorella, oli valta muuttaa miesten sukupuolta. Tällaisen muutoksen merkkien kerrottiin tulevan jo aikaisin lapsuudessa, joten vanhemmat ihmiset tiesivät pojan käytöksestä tulisiko hän muuttamaan sukupuoleltaan. Näin siis

luonnonvoimat olivat mukana päättämässä ja toteuttamassa muutoksia sukupuolella, ja tästä johtuen myös itse muutos nähtiin täysin luonnollisena tapahtumana.

(http://www.symposion.com/ijt/benjamin/appendix_c.htm#Mythology%20and%20demonology)

⁵⁴ Myanmarissa sukupuolen moninaisuus on kytköksissä paikallisen kulttuurin ja burmalaisen buddhismien näkemykseen pyhästä. (Länsimaalaisittain katsottuna biologisia) miehiä, jotka pukeutuvat naiseksi kutsutaan nimellä *acault* ja heitä kunnioitetaan ja pidetään pyhinä olentoina, joilla on erityisiä rooleja (kuten shamaanin rooli) juhlissa ja seremonioissa. He saavat erityisen voimansa ja valtansa hengellisestä avioliitosta Manguedonin kanssa, joka on yksi kolmestakymmenestäseitsemästä jumalattaresta. Manguedon voi ottaa miehen valtaansa koska vain, mutta on todennäköistä, että hän alkaa vallata pojan hengen tämän ollessa vielä pieni. Tämän jälkeen miehellä tai pojalla ei ole muuta mahdollisuutta kuin hyväksyä olevansa *acault*.

Tästä on sekä hyviä että huonoja seurauksia. Esimerkki jälkimmäisestä on se, että *acault* ei pääse elämässään *nirvanaan*, koska vai miehet voivat sen saavuttaa. Jos omasta pojasta tulee *acault*, on se toisille merkki siitä, että jompikumpi vanhempi on viettänyt edellisessä elämässään kunniantonta elämää, jonka seurauksista hän saa nyt kärsiä. Onneksi hyvät seuraukset mielen haltuunotosta ovat huonoja merkittävämpiä. Koska Manguedon on hyvän onnen ja menestyksen jumalatar, voi *acault* toimia näiden välittäjänä. Tämä suo monelle *acaultille* suotuisan aseman paikallisessa yhteiskunnassa, koska monet henkilöt, yhteiskunnalliseen luokkaan katsomatta, konsultoivat heitä paremman menestyksen toivossa. Toiset *acaultit* elävät elämänsä naisina, ja heillä on halu saada naisen keho. Koska Manguedon olisi mustasukkainen, jos *acaulteilla* olisi seksuaalisia suhteita naisiin – se olisi pettämistä – heillä on useimmiten suhde miehiin. Tällöin ajatellaan myös, että *acault* symbolisoi Manguedonia, joka haluaa näyttävästi seksuaalisena ja eroottisena olentona miehille. Miehiä, jotka ovat seksuaalisissa kanssakäymisissä *acaultien* kanssa, ei pidetä homoseksuaaleina, koska *acaultit* eivät ole miehiä hengellisesti. (Bullough & Bullough, 1993.)

⁵⁵ Sukupuolen moninaisuus oli monella tavalla mukana shamanistisissa rituaaleissa. Joissakin rituaaleissa sukupuolten erojen korostaminen oli keskiössä, toisissa taas hämärrettiin sukupuolten eroja ja vielä yhtenä mahdollisuutena oli sukupuolen muuttaminen. Shamaanit operoivat välittäjinä hengen ja maallisen maailman välillä. Heille oli mahdollista muuttua sukupuolesta toiseen, jos he vain olivat tarpeeksi taitavia hyödyntämään henkisiä miehisiiä ja naisellisia voimia. Usein tämä toisen sukupuolen omaaminen tapahtui shamanistisissa istunnoissa, ja oli täten vain lyhytaikaista, mutta joskus sukupuolen vaihto voi olla pidempi aikaistakin. Miestä, joka vaihtoi sukupuoltaan, kutsuttiin Venäjän Siperiassa nimellä *ne'uchica*, ”pehmeä mies” tai ”naisen kaltainen mies”, ja naista, joka muuttui miehiksi, kutsuttiin nimellä *qa'chikicheca*, ”miehen kaltainen nainen”.

Mies, josta tuli nainen, kävi läpi pitkän prosessin. Ensin tuleva ”pehmeä mies” alkoi kammata hiuksensa naisten lailla. Seuraava askel oli naisten vaatteisiin pukeutuminen. Etnografi Bogoras kertoi tarinan Kimiqui-nimisestä miehestä, joka sanoi omaavansa shamanistisia voimia, ja joka käytti naisten vaatteita jo pienestä pojasta alkaen. Kimiqui oli ollut lapsena sairas, tämä outo sairaus oli pakottanut hänet nukkumaan aamusta iltaan ja illasta aamuun. Kerran unittilassa hän näki näyn, jossa häntä kehoitettiin pukeutumaan naisen vaatteisiin ja tätä näkyä hän toteutti elämässään. Kimiqui oli kuitenkin myös mies: hän oli naimisissa naisen kanssa, neljän lapsen isä ja hänen poskiansa peitti lyhyt sänkämäinen musta parta.

Pelkkä pukeutuminen naisten vaatteisiin ei kuitenkaan riittänyt erityisten shamanististen voimien saamiseen. Tämän lisäksi shamaaniolokkaan tuli omaksua naiselliset käytöstavat ja toimet. Tässä prosessissa henget auttoivat tulevaa shamaania mm. muuttamalla tämän äänen naiselliseksi, poistamalla hänestä miehisiiä fyysisiiä voimia ja antamalla hänelle naisellista avuttomuutta. Hän alkoi pitää lasten hoidosta ja tyhjänpäiväisestä rupattelusta, ja hän alkoi ujoistella vieraiden seurassa. Näin ”pehmeä mies” tunsii itsensä yhä enemmän naiseksi. Todellinen ”pehmeä mies” ryhtyi kilpailemaan miehistä nuorten neitojen kanssa, ja onnistuikin tässä henkien avustamana. Hän valitsii itselleen rakastajan ja lopulta meni avioon. Vaikkakin – aina Bogorasin mukaan – suurin osa avioliitoista onnistuui hyvin ja rakkauselämäkin sujui mainiosti, kun vaimolla oli passiivinen rooli, oli toisilla ”pehmeillä miehillä” omia rakastajattaria, joilta he saivat lapsiakin. Toisaalta, toiset ”pehmeät miehet” menettivät kokonaan miehiset halunsa ja lopulta he jopa saivat itselleen naisen sukupuolielimet.

Sukupuoltaan vaihtuneet shamaanit olivat omassa yhteisössään arvostettuja ja samalla pelättyjä. ”Pehmeitä miehiä” ei itsessään pelätty – olivathan he käytökseltään ujoja ja varautuneita – mutta koska heidän muutoksensa aikaansaaneet henget olivat niin voimakkaita, tuli näitä suojelijahenkiä pelätä. (Mandelstam Balzer, 1996.)

⁵⁶ Shamanismi on ollut merkityksellinen myös eskimoiden parissa ja – kuten shamanismiin kuuluu – ilmeni heilläkin sukupuolen moninaisuuteen liittyviä ilmiöitä. Inuitien sukupuolijärjestelmässä ei sukupuolta määritelty biologian tai anatomian perusteella, vaan syntynyt lapsi sai sen sukupuolen, joka vastasi hänen identiteettiään. Identiteetin vastasyntynyt lapsi taas sai hengeltä, jonka reinkarnaatio lapsi oli. Jo kohdussa uudelleen syntyvä henki valtasi sikiön, ja tämän hengen sukupuolen vastasyntynyt lapsi sai. Ei ollut tavatonta, että useampi henki syntyi uudelleen lapsen myötä ja lapsi sai tällöin jokaisen hengen nimen. Eräällä naisella oli jopa kuusitoista nimeä.

Syntymän yhteydessä shamaanin tehtävä oli ilmoittaa syntyneen lapsen sukupuoli, ja tämä ei aina vastannut biologista sukupuolta. Mikäli näin tapahtui, täytyi lapsen vanhetessaan muuttaa käyttäytymistään vastaamaan biologista sukupuoltaan, vaikka shamaanin osoittama sukupuoli ei muuttunut miksiäkään koko henkilön elämän aikana. Oli siis mahdollista, että ihmisellä oli eri sukupuoli kuin hänen sukupuoliroolinsa, mikä vastasi hänen biologista sukupuoltaan. Koska inuit ien uskomusten mukaan vastakkaisen sukupuolen henget autoivat shamaaneja toiminnassaan, oli shamaaneilla (olipa kyse miehistä tai naisista) oli sama nimi kuin ”heidän” hengillään. (Mandelstam Balzer, 1996.) Eli se mikä tapahtui ei-shamaanien kohdalla satunnaisesti – biologisen ja oman sukupuolen vastaamattomuus – tapahtui shamaanien kohdalla järjestelmällisesti.

⁵⁷ *Muxe*-ihmiset on nähty kolmannen sukupuolen edustajina omassa kulttuurissaan. Zapotekit ajattelevat *muxien* syntyneen tähän sukupuoleen Jumalan tahdosta, mikä tekee heistä arvostetun ihmisryhmän. Tämä arvostus näkyy etenkin perheen ja suvun piirissä. Myös sukuun kuulumattomien naisten sanotaan arvostavan *muxeja* enemmän kuin sukuun kuulumattomien heteromiesten. *Muxe*ksi synnyttään, ja pikkupoikien voidaan huomata oleva *muxeja* joskus jo kolmen ikävuoden tienoilla. *Muxe* leikkii nukeilla ja pitää kotileikeistä, hän matkii mieluummin äitiään kuin isäänsä ja hän pukeuu mielellään tyttöjen vaatteisiin. On kuitenkin mahdollista, että lapsena näin käyttäytyvistä pojista tulee teini-ikäisinä poikia, joita ei voi erottaa esim. heidän ei-*muxe* veljistä. Samoin monet *muxet* siirtyvät kolmanteen sukupuoleen vasta teini-ikässä. Vaikkakin sukupuoli on syntymässä jo annettu, oman sukupuolen löytämiseen ja sen ilmaisuun annetaan siis aikaa ja väljyyttä. Ihmisen kehittymisen aikana ilmennyt sukupuoli määrittyy tavallaan takaantuvasti: mikä onkaan ihmisen (psyykkinen) sukupuoli, on se ollut läsnä jo syntymästä.

Koska perheet hyväksyvät *muxet* täysin, asuvat he usein perheen kanssa vielä aikuisinakin. Yleisesti ajatellaan, että *muxet* ovat lapsista lahjakkaimpia ja älykkäimpiä, joten perheet panostavat usein heidän koulutukseensa enemmän kuin muiden lapsien. Näinpä he ovat yleisesti ottaen korkeammin koulutettuja kuin monet muut, ja uskomus suuremmasta älykkyydestä saa usein vahvistuksen. Nykyisin *muxet* ovat usein töissä virkamiehinä ja heidän sanotaan osallistuvan aktiivisesti paikallispolitiikkaan.

Perinteisesti *muxet* ovat voineet tehdä sekä miesten että naisten töitä. Koska heillä uskotaan olevan suuria taiteellisia lahjoja, ovat he usein olleet käsityöammateissa. Heidän oletetun lahjakkuutensa vuoksi pidetään *muxien* käsitöitä parempina kuin naisten tekemiä. *Muxet* eivät sekoita naisten ja miesten maailmoja ainoastaan työn saralla vaan myös ulkomuodossaan. Heidän hiuksensa on leikattu miesten hiusten lailla, mutta hiukset ovat kammattuna naisten tavoin. Heidän vaatteensa ovat usein miesten vaatteita, mutta *muxien* sanotaan kiinnittävän enemmän huomiota vaatteiden istuvuuteen ja kankaiden laatuun. Joskus he käyttävät korva- ja kaulakoruja, ja heidän paitojensa napit ovat kullan värisiä. Toisin kuin monilla muilla ns. kolmansilla sukupuolilla, *muxeilla* ei ole erityistä uskonnollista roolia rituaaleissa tai seremonioissa, katolisen kirkon menoihin he osallistuvat miehen roolissa. Juhlissa heille on sallittua käyttäytyä kuin naiset, esimerkiksi tanssia naisten parina tai keskenään (mikä on miehiltä kielletty). Vaikkakin zapotekeilta puuttuu käsite ”homoseksuaalisuus”, on todettu, että *muxe*-instituutiolla tai *muxe*-henkilöillä ei ole mitään suoraa korrelaatiota homoseksuaalisuuden kanssa. *Muxeilla* voi olla suhteita homo- tai bi-miehiin, mutta heillä voi myös olla suhteita naisiin, ja he voivat solmia avioliiton naisen kanssa. Seksuaalisuus tai sosiaalinen partnerin valinta ei vaikuta heidän sukupuoli-identiteettiinsä perusteisiin.

(Zapotekeilla on termi myös maskuliinisille naisille, *marimacha*, mutta zapotekit eivätkä *marimachat* itse käsitä tätä kategoriata kolmantena sukupuolena. (Chiñas, 1995.)

⁵⁸ Jorubat ovat noin 20-miljoonainen kansa, joka asuu Nigerian alueella. Jorubojen perinteisessä kulttuurissa on sukupuolella ollut korkeintaan toissijainen merkitys. Sosiaaliset roolit ja odotukset ovat määräytyneet iän mukaan. Joruba-kulttuurissa sa perhe jäsenettiin pikemmin verisukulaisuuden kuin avioliiton kautta ja heidän kielessään ei ollut miestä ja vaimoa tarkoittavia sanoja, vaan aviopuolisoihin viittaavat sanat tarkoittivat ”sukuun alun perin kuulunutta” ja ”sukuun avioliiton kautta tullutta”. Myös sukulaisuutta kuvaavat sanat viittasivat ikään eivätkä sukupuoleen. Länsimaisilla ihmisillä on ollut vaikeuksia ymmärtää jorubojen kulttuuria. Erästä perinteistä rituaalia on mm. tulkittu niin, että pappi pukeutuu siinä naiseksi. Etnosentrisen ajattelun läpäisemille länsimaalaisille ei juolahtanut mieleen, että pappi ei yksinkertaisesti voinut pukeutua naiseksi, koska ajatusta naisten ja miesten asuista ei ollut olemassa. Kyseessä olikin papin rituaaliasu, joka länsimaisen kulttuurin silmin näytti naisen asulta. Eräät nykytutkijat ovatkin esittäneet, että naisen käsite tuli Jorubamaahan eurooppalaisen kolonialismin myötä. Ajatus biologisen sukupuolen perusteella tehtävistä sosiaalisista jaotteluista ja siihen liittyvästä alemmasta kategoriasta, naiseudesta, syntyi siis vasta länsimaisen kulttuurin kohtaamisen vaikutuksesta. Nykyisin joruboilla on käsitteet kahdelle sukupuolelle, miehille ja naisille. (Eskelinen, 2003.)

⁵⁹ Lakota intiaanien kielessä ei ole persoonapronomineja, ja lasta ei kutsuta millään sukupuoleen viittaavalla nimellä, oli kyse biologisesta tai sosiaalisesta sukupuolesta, ennen kuin hän noin viiden vuoden ikäisenä itse osoittaa onko tyttö, poika vai kenties *winkte* (Schützer, 1998).

⁶⁰ Tahitilaisten parissa ei myöskään määritellä vastasyntyneen lapsen sukupuolta, seikka, jota pidetään (moneen muuhun asiaan liitettyinä) todisteena siitä, että Tahitilla ei sukupuolten erilaisuudella ole kovin suurta merkitystä. Miehillä ja naisilla on melko samanlaiset sosiaaliset roolit ja heidän yhteiskuntaansa on pidetty tasa-arvoisena. On myös mielenkiintoista, että Tahitilla ei käytetä yleistyksiä, jotka viittaavat jonkin sukupuolen stereotyyppisiin ominaisuuksiin. Yksilöllisyys on asia, jota kunnioitetaan myös luonnon tuotoksena.

On myös esitetty, että tällaisessa sukupuolineutraalissa ja sukupuolen tasa-arvoon pyrkivässä yhteiskunnassa (länsimaisia käsitteitä käyttäen) kolmas sukupuoli - *mahu* - vahvistaa miesten muutoin ”kadoksissa olevaa maskuliinisuutta”. Peilaten itseensä *mahuja* vastaan miehet näkevät, miten heidän ei tule käyttäytyä (Levy 1973). Tämä väite voidaan kuitenkin kyseenalaistaa. Erään teorian mukaan *mahut* eivät suinkaan ole ovat esimerkkinä miehille vaan naisille siitä, miten heidän ei tule käyttäytyä. Esimerkiksi Samoan *fa’afafinet* imitoivat karrikoidusti vanhoja, kypsä naisia, ja joskus taas he matkivat käytöksellään nuoria neitsyitä. Kun *fa’afafinet* parodioivat neitsyitä, nousee parodiassa seksuaalisuus voimakkaasti esiin. Tästä seuraa, että *fa’afafinet* ise asiassa näyttävät neitsyille, mikä ei ole heille soveliaasta käytöstä. (Besnier, 1994.)

⁶¹ Lili Elbe oli tanskalainen transnainen, joka oli yksi ensimmäisistä sukupuolenkorjausprosessin ja – leikkauksen läpikäyneistä henkilöistä. Hän oli ammatiltaan taidemaalari, tunnettu lähinnä maisemamaalauksistaan sekä Pariisin kaupunkikuvauksista. Lili lähti sukupuolenkorjausprosessiin vasta aikuisiällä, jo kuuluisana taiteilijana sekä aviomiehenä. Lili sai syntyessään, vuonna 1886, nimen Einar Wegener. Hän opiskeli taidekoulussa, missä hän tapasi tulevan vaimonsa Gerdan. Se oli rakkautta ensi silmäyksellä. Pariskunta meni naimisiin, kun Lili oli kaksikymmentä vuotta vanha.

Lilin sanotaan ”syntyneen”, kun hän erään kerran joutui poseeraamaan Gerdalle, kun taidemalli ei ilmestynytäkään paikalle sovitun aikaan. Gerda pyysi Liliä laittamaan päälleen naisten sukat ja korkeakorkoiset kengät, asu, minkä Lili tunsu heti omakseen. Kun Gerdan taide malli yllättäen ilmestyi paikalle, antoi hän Einarin nähdessään tälle nimen Lili. Lili piti mallina olosta ja siihen liittyvästä naiseksi pukeutumisesta niin paljon, että hän jatkoi mallina olemista vaimolleen. Gerda, jonka työt saivat osakseen ihailua sekä Kööpenhaminassa että Pariisissa, kertoi kaikille mallin olevan Einarin sisko.

Lili kävi Saksassa sukupuolenkorjausleikkauksissa yhteensä neljä kertaa. Kaksi lääkäriä oli arvioinut Lilin olevan homoseksuaali, kun taas kolmannen mukaan hän oli intersukupuolinen. Koska Lilin mielestä hän ja Einar olivat täydellisesti eri ihmisiä, hän lopetti maalaamisen heti kun korjausprosessi alkoi. Leikkausten jälkeen hän sai naisen nimellään olevan passin ja Tanskan kuningas mitätöi hänen avioliittonsa. Avioliiton purkautumisen jälkeen Gerda meni naimisiin erään heidän tuttavansa kanssa, ja myös Lili vastasi myöntävästi erälle perhetutulle (joka tietenkin - aikakauden huomioon ottaen - oli mies).

Lili oli ajatellut menevänsä naimisiin viimeisen leikkauksen jälkeen, ja hän unelmoi äidiksi tulemisesta – hänen lääkärinsä ei pitänyt leikkauksien mahdollistamaa raskautta täysin mahdottomana. Lili kuitenkin kuoli sydänsairauteen ennen kuin tämä viimeinen leikkaus ja avioliitto toteutuivat. Ennen hänen kuolemaansa, vuonna 1931, hänestä kuitenkin uutisoitiin sekä Saksan että Tanskan lehdistössä sensaatiohakuisesti. Lilin kuoleman jälkeen Ernst Jacobson kirjoitti hänestä kirjan *Man Into Woman* (1933), mikä on ensimmäinen teos, jossa homoseksuaalisuus ja transsukupuolisuus, eli seksuaalisuus ja sukupuoli, erotetaan toisistaan tavalla, joka kuuluu valtavirran ajatteluun tänäkin päivänä. (http://www.glbtc.com/arts/elbe_1.html)

⁶² *Tikveró* (Kanan tappo) -rituaali on Lounais-Unkarissa toteutettu perinne, jossa nuoret miehet pukeutuvat naisiksi. Perinteen mukaan nuorukaiset kulkevat talosta taloon nauttiakseen hyvästä ruoasta ja viettääkseen juhlahetkiä talonväen kanssa. Miehet pukeutuvat leveisiin hameisiin, naisten puseroihin, takkeihin, joissa on koristusnauhoja sekä huiveihin. Toiset käyttävät peruukkeja tai hevosen hännästä tehtyjä tekohiuksia. Tavoitteena on laittaa niin paljon, ettei kukaan pysty tunnistamaan kuka kukin on. Vierailujen aikana näille naiseksi pukeutuneille miehille on sallittu irstas, enemmän tai vähemmän seksuaalieroottinen käytös, jonka kohteena ovat talon miehet. Nämä ”naiset” tanssivat myös talon naisten kanssa, jolloin irvaillaan naisten välisille homoseksuaalisille suhteille, mitkä yleisesti ottaen ovat vahva tabu. Naisilla on mahdollisuus pukeutua miehiksi asian tapajaisten yhteydessä, ja myös heillä on tapana käydä naamioituneina vierailulla yhteisönsä taloissa. Miehisyyden merkinä heillä on porkkana tai lehmän sarvi housuissa. Naisten tanssissa miehinä talonväen naisten kanssa on heillä mahdollisuus irvailla miehille miehisydestä. (Kürti, 1996.)

⁶³ Sukupuolen moninaisuutta ilmentävä englanninkielinen sanasto on rikkaampi, tai ainakin laajempi, kuin suomalainen sanasto. Englanninkielisiä määritelmiä, joilla transgenderihmiset (eli ihmiset, jotka eivät halua lokeroita itseään kumpaankaan yhteiskunnallisesti hyväksytyyn sukupuoleen) ovat itsensä itse määritelleet, on lähes loputtomiin ja uusia syntyy jatkuvasti. Esimerkkejä määritelmistä ovat mm. seuraavat termit: *polygendered, pangendered, multigendered, omnigendered, gender-outlaw, gender-variant, variant-expressive, bigendered, creatively gendered, alternately gendered, gender-free, gender transgressor, inner sex, truegendered, genderbreaker, genderbender, metagendered* ja yksinkertaisesti *person*.

⁶⁴ Eräs kreikkalaisen mytologian tunnetuimmista taruista kertoo tietäjä Teiresiaksesta, joka syntyi pojaksi, muuttui naiseksi ja kahdeksan vuotta tämän jälkeen vielä takaisin mieheksi. Laajalle levinneen tarinan mukaan Teiresias näki kaksi käärmettä parittelemassa, ja nämä hyökkäsivät häntä kohti. Teiresias tappoi kepillään naaraskäärmeen ja muuttui välittömästi naiseksi. Myöhemmin hänestä tuli tunnettu portto. Koska naiseksi muuttunut mies ei voinut jäädä pysyvästi naiseksi, muuttui hän jonkin ajan kuluttua takaisin mieheksi samankaltaisen tapahtumaketjun kautta, mutta tällä kertaa tapettu käärme oli uroskäärme.

Teiresiaksen kokemus elämästä sekä naisena ja miehenä oli hänelle avu mm. suhteessa jumaliin. Tämä tieto tosin saattoi hänet myös vaikeuksiin, kun hänet saatettiin mukaan riitaan Zeuksen ja Heran välillä. Hera syytti Zeusta lukemattomista pettämisistä, ja Zeus myönsi tekonsa, mutta lisäsi samalla ettei niillä ole merkitystä, koska naiset nauttivat seksistä paljon enemmän kuin miehet. Hera, joka ei ollut samaa mieltä, pyysi apua Teiresiakselta. Tämä vastasi seuraavasti: ”Jos rakkauden ilot ovat kymmenen verran, niin kolme kertaa kolme on naisen osuus ja yksi on miehen”. Hera raivostui tästä niin paljon, että sokeutti Teiresiaksen. Zeus, joka ei voinut taikaa poistaa, antoi Teiresiakselle kyvyn nähdä sisäänpäin ja pidensi hänen elämänsä seitsemän sukupolven verran. (Bullough & Bullough, 1993.)

⁶⁵ Jopa Rooman keisarikunnan keisarien on kerrottu muuttaneen sukupuoltaan. Kerrotaan, että (muutoinkin pahamaineinen) keisari Nero olisi määrännyt ehkäpä yhden historian ensimmäisistä sukupuolenvaihtoleikkauksista tehtäväksi. Tarinan mukaan riidellessään vaimonsa kanssa Nero sai raivokohtauksen ja potkaisi raskaana olevaa vaimoaan tappaen tämän. Ymmärtäessään tekonsa hän tuli katumuspäälle ja yritti lieventää omantunnontuskiaan löytämällä uuden vaimon, jonka kasvot muistuttaisivat mahdollisimman paljon edesmennyt vaimoa. Ulkonäöltään lähinnä tapettua vaimoa olikin nuori mies, entinen orja Sporum. Niinpä hän määräsi kirurginsa leikkaamaan Sporumin naiseksi. Tämän sukupuolenvaihdon - korjauksesta tuskin voi puhua – jälkeen nämä kaksi, mies ja nainen, menivät naimisiin.

Toisessa Rooman keisarikunnan ajoista kertovassa tarinassa toivotun sukupuolenvaihdon kohde oli sen sijaan keisari itse. Keisari Heliogabaluksen sanotaan olleen virallisesti naimisissa erään vahvan orjan kanssa. Avioliitossa keisarilla oli naisen rooli. Sanotaan, että hän ilahtui, kun häntä kutsuttiin neidoksi, vaimoksi ja keisarinnaksi. Kerrotaan myös, että hän tarjosi puoli Rooman valtakuntaa lääkärille, joka olisi voinut antaa hänelle naisen sukupuolielimet. (Toive, mikä mitä ilmeisimmin ei toteutunut.)

(http://www.symposion.com/ijt/benjamin/appendix_c.htm#Mythology%20and%20demonology)

⁶⁶ Aina ei lääketiede ole viimeinen auktoriteetti sukupuolta koskevissa asioissa, vaan historian kulussa on oikeuslaitoskin, juridinen käsitys sukupuolesta, ollut merkityksellinen. Vuosien varrella oikeusistuimet ovat kohdanneet kovin erilaisia tapauksia, ja sukupuolen määrittäminen on joskus ollut niin vaikeaa, että oikeuslaitos on päätenyt varsinkin omalaatuisiin ratkaisuihin. Englantilaiselle Thomasine Hallille annettiin syntymässä tytön sukupuoli. Kun hän oli kaksikymmentäkaksi vuotta vanha, hän liittyi armeijaan mieheksi pukeutuneena. Sitten hän matkasi Yhdysvaltoihin, missä eli naisena pitkän aikaan. Erään kerran lääkärintarkastuksen yhteydessä havaittiin, että hänen sukupuolielimensä olivatkin miehen genitaalit. Mitä luultavimmin hän oli intersukupuolinen, jolle miehet ominaisuudet olivat kehittyneet murrosiän myötä. Yhdysvaltojen oikeuslaitos – olemme vuodessa 1629 – ei pystynyt tilannetta ymmärtämään ja hänet tuomittiin pukeutumaan puoliksi mieheksi ja puoliksi naiseksi. (Trumbach, 1994.)

⁶⁷ Sanan ”transvestiitti” keksi saksalainen seksologi ja homoseksuaalien oikeuksia ajanut Magnus Hirschfeldt viime vuosisadan alussa. Hirschfeldt tutki satoja miehiä, jotka kokivat biologisen sukupuolen omakseen, mutta halusivat silloin tällöin pukeutua naisten vaatteisiin ja omaksua näihin vaatteisiin liittyviä sosiaalisia rooleja. Tutkimuksesta ilmeni jo tuolloin, ettei transvestisuudessa ollut kyse homoseksuaalisuudesta ja sen ilmentämisestä vaan omasta ilmiöstään, joka on tyypillisempi hetero- kuin homomiehille. Hirschfeldtin tutkimuksen jälkeen transvestisuus termi vakiintui viittaamaan tiettyyn sukupuoli-identiteetin häiriöön, nykyäänkin kansainvälisen tautiluokituksen mukaan se on ”kaksoisroolinen vastakkaisen sukupuolen pukeutumisen halu”. (Tautiluokitus ICD-10 1999, F64.1) Määritelmällisesti kyseessä on vastakkaisen sukupuolen vaatteiden käyttäminen jossakin elämänvaiheessa tarkoituksena nauttia vastakkaisen sukupuolen väliaikaisesta jäsenyydestä. Erotuksena transsukupuolisuudesta mainitaan, että tähän käyttäytymiseen ei liity toivetta pysyvämmästä sukupuolen muutoksesta kirurgisine käsittelyineen. Transvestisuudessa erotetaan myös ”esinekohtainen vastakkainen sukupuoleksi pukeutumisen halu” eli transvestiittinen fetisismi (F65.1). Olennainen ero näillä kahdella transvestisuuden luokalla liittyy – tautiluokituksen mukaan – seksuaalisuuteen, sillä seksuaalinen kiihottuminen, orgasmi ja tämän jälkeinen halu riisuutua toisen sukupuolen vaatteista nähdään fetisistisen transvestisuuden merkkeinä. Naisten vaatteet ja naisuus nähdään näin fetisiseinä, joista fetisistiset transvestiitit saavat seksuaalista tyydytystä. (Jokinen, 2001.)

Koska transvestisuus on (myös) lääketieteellinen termi, käytetään länsimaissa samasta ilmiöstä usein termiä ristiinpukeutuminen (cross-dressing), joka tuo ilmiön pois lääketieteellisen määrittelyn piiristä. Suomessa tätä termiä ei ole laajemmin omaksuttu, vaikkakin sillä voi hyvin kuvata ”kaikkea sukupuolen kulttuurisia koodeja rikkovaa

sukupuolenilmentämis *toimintaa*” (Leinonen, 2003). Suomessa näkee vielä joskus käytettävän sanaa ”transvestismi”, mutta loppupäätte ”-ismi” voi antaa koko ilmiöstä vääristyneen kuvan - ikään kuin transvestisuudessa olisi kyse ideologiasta tai aatemaailmaan liittyvästä valinnasta.

⁶⁸ Ehkä kuuluisimman tarinan päähenkilö on Wilgefortis, Portugalin hallitsijan tytär, joka on tunnettu myös englanninkielisellä nimellään Uncumber. Hänen isänsä, joka oli pakana, lupasi kristityn tyttärensä avioliittoon Sisilian kuninkaalle, vaikka tytär oli tehnyt valan, että pysyisi neitsyenä. Koska isä ei suostunut kuuntelemaan tyttärtään, rukoili Wilgefortis muuttuvansa ulkonäöltään niin vastenmieliseksi, että kuningas ei häntä haluaisi. Vastauksena rukoukseen hänelle kasvoivat pitkät roikkuvat viikset ja silkkinen, lainehtiva parta. Hänen isänsä ei luopunut avioliittoajatuksesta, vaan pakotti tyttärensä pitämään paksua huntua, joka peitti hänen kasvonsa. Kun tuleva aviosippa saapui tutustumaan morsiameen, Wilgefortiksen onnistui siirtää huntua niin, että tämä näki hänen viiksensä ja partansa. Ei liene ihme, että avioliitto peruuntui. Tästä raivostuneena Wilgefortiksen isä ristiinnaulitti tyttärensä. Tarinan levitessä Wilgefortis sai uusia nimiä, joista monet polveutuivat sanasta *liberata*, vapautettu tai jättäjä. Hänestä tuli suojelijapyhimys naisille, jotka halusivat päästä aviomiehistään eroon. Tämä legenda eli pitkään Euroopassa, vaikkakin sitä onkin pidetty mitä ilmeisimmin täysin keksittyinä tarinana. (Bullough & Bullough 1993.)

⁶⁹ Sambia-kulttuurissa naiseus perustuu biologiaan, ja sitä ei tarvitse vahvistaa, kun taas miehisuus on keinotekoisesti tuotettu, epästabiili ja aina naiseuden uhan alaisena; naiset voivat viedä heidän miehisyytensä aineksia. Naiseus rakentuu itsessään, naisilla on kaikki tarvittava mukanaan jo syntymästä, mutta miehisyyttä rakennetaan asteittain ja se on aina henkilökohtainen suoritus ja saavutus. Maskuliinisen sukupuolen rakennukseen tarvitaan riittejä, joista kuusi on salaista. Kolme näistä koskee ikäryhmittäin kaikkia poikia, ja toiset kolme ovat yksilöllisempiä; ne liittyvät yksilöllisiin elämänsä tapahtumiin. Viimeisin riitti suoritetaan, kun miehen vaimo on raskaana. Vasta kahden lapsen saannin jälkeen tulee miehestä täysin aikuinen. Yksi initiaatoriiteistä sisältää miesten keskeisen seksuaalisen suhteen, koska kulttuurin käsityksen mukaan pojilla ei ole omasta takaa, luonnostaan siemennestettä, vaan se on vastaanotettava oman itsensä ulkopuolelta oraalisesti avulla. Sambia-kulttuurissa tunnustetaan myös kolmas sukupuoli, *kwolu-aatmwol*, johon kuuluvat ne intersukupuoliset ihmiset, joiden kehitys mieheksi alkaa vasta murrosiässä. Kansanomaisesti heitä kutsutaan termillä *turnimman*, joka juontuu englanninkielisestä *turning into a man* – ilmaisusta. Kun intersukupuolinen lapsi syntyy, osoitetaan hänen sukupuolekseen *kwolu-aatmwol*. Koska perinnetieto intersukupuolisuudesta on vahva, on vain äni harvoin tehty sellaisia virheitä, että lapsen sukupuoleksi olisi osoitettu ”nainen” ja vasta myöhemmin intersukupuolisuuden tila olisi tullut ilmi. *Kwolu-aatmwol* sukupuoleen kuuluvia ihmisiä ei arvosteta kovinkaan paljon, elleivät he sitten onnistu saamaan arvostusta shamaaneina tai johtajina. Syynä intersukupuolisuuteen pidetään yleisesti luonnon virhettä, ja tälle ei anneta arvoa. Intersukupuoliset nuoret saavuttavat vain kaksi kuudesta miehisyyteen johtavasta initiaatoriitistä, mikä ei siis riitä täydellisen miehisyyden saavuttamiseen, mutta mikä on riittävä oman sukupuolensa mukaisen täydellisyyden saavuttamiseksi. (Herdt, 1982, 1994.)

⁷⁰ Termi androgynia juontuu sanoista *aner* (mies) ja *gyne* (nainen), ja sillä kuvataan mm. ihmisiä, jotka ovat sisäistäneet sekä maskuliinisuuden että feminiinisuuden. Aristophanes, Platon Symposiumissa, sanoo, että ihmisillä oli aikojen alussa kolme sukupuolta, mies, nainen ja näiden yhdistelmä, jonka nimi viittasi tähän kaksinaiseen luonteeseen. Näiden viimeisten olemassaolo kuitenkin loppui siihen, että Zeus halkaisi androgyynin ihmisen kahtia. Kreikkalaiset uskoivatkin, että miehen ja naisen välinen rakkaus oli yritys rakentaa kahdesta puolikkaasta yksi kokonainen, täydellinen olento.

Nykykäsityksen mukaan androgyyni ihminen voi olla myös sukupuolineutraali. Tällöin tavoite on ottaa etäisyyttä kaksinaiseen sukupuolijärjestelmään ja välttää olemuksessaan kummankaan sukupuolen ilmaisua. Androgyniaa on myös kuvattu käsitteellä sosiaalinen sukupuolettomuus, jolloin androgynia näyttäytyy voimakkaasti yksilön omana sukupuolivalintana.

⁷¹ Tanskaa pidetään edelläkävijä maana transihmisten oikeuksien suhteen. Sen lisäksi, että transvestisuus poistettiin kansallisesta tautiluokituksesta vuonna 1994, liittyi Tanska kiinteästi myös transsukupuolisten historiaan: ensimmäinen ihminen, jolle tehtiin sukupuolenkorjausleikkaus (Lili Elbe) oli tanskalainen ja Tanskassa tehtiin 1950-luvulla maailmanlaajuisista huomiota saanut leikkaus yhdysvaltalaiselle transnaiselle. 1950-luvulla (nykytermein) transsukupuolisuus nousi suuren yleisen tietoisuuteen, kun Kööpenhaminassa tehdystä korjausleikkauksesta uutisoitiin New York Daily News -lehdessä. Lehti omisti tapahtumalle etusivun artikkelin. Tämän jälkeen koko läntisen maailman lehdistö kertoi aiheesta sensaatiohakisesti, suomalaiset lehdet mukaan lukien. Kööpenhaminassa vuosina 1951–53 leikkattu Jorgensen sai korjatun sukupuolen myötä nimen Christine Jorgensen. Hänestä tuli kansainvälinen kuuluisuus, joka käytti kuuluisuuttaan ja mainettaan hyväkseen levittämällä tietoisuutta transsukupuolisuudesta.

⁷² *Hua*-heimossa *vit* ovat ihmisiä, joilla on miehen sukupuolielimet, ja naisten sukupuolielimet omaavia kutsutaan termillä *a'*. Tämän ensimmäisen sukupuolen lisäksi ihmisellä on toinen sukupuoli, joka määrittyy sen perusteella kuinka

paljon hän on ollut kosketuksessa eri kehoneritteiden kanssa. Erityisesti aikuisen naisen eritteet saavat aikaan tämän toisen erittelyn *figapa* ("kuin nainen") ja *kakora* ("kuin mies") sukupuolten välillä.

Ne, jotka ovat olleet kosketuksissa kuukautisveren, synnytyksen aiheuttamien eritteiden ja emätineritteiden kanssa, ovat saaneet nämä eritteet itseensä ja heitä kutsutaan nimellä *figapa*, joka tarkoittaa "ei-initioitu henkilö" ja myös "kuin (biologinen) nainen". *Figapaja* ovat kaikki lapset, naiset, joilla ei vielä ole ollut vaihdevuosia, naiset, joilla vaihdevuodet ovat jo ohi ja jotka ovat synnyttäneet enintään kaksi lasta sekä vanhat miehet. Se, miksi esimerkiksi lapset ovat "kuin naisia", johtuu siitä, että he ovat olleet pieninä kosketuksissa oman äitinsä eritteiden kanssa paljonkin jo pelkästään imettämisen vuoksi. Vanha mies on *figapa*, koska hän on elämänsä aikana ollut sukupuoliyhdynnässä nais(t)en kanssa ja syönyt naisten tekemää ruokaa – kaikki toimintoja, missä hän on ollut suorassa tai epäsuorassa kosketuksessa naisten eritteiden kanssa. Mitä pidempään mies on elänyt, sitä enemmän hän on ollut naisten eritteiden kanssa kosketuksessa ja sitä enemmän hän on niitä itseensä "imenyt". Tästä seuraa, että mitä vanhempi mies, sitä "naismaisempi" hän on. *Figapa*- ihmisillä on mm. vähemmän ruokaan liittyviä kieltoja kuin muilla heimon jäsenillä; he saavat jopa syödä sian lihaa, ruoka, johon liitetään eniten tabuja ja kieltoja. He eivät myöskään joudu osallistumaan miesten kotitöihin.

Kun nuori tyttö saa ensimmäiset kuukautisensa, varastoitu häneseen suuri, mutta ei loputon määrä kuukautisverta. Tämä veri, ja siihen liittyvät synnytyksen ja emättimen muut eritteet, vähenevät vuosi vuodelta naisen ikääntyessä jokaisen kuukautiskierron, synnytyksen ja sukupuoliyhteyden myötä. Tultuaan vaihdevuosiin nainen, joka on synnyttänyt monta lasta, on päässyt eroon naiseriitteistään siinä määrin, että hänestä on tullut *kakora*, "kuin mies". Miehenä hän mm. siirtyy asumaan miesten asuntoon ja saa tietoonsa salaisen tiedon, joka kuuluu vain miehille.

Nuorista poikalapsista tulee "kuin miehiä" ajan myötä, kun he vapautuvat naisten eritteistä mm. oksentamalla, niistämällä nenäänsä ja hikoilemalla. Tämän lisäksi erilaisen riitit ja initiaatiot auttavat nuoria miehiä kosketuksiin miesten eritteiden kanssa, esimerkiksi miesten välisen suuseksin myötä poika saa itselleen siemennestettä, joka tukee häntä *kakoraksi* muuttumisessa. Kun pojasta on kerran tullut "kuin mies", alkaa vastakkainen prosessi (*kakorasta figapaksi*) siitä lähtien kun hän menee naimisiin ja alkaa olla kosketuksissa nais(t)en eritteiden kanssa. Eli sukupuolielinten perusteella mieheksi määritetyn *vin* elämä alkaa toisen sukupuolen osalta "kuin naisena", muuttuu ajan myötä "kuin mieheksi" ja päättyy lopulta taas "kuin naiseksi". Toisen sukupuolen osalta "kuin miehenä" olemisen on vain yksi etappi elämässä. A' eli naiseksi (sukupuolielinten perusteella) määritetty henkilö on lapsuudessaan toiselta sukupuoleltaan "kuin nainen", hän jatkaa "kuin naisena" olemista monen vuosikymmenen ajan, ja sitten, mikäli hän on synnyttänyt monta lasta, tulee hänestä lopulta "kuin mies".

Hua-heimolla on siis sukupuolijärjestelmä, missä ihmisellä on kaksi sukupuolta. Toinen niistä on (ideaalisti) pysyvä, on harvinaista, että se sukupuoli, joka määritetään sukupuolielinten perusteella, aiheuttaa epäselvyyksiä. *Figapa* ja *kakora* sen sijaan ovat jatkuvassa muutoksessa, kyseessä on aina asteittainen vaihtelu. "Täydellisin" *kakora* on poika, joka on jo vapautunut äitinsä eritteistä, mutta ei ole vielä joutunut kosketuksiin vaimon eritteiden kanssa. "Täydellisin" *figapa* sen sijaan on nuori nainen, jolla on jo kuukautiset, mutta kuka ei vielä ole ollut yhdynnässä eikä synnyttänyt yhtään lasta. Kaikki muut *kakorat* ja *figapat* ovat vähemmän "täydellisiä". On myös mielenkiintoista, että sitä rajaa missä *figapasta* tulee *kakora* ja *kakorasta figapa* ei voi määrittellä tarkasti – eikä tähän ole *Hua*-heimolla tarvettakaan. (Meigs, 1990.)

⁷³ Afrikan naisaviomies-instituutio piti sisällään kahdenlaista käsitystä sukupuolesta. Niiden kansojen parissa (esim. Pedi ja Lovedu), joissa naisaviomiehet käsitettiin miesten sijaisiksi, naisaviomies otti miehen paikan avioliitossa, mutta hän ei muutoin elänyt miehen sosiaalista elämää. Usein leskinainen, jolla ei ollut poikalasta, ryhtyi naisaviomieheksi miehen sijaisena menemällä naimisiin naisen kanssa, koska näin hän tavallaan oli (olemattoman) poikalapsensa sijainen avioliitossa.

Niiden kansojen parissa (mm. Nuer, Ibo, Ijaw), joissa naisaviomiehet taasen eivät olleet kenenkään sijaisia vaan autonomisia aviomiehiä, kohdeltiin naisaviomiehiä aivan kuten miehiäkin. Heillä oli mm. miehen nimi ja he olivat vaimojensa lasten isiä (kuka sitten – länsimaalaisen käsityksen mukaan – biologinen isä oli ollutkaan) ja heitä kutsuttiin mieheen viittaavin termein. He olivat sosiaaliselta sukupuoleltaan miehiä. Usein bantujen parissa ei-sijaistava naisaviomies oli myös poliittinen ja yhteiskunnallinen johtaja. Esimerkiksi monien Venda-heimojen päälliköiden "oikean käden", *mukoman*, kuului olla nainen ja tämän piti olla myös naisaviomies. Mielenkiintoista on, että usein *mukomat* olivat myös vaimoja ja heillä oli (biologisia) lapsia. Näin siis oli mahdollista, että biologisella naisella oli kaksi sosiaalista sukupuolta, joita hän ilmensi kahden sukupuoliroolin – aviomies ja vaimo – avulla.

Naisaviomiehillä oli yleisestikin, koko Afrikan tasolla, sosiaalisesti arvostettu ja erityinen asema. Monet heistä olivat siis yhteiskunnallisia johtajia ja vaikuttajia, toiset heistä olivat shamaanin roolissa ja toiset taas olivat parantajia tai tohtoreita. Monessa kulttuurissa sukupuolen moninaisuuden liittyvä välittäjän rooli näkyy siis myös naisaviomies-instituutiossa. (O'Brien, 1977.)

⁷⁴ Kuuluisa antropologi Evans-Pritchard tutki Sudanin azandeja jo yli viisikymmentä vuotta sitten. Vaikkakin hän – aikaansa edustaen – puhui silloin homoavioliitoista, on kyseessä määräämättömän avioliiton tapainen parisuhde, jossa toinen osapuoli määriteltiin sosiaalisesti naiseksi. Näissä avioliitoissa naimattomat nuoret pojat, iältään kahdenkymmentä ja

kahdenkymmenen välillä, menivät keskenään naimisiin ollessaan armeijan tapaisella sotilasleirillä. Liiton nuorempi osapuoli omaksui itselleen naisen rooli; ”olemme naisia”, he sanoivat ja kutsuivat liiton vanhempaa osapuolta aviomiehekseen. He myös käyttivät heteroseksuaaliseen avioliittoon perustuvia käsitteitä sukulaisistaan. Kun pojat vanhenivat, lähti vanhempi osapuoli leiriltä pois, ja otti oman vaimon, biologisen naisen. Tällöin vaimo, eli liiton nuorempi osapuoli, oli jo tarpeeksi vanha voidakseen ottaa itselleen nuoremman pojan vaimoksi, ja molemmat solmivat siis uuden avioliiton. Varttuneempi osapuoli oli tässäkin (biologisten) miesten avioliitossa aviomiehen roolissa. Ja nuoremman pojan varttuessa jätti vanhempi leirin ja meni naimisiin biologisen naisen kanssa, mistä seuraa että biologisen miehen kulttuuriseen malliin kuului siis vähintään kolme avioliittoa, joista ensimmäisessä jokaisella oli naisen rooli.

Syyt siihen, miksi avioliitto miesten kesken oli yleinen, löytyvät Evans-Pritchardin mielestä kolmelta taholta. Ensinnäkin, naimattomia naisia ei ollut saatavilla montakaan, koska monet naiset elivät rikkaiden miesten haaremeissa. Toiseksi, jos mies ei ollut varakas, pystyi hän menemään naimisiin vasta lähempänä kolmeakymmentä ikävuotta. Ja vielä; koska monet naiset naitettiin jopa heti syntymänsä jälkeen, ei seksi naisen kanssa olisi ollut mahdollista ilman syyllistymistä aviorikokseen, mikä oli melko vaarallista touhua. Niinpä kulttuurinen ratkaisu miesten ongelmaan oli poika-avioliitto (*boy-marriage*), jonka mallina oli heteroavioliitto. (Bolin 1996.) Samantyyppinen avioliitto oli yleinen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa myös eteläafrikkalaisessa etnisesti monimuotoisessa heimossa, jota johti Zulu nimeltään Mathebula. Myös tällöin oli kyse vain miehille varatun sotilaallisen organisaation sisäisistä avioliitoista. Mathebulan käskystä sotilaat eivät saaneet olla fyysisessä kosketuksessa naiseen, joten ainoa mahdollisuus seksuaalisten tarpeiden tyydyttämiseen oli (itsetyydytyksen ohella) suhde toisiin miehiin. Tämä kuitenkin tapahtui avioliiton sisällä; vanhempi, avioliittoiässä oleva mies otti itselleen aviovaimoksi nuoremman pojan. Mathebulan mukaan ”poikavaimojen” perinne oli pitkä, sotilaat olivat korvanneet naiset miehillä jo paljon ennen hänen organisaationsa olemassa oloa. Oli kyse institutionalisoidusta homoseksuaalisuudesta tai ei, kyse on ainakin sukupuolen ja sukupuoliroolien monimuotoisuuden hyväksymisestä. (<http://www.colorq.org/Articles/article.aspx?d=QHistory&x=parallels>)

⁷⁵ RuPaul oli viihdemaailman huipulla 1980- ja 90-luvuilla. Hän aloitti uransa drag-artistina, ja laajensi toimintaansa myöhemmin laulun, kirjoittamisen sekä näyttelemisen aloille. RuPaul esiintyi mm. Wigstock-festivaaleilla, jotka ovat Woodstockin inspiroimina pidetyt drag-festivaalit New Yorkissa. Yksi RuPaulin kuuluisimmista sanomoista (joka ei tosin ole hänen omansa, vaan juontuu 1970-luvun homojen vapautusliikkeen ajoilta) on: ”Me kaikki tulimme tähän maailmaan alasti; kaikki muu on täydellisesti dragia.” Toinen hänen kuuluisista toteamuksistaan on: ”En jäljittele naisia! Kuinka monta naista tunnette, jotka käyttävät kymmenen sentin korkoja, valtavia peruukkeja ja ihonmyötäisiä asuja?”. Drag-artistien kategoria voidaan karkeasti jakaa sen mukaan, onko kyseessä mies, joka esiintyy naisena (drag queen) vai nainen, joka esiintyy miehenä (drag king). Drag on viihteen muoto, jossa sukupuolirajat ylitetään karrikoidusti ja tietoisesti provosoidenkin.

⁷⁶ Viime vuosikymmeniin asti thai-kielessä ja kulttuurissa oli kolme sukupuolta ilmaisevaa termiä, naiset, miehet ja *kathoeyt*, joiden katsottiin olemukseltaan, pukeutumiseltaan ja käytökseltään olevan erilaisia kuin miehet (*phu-chai*). Kahden viime vuosikymmenen aikana thai-kieleen ja kulttuuriin on syntynyt paljon uusia termejä, jotka kuvaavat uusia seksuaalisuuden muotoja sekä näiden kiinnostavia sukupuoleen. Nämä termit ovat muunnoksia englannin kielestä, mikä kuvaa konkreettisesti kulttuurien kohtaamisen vaikutuksia. Uusia identiteettejä on mm. *bai* (*bisexual*-sanasta), *seua-bai* eli kirjaimellisesti bi-tiikeri, joka kuvaa maskuliinista bi-miestä, *gay-king* eli aktiivinen ja maskuliininen homomies ja *gay-queen* eli passiivinen ja naisellinen homomies. 1980-luvun lopussa alettiin käyttää *gay-kingin* ja *gay-queenin* välillä kategoriaa *gay-king*, joka viittaa seksuaalisen orientaation ja identiteetin joustavuuteen ja moniulotteisuuteen. Thaimaalaiset homoseksuaalit ovat itse ottaneet nämä termit käyttöönsä erottuakseen perinteisistä miehen ja *kathoeyn* identiteeteistä, jotka olivat lähinnä sukupuoli-identiteettejä. Vanhan perinteen kunnioittamisesta kertoo kuitenkin se, että nämä termit sijoittuvat ikään kuin janalle miehen ja *kathoeyn* välillä: *seua-bai* on lähellä ”miestä” kun taas *gay-queen* lähestyy käsitteenä *kathoeytä*. Perinteiden jatkuvuudesta kertoo myös se, että vaikkakin itsensä määrittelyssä on seksuaalisuuden elementti noussut voimakkaasti esille (eikä ole tyydytty omaksumaan itselleen kuulumatonta sukupuoli-identiteettiä, *kathoeytä*), eivät seksuaalista orientaatiota kuvaavat termit ole jättäneet sukupuoli-identiteetin ulottuvuutta huomioimatta kuten ero aktiivisten *gay-kingien* ja passiivisten *gay-queenien* välillä osoittaa. Lyhyesti voisi tiivistää, että nyky-Thaimaassa (homo)seksuaali-identiteetit kertovat jotain myös sukupuoli-identiteetistä. (Jackson, 1996.)

⁷⁷ *Hijrojen* yhteisön rakenne on hierarkkinen: huipulla ovat *gurut* eli opettajat ja pohjalla *chelat* eli oppilapset. Jokaisella *hijralla* on oma *gurunsa*, ja yhteisöön voi liittyä vain *gurun* ohjauksesta. Yhteisöön liitytään aloitusriitin kautta, johon osallistuu *guru*, *chela* ja seitsemän vanhempaa yhteisön jäsentä. Tässä yhteydessä alokas saa uuden, naisen nimen ja hän saa uuden hengellisen perheen itselleen. Ideaalisti jokainen uusi *hijra* on oman *gurunsa* oppilapsi läpi elämänsä, mutta käytännössä *gurun* vaihto on mahdollista, mm. mikäli pari ei tule toimeen keskenään. *Chela-guru* suhde on tärkeä taloudellisesti (*guru* hallinnoi rahoja), mutta sen ideaalina on myös perhesuhde; suhdetta pidetään

korvikkeena sille, että *hijra* joutuu jättämään oman perheensä mennäkseen asumaan yhteisön kanssa. Samoin *gurun* oletetaan kohtelevan *chela* kuin omaa lastaan, ja saman *gurun* kaikki opetuslapset pitävät itseään siskoksina. Myös itse *gurulla* voi olla *guru*, jolloin tästä tulee *chelan* isoäiti. Suhteessa on myös hengellinen puoli, jossa oppilapsi vastaanottaa tietoa ja viisautta opettajaltaan. *Gurun* myötä jokainen *hijra* saa myös oman paikkansa yhteisössä; jokainen *chela* tunnetaan ja identifioidaan opettajansa myötä. *Guruttoman hijran* sanotaan olevan kuin lapsen ilman äitiä - mahdollisuus. (Nanda, 1990.)

⁷⁸ Nykyään Havaijilla *mahu* -identiteetti on olemassa rinta rinnan länsimaisen transgender-identiteetin kanssa. Seuraavassa tarinassa Paige Peahi, 29-vuotias *mahu*, kertoo sukupuoli-identiteetistään ja sen kertomista omalle perheelleen. Paige pohdiskelee myös perinteisen identiteetin ja länsimaisen identiteetin eroja, päätyen perinteiseen *mahun* identiteettiin.

”Nimeni on Paige Peahi. Synnyin ja vartuin Honoluluissa, Havaijilla ja olen 29 vuotta vanha. Olen havaijilais-portugalilais-kiinalainen. (...) Ennen kuin pääsin korjaamaan sukupuoltani (transitioning) menin äitini luokse. Siis itse asiassa en mennyt äitini luokse, vaan siskoni luokse. Minulla on kaksi siskoa ja veli, olen perheen nuorin. Ja sisareni tiesivät jo tulevasta. Mutta en välittänyt siitä. Joten sanoin sille sisarelleni, kenen kanssa olen hyvin läheinen, että halusin elää elämäni naisena. Hän sanoi. ”Joo, tiesin sen. Mitä sitten haluat minun tekevän?” Kysyin häneltä: ”Voisitko mennä ja kertoa äidille, koska minua pelottaa.” Ja hän meni. Hän meni ja kertoi hänelle: ”Hei, sinun poikasi Kaipoo haluaa elää elämänsä naisena”. Äitini sanoi: ”Entäs sitten? Tiesin sen jo.” Minulle oli tosi helpotus kuulla tuo – ”Hän sanoi ok? Hyvä, nyt se alkaa.” Joten menin hormonilääkärille ja otin ensimmäisen hormoniruiskeen. Se oli se hetki, kun aloin elää elämäni. (...)

Transihminen... en halua identifioitua transihmiseksi koska en tiedä mitä se sana merkitsee. Voin olla *mahu*, koska se on havaijilainen sana meille – transihmisille. Kun vartuin, tämä oli se sana mitä ihmiset käyttivät. Kun luin Havaijin historiasta, huomasin, että hallitsijoissa oli *mahuja*, heillä oli paikkansa. Joten pystyin identifioimaan itseni *mahuksi* positiivisella tavalla, en negatiivisella. Pojilla on tapana huutaa: ”Hei, *mahu!* *Mahu!*” Ja he sanoivat sen halventavana. Mutta minä voin olla *mahu*. Itse asiassa *mahu* on joko naisellisempi tai miehiskempi, joten sen on kuin ... androgyyni. En halua leikkausta, olen onnellinen tällaisena. Ja poikaystäväni hyväksyy minut sellaisena kuin olen. Jos menisin leikkaukseen, en usko, että se kestäisi pitkään. Jos hän todella haluaisi naisen, hän olisi mennyt ja hankkinut itselleen sellaisen. Mutta hän valitsi minut. Miksi? Koska olen erilainen.”

(<http://www.she.murdoch.edu.au/intersections/issue6/matzner.html>)

⁷⁹ Samoan saarilla, ja Polynesiassa laajemminkin, on kolmannen sukupuolen, Samoan tapauksessa *fa'afafinen* sosiaaliseen työrooliin kuulunut viihdyttäminen sen eri muodoissaan; tanssin ja laulun avulla. *Fa'afafineja* pidetään yleisesti paikallisen kulttuurin perinteiden asiantuntijoina ja näiden jatkajina. Perinteiden esittäjinä he saavat arvostusta - vaikkakin usein vain tältä osa-alueelta. He saavat myös näkyvyyttä turistien silmissä. Heitä pidetäänkin usein välittäjinä paikallisten ja turistien välillä. Muualla yleinen välittäjän rooli, joka on Polynesiassa usein kolmansilta sukupuolilta puuttunut, syntyy näin globalisoituneessa maailmassa uudenlaisessa kontekstissa. *Fa'afafinet* myös uudistavat kulttuurisia perinteitä, jotta ne parhaiten palvelisivat turistien tarpeita ja turismiteollisuutta laajemminkin. Turismin kautta *fa'afafineille* on myös avautunut mahdollisuuksia sosiaalisen aseman nousuun. Monista on tullut hotellinjohtajia ja paikallisia tähtiä, joiden arvostus on korkealla.

⁸⁰ Prostituutio yhdistetään transsukupuolisuuteen ja transihmisyyteen Italiassa yleisemminkin. Oli siis kyse minkä kansalaisuuden omaavasta transihmisestä tahansa, oletetaan usein, että kyseessä on prostituoitu. Italialaisetkin transsukupuoliset henkilöt ovat harjoittaneet prostituutiota voidakseen kustantaa sukupuolenkorjausprosessin yksityisillä klinikoilla, koska korjausprosesseja julkisen terveydenhuollon puolella on pidetty liian pitkänä ja vaivalloisina hoitoina. Heistä ei kuitenkaan käytetä samanlaista pejoratiivista nimeä – *viados* - kuin eteläamerikkalaisista transihmisistä.

Eteläamerikkalaisten, etenkin brasilialaisten, transprostituotujen maahanmuutto Italiaan alkoi voimistua 1980-luvulla. Suurin osa maahanmuutosta oli laitonta, joten muita elinkeinona kuin prostituutio ei ollut tarjolla. Arvellaan, että yhdeksänkymmentä luvun vaihteessa jopa 80 % Italian prostituoiduista olisi ollut eteläamerikkalaista alkuperää. Heitä pidetään yleisesti transvestiitteina tai transsukupuolisina sekä homoseksuaaleina. Ensimmäinen tilanne, homo transvestiitti, on mahdollinen, mutta toinen tilanne, homo transnainen, on tässä tapauksessa käytännössä terminologinen väärinkäsitys, jos ja kun heidän annetaan itse määrittellä sukupuolensa. Kaikki *viadokset* joko pukeutuvat naisiksi tai kokevat olevansa naisia tai ei-miehiä, joten – sukupuolen itsemääritysoikeuden perusteella – ei näitä jälkimmäisiä voi kutsua homoiksi, jos ja kun heidän asiakaskuntansa koostuu pelkästään miehistä.

Vielä nykyäänkin prostituutio on ainoa tapa ansaita rahaa monelle transihmiselle, oli kyse sitten italialaisesta tai eteläamerikkalaisesta henkilöstä. Italialaiset seksityöläiset syyttävät *viados*-ihmisiä hintojen alas polkemisesta sekä puutteellisesta suojautumisesta sukupuolitauteja vastaan, ja he ovat kampanjoineet *viados*-ihmisten poistamiseksi maasta. Transsukupuolisuutta ei Italiassa useinkaan ymmärretä sukupuolen kokemisenä, vaan esimerkiksi nuoret, jotka

kertovat perheelleen asiasta, eivät aina saa ymmärrystä, vaan heidät voidaan jopa ajaa pois kotoa ”seksuaalisesti perversseinä”, jolloin usein faktisesti helpoin tapa ansaita elanto on seksityö. Mikäli oma perhe ei hyväksy lastaan, on vaikea jatkaa elämää pienessä kaupungissa tai kyläyhteisössä, joten usein nuori lähtee pohjoisen suurkaupunkeihin, missä prostituoiduille on kysyntää.

⁸¹ Italiassa ja luultavimmin koko Välimeren alueella on olemassa ollut kuuluisa kulttuurinen ilmiö nimeltään *tarantismo*, joka hiipui 1950 -luvulla. Sitä on tutkittu etenkin Etelä-Italiassa sekä Sardinian saarella. Paikalliset ihmiset luokittelivat *tarantismon* sairaudeksi, jonka henkilö sai jouduttuaan myrkkyhämähäkin (*taranta*) puraisemaksi. Antropologit sen sijaan näkevät *tarantismon* kulttuurisena ilmiönä, jossa *tarantan* puremalla on vain symbolinen merkitys. *Tarantismosta* löytyy eri versioita ja etenkin erilaisia parantamiskeinoja eri paikkakunnilla, mutta seuraavat elementit yhdistävät niitä kaikkia: purema, musiikki, rytmi, värit ja samaistuminen hämähäkkiin, joka uhria puri. Juuri tämä samaistumisen elementti antaa viitteitä siihen, että *tarantan* symboliikan kautta ”sairaot” ovat voineet ilmentää seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuttaan sairaana olon ja hoitojen aikana.

Sardiniassa pureva hämähäkki, *argia*, oli aina naaras ja se puri enimmäkseen miehiä. Kun miehet sitten samaistuivat hämähäkkiin, sairauden oireiden puhkeamisen ja ilmenemisen ajan – muutamia päiviä kerrallaan, kerran tai useammankin vuodessa – heistä ”tuli” naisia. Hämähäkki voi olla joko neitsyt, naimissa tai leski. Parantamisrituaaliin kuului tanssijoita ja soittajia, jotka esittivät näitä kolmea eri vaihtoehtoa. ”Pureman uhri” valitsi näistä kolmesta sen, minkälainen hämähäkki häntä oli purrut ja käyttäytyi tämän jälkeen kuten tilanne vaati. Mies pukeutui esimerkiksi kuin ”neitsyt”, valitsivat itselleen sopivan sulhasen ja ”meni naimisiin”. Kaikki tämä liittyi parantamisrituaaliin.

Oli myös mahdollista, että purrut hämähäkki oli *libertina*, seksuaalisesti rohkea luonne, jonka henki otti miehen valtaansa ja pakotti tämän käyttäytymään seksuaalisesti vapautuneesti. Mikäli purrut hämähäkki oli naimisissa oleva nainen, ei ollut tavatonta, että uhrille kiirehdittiin hakemaan kättilö synnytystä varten tai että hänelle annettiin nukke, jota uhri hoivasi ja jolle hän juotti rintamaitoa. Leskihämähäkin purema taasen pisti uhrin itkemään kuollutta aviomiestään.

Antropologit eivät ole kyenneet selittämään ilmiötä täysin. Kyse on varmasti monisäikeisestä ilmiöstä, ja ihmisillä, jotka ”joutuivat *tarantan* puremiksi” oli varmasti monia erilaisia elämäntilanteita, jotka tähän tilanteeseen ajoivat. Italialainen antropologi De Martinon tulkinnan mukaan seksuaalinen repressio oli yhtenä syynä ilmiöön; varsinkin Etelä-Italiassa naisten seksuaalisuuden toteuttaminen on ollut vahvasti sosiaalisesti kontrolloitu ja sanktioitu. (De Martino, 1961; Gallini, 1988.) Koska tarantismossa on selvästi myös sukupuolen ilmaisuun liittyvää tematiikkaa, voidaan esittää, että kyseessä on ollut ajoittainen ja/tai syklittäinen tapa ilmaista rituaalisesti sukupuolen moninaisuutta. Yhteiskunnassa, missä ei ollut mahdollisuutta ilmaista omaa sukupuolen moninaisuuttaan kokonaisvaltaisesti, antoi *tarantismo* mahdollisuuden – edes ”sairauden” myötä – olla oma itsensä.